

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Συμπληρωματικές Πανεπιστημιακές Παραδόσεις

στο Μάθημα

«Ανάλυση - επίλυση συγκρούσεων»

Αλέξης Ηρακλείδης

Νοέμβριος 2015

Σημείωση: Στις Παραδόσεις αυτές, οι οποίες είναι συμπληρωματικές στο διδακτικό βιβλίο, δεν έχει γίνει γλωσσική επιμέλεια. Το παρόν πόνημα αποτελεί μέρος ευρύτερου e-book με τίτλο *Διεθνείς Σχέσεις και διεθνής πολιτική* το οποίο θα ολοκληρωθεί προσεχώς στα πλαίσια του Προγράμματος «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα-Κάλλιπος».

Ο πόλεμος

Ο πόλεμος και τα αίτια του

Είδη πολέμων

Ο πόλεμος είναι το διαμετρικά αντίθετο της ειρήνης, η πιο ακραία και ολοκληρωτική μορφή ένοπλης σύγκρουσης. Είναι η χρήση εκτεταμένης ένοπλης βίας μεταξύ κρατών, η σύγκρουση μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων δύο ή περισσότερων κρατών πέραν από το επίπεδο των περιορισμένων θερμών επεισοδίων. Οι πόλεμοι είναι κατά βάση δύο ειδών, διεθνείς, δηλαδή διακρατικοί, και εσωτερικοί, αν και υπάρχουν, όπως θα δούμε και ενδιάμεσες ή σύνθετες κατηγορίες πολέμων.

Οι διακρατικοί πόλεμοι διακρίνονται σε αμυντικούς πολέμους και επιθετικούς (επεκτατικούς- κατακτητικούς). Οι διακρίσεις που αναφέραμε δεν καλύπτουν όλο το φάσμα των ενόπλων συγκρούσεων και των αιτίων τους ανά τους αιώνες. Υπάρχουν επίσης πόλεμοι δυναστικοί (ειδικά εμφύλιοι πόλεμοι στην Ισπανία πριν από τον 20ο αιώνα), θρησκευτικοί (οι τέσσερις Σταυροφορίες και εν μέρει ο Τριακονταετής Πόλεμος του πρώτου μέρους του 17^{ου} αιώνα) και ιμπεριαλιστικοί-αποικιοκρατικοί πόλεμοι, οι κατακτήσεις με τους οποίους τα ευρωπαϊκά κράτη υποδούλωσαν την Βόρεια και Νότια Αμερική και στη συνέχεια εκτεταμένες περιοχές της Αφρικής και τμήματα της Ασίας. Υπάρχουν επίσης ολοκληρωτικοί πόλεμοι (όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι) και ηγεμονικοί πόλεμοι που στόχο έχουν τη διεθνή ηγεμονία μία μεγάλης δύναμης ή ενός συνασπισμού κρατών.¹

Από πλευράς μέσων και της έκτασης της ένοπλης βίας που χρησιμοποιείται, οι πόλεμοι διακρίνονται σε ανταρτοπολέμους, όπως η Κουβανική Επανάσταση υπό τον Φιντέλ Κάστρο (1953-1959), συμβατικούς πολέμους και πυρηνικούς πολέμους.

Εξυπακούεται ότι δεν έχουν υπάρξει πυρηνικοί πόλεμοι, λόγω της «αμοιβαίας πυρηνικής αποτροπής» (*mutual nuclear deterrence*) (γνωστής και ως MAD: *mutual assured destruction*: αμοιβαία σίγουρης καταστροφής) που ίσχυε κατά τον κατά τον Ψυχρό Πόλεμο και «βαστάει» και στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Από την άλλη βέβαια έλαβαν χώρα οι δύο φοβερές πυρηνικές επιθέσεις των ΗΠΑ προς το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου εναντίον της Ιαπωνίας (τον Αύγουστο του 1945).

¹ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 409-24.

Η Χιροσίμα μετά τον πυρηνικό βομβαρδισμό από τις ΗΠΑ

Η έκρηξη της πυρηνικής βόμβας στο Ναγκασάκι

Στη σύγχρονη εποχή, δηλαδή μετά το 1945, οι διακρατικοί πόλεμοι έχουν μειωθεί κατά πολύ σε σχέση με τους εσωτερικούς πολέμους, κάτι που έγινε ακόμη πιο αισθητό μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το 1989. Κατά ένα πρόσφατο υπολογισμό από το 1990 μέχρι σήμερα τα 90% των πολέμων (ενόπλων συγκρούσεων) είναι μη διακρατικοί πόλεμοι, γνωστοί και ως «νέοι πόλεμοι», «μετανεωτερικοί» ή «μεταβεσφαλικοί» πόλεμοι. Στους

πολέμους αυτούς που δεν είναι διακρατικοί (αν και αρκετοί έχουν και διεθνή διάσταση), κεντρική σημασία έχουν συνήθως τα ζητήματα συλλογικής ταυτότητας για τους αντιπάλους και ως επί το πλείστον η σύγκρουση είναι ασύμμετρη, με τα εμπλεκόμενα μέρη να διαθέτουν πολύ διαφορετική ισχύ, με την μια πλευρά (συνήθως το κράτος) πολύ πιο ισχυρό στρατιωτικά και οργανωτικά. Οι πόλεμοι αυτοί λέγονται και «ασύμμετροι πόλεμοι» ή «πόλεμοι ταυτοτήτων», κάτι που τους καθιστά πολύ έντονους και δύσκολους στην ειρηνική επίλυση.²

Οι μη διεθνείς πόλεμοι, οι εσωτερικοί πόλεμοι, είναι ως επί το πλείστον πιο μακροχρόνιες ένοπλες συγκρούσεις αλλά συνήθως με πιο περιορισμένη χρήση ένοπλης βίας σε σχέση με τους διακρατικούς πολέμους. Τους πολέμους αυτούς μπορούμε να τους διακρίνουμε σε πέντε βασικές κατηγορίες:

(Α) Εμφύλιοι πόλεμοι, όπου το ζητούμενο είναι η κεντρική εξουσία του εν λόγω κράτους. Θα αναφερθούμε στις πλέον γνωστές και πολύνεκρες τέτοιες συγκρούσεις από το 1918 μέχρι σήμερα. Στον Μεσοπόλεμο έλαβε χώρα ο Ρωσικός Εμφύλιος Πόλεμος (1918-1922), ο Πρώτος Κινεζικός Εμφύλιος Πόλεμος (1927-1936) και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος (1935-1939), και μετά το 1945, ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949), ο Δεύτερος Κινεζικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1950), ο Λιβανικός Εμφύλιος Πόλεμος (1975-1990), ο Εμφύλιος Πόλεμος της Αγκόλας (1975-2002), ο Εμφύλιος Πόλεμος της Μοζαμβίκης (1977-1992), ο Εμφύλιος Πόλεμος της Σομαλίας (1986-σήμερα), ο Πρώτος (2011) και ο Δεύτερος Λιβυκός Εμφύλιος Πόλεμος (2014-σήμερα) και ο Συριακός Εμφύλιος Πόλεμος (2011-σήμερα). Ο πιο πολύχρονος εμφύλιος από το 1900 μέχρι σήμερα υπήρξαν της Αγκόλας και της Σομαλίας.

² M. Kaldor, *New Wars and Old War: Organized Violence in Global Society* (Cambridge: Polity Press, 2006). Heywood, ο.π., 409, 420, 423-4.

Σκηνή από τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1939)

Σκηνή από τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949)

(Β) Αντιαποικιακοί πόλεμοι, όπως οι τρεις κουβανικοί απελευθερωτικοί αγώνες κατά της Ισπανίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα (1868-1878, 1879-1880, 1895-1898), ο αγώνας ανεξαρτησίας της Ινδονησίας από την Ολλανδία (1945-1949) και οι αγώνες για ανεξαρτησία της Αγκόλας από την Πορτογαλία (1961-1974), της Μοζαμβίκης από την Πορτογαλία (1964-1974) και της Ζιμπάμπουε από το καθεστώς εποίκων της Νότιας Ροδεσίας (1965-1979). Μία παλιότερη εκδοχή των αντιαποικιακών πολέμων ήταν οι πόλεμοι εποίκων εναντίον της «μητέρας πατρίδας», όπως ο Αμερικανικός Πόλεμος Ανεξαρτησίας (1875-1883) και οι Λατινοαμερικανικοί αγώνες ανεξαρτησίας (1791-1829).

(Γ) Αυτονομιστικοί ή αποσχιστικοί πόλεμοι, που στόχο έχουν την αυτονομία ή ανεξαρτησία τμήματος ενός ανεξάρτητου κράτους, όπως ο αποσχιστικός πόλεμος της Μπιάφρα (Ανατολικής Νιγηρίας) (1967-Ιανουάριος 1970), του Μπαγκλαντές (Ανατολικού Πακιστάν το 1971, ο πιο σύντομος και πιο πολύνεκρος), της Ερυθραίας από την Αιθιοπία (1961-1991), του Νοτίου Σουδάν (1961-1972, 1983-2005), των Ταμίλ από τη Σρί Λάνκα (1983-2009), των Κούρδων από το Ιράκ (1960-1970, 1974-1975, 1983-1991) και την Τουρκία (1984-σήμερα), το Κόσοβο από τη Γιουγκοσλαβία/Σερβία (1997-1999), το Ναγκόρνο Καραμπάχ από το Αζερμπαϊτζάν, ή η Αμπχαζία και η Νότια Οσσετία από τη Γεωργία. Ο μακρύτερος αγώνας για ανεξαρτησία μετά το 1945 είναι των Καρένων στο Μυανμάρ (πρώην Βιρμανία), που ξεκίνησε το 1949 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Μία ιδιαίτερη κατηγορία αποσχιστικών συγκρούσεων είναι τα αποσχιστικά-ενωτικά, αυτά που επιδιώκουν απόσχιση και ένωση με

άλλο κράτος, όπως το αρμενικό Ναγκόρνο-Καραμπάχ στο Αζερμπαϊτζάν (ένωση με την Αρμενία) ή η Νότια Οσσετία στη Γεωργία (ένωση με αυτόνομη Βόρεια Οσσετία που βρίσκεται στη Ρωσική Ομοσπονδία).

(Δ) Εθνοτικοί πόλεμοι (μεταξύ δύο οι περισσότερών εθνοτικών ομάδων, με στόχο της επικράτησης σε ένα κράτος ή μία περιοχή, όπως η σύγκρουση Αρμενίων και Αζέρων στο Ναγκόρνο Καραμπάχ πριν τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (1988-1991), οι πολλαπλές συγκρούσεις στο Κονγκό (1996-2013) και ο πιο πρόσφατος εθνοτικός και εμφύλιος στο Νότιο Σουδάν (Δεκέμβριος 2013-σήμερα).

(Ε) Διεθνικοί (*transnational*) ασύμμετροι πόλεμοι (π.χ. η σύγκρουση Ισραήλ και Οργανισμού για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης ή του Ισραήλ με τη Γάζα και παλιότερα με τους Παλαιστίνιους στον Λίβανο ή η σημερινή σύγκρουση με το «Ισλαμικό κράτος» που έχει καταλάβει τμήματα του Ιράκ και της Συρίας).

Υπάρχουν όμως ένοπλες συγκρούσεις που είναι ταυτόχρονα και διακρατικές και εσωτερικές/διεθνικές, όπως η ευρύτερη αραβοϊσραηλινή σύγκρουση, μεταξύ Ισραήλ και αραβικών κρατών (με τέσσερις αραβοϊσραηλινούς πολέμους, το 1948, το 1956, το 1967 και το 1973) και Ισραήλ και Παλαιστινίων, ή διακρατικές και εσωτερικές/αποσχιστικές, όπως η σύγκρουση στο Κασμίρ που ξεκίνησε ως διακρατική το 1947, μεταξύ Πακιστάν και Ινδίας (με τρεις πολέμους στο Κασμίρ, το 1947, το 1965 και το 1999). Αρκετοί από αυτούς τους πολέμους λέγονται «πόλεμοι δια αντιπροσώπων» (*proxy wars*), όπου η μία ή και οι δύο πλευρές που συγκρούονται λαμβάνουν εκτεταμένη εξωτερική βοήθεια και έτσι συγκρούονται έμμεσα και άλλες πλευρές.

Τα αίτια των πολέμων

Η μελέτη του πολέμου έχει απασχολήσει την έρευνα και από τους αρχαίους χρόνους, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη και τον Sun Tzu. Η κύρια έμφαση που δινόταν στην έρευνα παλιότερα, πριν το 1800, ήταν στα αίτια ενός πολέμου, στη διεξαγωγή του, στα αποτελέσματα και στη δικαιολόγηση ή μη συγκεκριμένων πολέμων και λιγότερο στους πολέμους γενικότερα. Αυτό οφειλόταν μεταξύ άλλων στο γεγονός ότι ο πόλεμος θεωρείτο κάτι το δεδομένο και αναπόφευκτο.³

Κατά τη περίφημη ρήση που αποδίδεται στον θεωρητικό της στρατηγικής και του πολέμου Πρώσο Καρλ φον Κλάουζεβιτς (Carl von Clausewitz), ο πόλεμος είναι «η συνέχιση

³ M. Howard, *The Causes of War and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983), 7-22.

της πολιτικής με άλλα μέσα». Αποτελεί δηλαδή μία στρατηγική επιλογή στην υπηρεσία των επιδιώξεων και στόχων ενός κράτους στην εξωτερική του πολιτική. Ιδού ένα πρώτο, ορθολογικό αίτιο του πολέμου, αν και ο πόλεμος ενέχει πολλαπλούς κινδύνους και μπορεί το κόστος να είναι τόσο μεγάλο ώστε να είναι ασύμφορος ώστε να μη δικαιολογείται.

Καρλ φον Κλάουζεβιτς

Μεταξύ των πολλών ορθολογικών λόγων για την επιλογή του πολέμου ως στρατηγική είναι οι ακόλουθοι: η αύξηση της στρατιωτικής ασφάλειας, ο πλουτισμός, η επέκταση σε γειτονικές περιοχές με στόχο την ισχυροποίηση της χώρας, η αποδυνάμωση ενός εχθρού, η αποσόβηση μίας επανάστασης ή απόσχισης, η αρωγή σε ένα σύμμαχο που υφίσταται επίθεση, η προστασία ζωτικών οικονομικών και άλλων συμφερόντων (πηγές ενέργειας, όπως το πετρέλαιο, ή το νερό), η διατήρηση της ελευθερίας των θαλασσών ή εξασφάλιση σημαντικών εξόδων προς τη θάλασσα (π.χ. θερμές θάλασσες, στενά, λιμάνια), η διεξαγωγή ενός μικρού πολέμου τώρα αντί ενός μεγάλου στη συνέχεια κ.ά..⁴

Οι διαφορές μεταξύ δύο χωρών και δύο αντιπάλων μπορεί να είναι πράγματι τόσο αγεφύρωτες – ή έτσι θεωρούνται από τις αντίπαλες πλευρές – ώστε να επικρατήσει η άποψη ότι η μόνη λύση είναι ο επιθετικός πόλεμος, όπως π.χ. το 1912 με τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, με μήλο της έριδος τη μεγάλη περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ήταν γνωστή ως Μακεδονία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο πόλεμος εμφανίζεται στο προσκήνιο όταν ένα κράτος ζητάει αλλαγή του συνοριακού status quo και ένα άλλο ανθίσταται και εμμένει στο συνοριακό status quo. Άλλωστε όπως δείχνει η έρευνα οι περισσότερες πολεμικές συρράξεις λαμβάνουν χώρα μεταξύ γειτονικών χωρών για εδαφικά ζητήματα.⁵

Ορθολογικό είναι και το κριτήριο για επεκτατικούς πολέμους υπό την έννοια ότι ο επιτιθέμενος θεωρεί ότι η επίθεση θα είναι προς όφελός του και επιτυχής, π.χ. η εισβολή της ναζιστικής Γερμανίας στην Πολωνία (1^η Σεπτεμβρίου 1939, το έναυσμα του Β Παγκοσμίου

⁴ J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1990)], τόμος Α, 249-386, τόμος Β, 45. S. Brown, *The Causes and Prevention of War* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1994), 7-64. K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Θ. Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 1995), 252-87.

⁵ J.A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 123-52.

Πολέμου), η επίθεση του Ιράκ εναντίον του Ιράν (Σεπτέμβριος 1980, Πόλεμος Ιράκ-Ιράν), η κατάληψη των νήσων Φώκλαντ-Μαλβίνας από την Αργεντινή (Απρίλιος 1982, Πόλεμος των Φώκλαντ) ή η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ (Αύγουστος 1990), κ.λπ.

Μία ένοπλη σύγκρουση μπορεί να ξεσπάσει αν η μία πλευρά θεωρεί ότι η στιγμή είναι η κατάλληλη για να επιλύσει, μια και καλή, μία χρονίζουσα διένεξη με έναν ενοχλητικό γείτονα. Σε περιπτώσεις επαναστάσεων και απελευθερωτικών αγώνων μπορεί η συγκυρία σε μία ιστορική στιγμή να θεωρείται ευνοϊκή, όπως στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης στην Πελοπόννησο το 1821 (λόγω της δέσμευσης των Οθωμανικών δυνάμεων στην Ήπειρο εναντίον του Αλί Πασά), στη Ρωσική Επανάσταση τον Οκτώβριο του 1917 ή στην απόσχιση της Νοτιοανατολικής Νιγηρίας (Μπιάφρας) το Μάιο του 1967. Δηλαδή να θεωρείται ότι η ευκαιρία δεν θα πρέπει να μείνει ανεκμετάλλευτη, γιατί δύσκολα θα ξαναπαρουσιαστεί στο μέλλον, για να θυμηθούμε τη γνωστή λενινιστική φράση τον Οκτώβριο του 1917, «χθες ήταν νωρίς, αύριο θα είναι πολύ αργά».

Το ξέσπασμα ενός πολέμου μπορεί να επέλθει από ατυχείς ενέργειες που φέρνουν την ένοπλη αντιπαράθεση πιο κοντά, από στρεβλή αντίληψη της πραγματικότητας σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή,⁶ από εσφαλμένη εκτίμηση ή από αποτυχία της απειλής-αποτροπής, όπως συνέβη με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, που καμία από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, παρά τον έντονο ανταγωνισμό των εξοπλισμών που υπήρχε τότε, δεν φαινόταν να θέλει, ούτε καν ο μεγαλομανής Κάιζερ Βίλχελμ Β'.

Πόλεμος μπορεί να προκληθεί από διάφορα αίτια σε συνδυασμό με ξέφρενους εξοπλισμούς, εξισορρόπηση ισχύος ή απειλητικές συμμαχίες. Άλλα γνωστά αίτια των διακρατικών πολέμων είναι οι επιθετικοί ηγέτες, η μιλιταριστική, εθνικιστική, ρατσιστική ή ιμπεριαλιστική ιδεολογία ή η εχθρική και απειλητική στάση που δημιουργεί ένα κλίμα έντασης. Ένοπλη σύγκρουση μπορεί να επέλθει και για λόγους ανθρωπιστικούς ή θρησκευτικούς (σταυροφορία, ισλαμικός πόλεμος) ή αν λόγοι εθνικής τιμής και υπερηφάνειας ενός κράτους ή λαού συνδυαστούν με άλλους λόγους, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας στον πόλεμο της εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1877-1878.

Ένας άλλος τρόπος κατηγοριοποίησης των αιτίων ενός πολέμου είναι με βάση τα κίνητρα: (1) εργαλειακά κίνητρα και (2) μη εργαλειακά κίνητρα, όπως λόγοι ανθρωπιστικοί, αρωγής σε εθνοτικούς αδελφούς, βοήθειας σε απελευθερωτικά κινήματα επειδή θεωρείται ότι έχουν δίκαιο που εξεγέρθηκαν, ή για λόγους θρησκευτικούς ή ιδεολογικούς.

Σ' ένα διαφορετικό επίπεδο ανάλυσης ο πόλεμος θεωρείται προϊόν του διεθνούς συστήματος, ως συστημική δυσλειτουργία της ισορροπίας ισχύος και προϊόν της διεθνούς αναρχίας κατά τον ρεαλισμό και νεορεαλισμό, π.χ. το διπολικό σύστημα του Ψυχρού

⁶ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976). I.L. Janis, *Victims of Groupthink* (Βοστώνη: Houghton Mifflin, 1972).

Πολέμου ήταν το πιο σταθερό με λιγότερους πολέμους από τα συστήματα πριν και μετά.⁷ Επίσης ο ιμπεριαλισμός έχει θεωρηθεί ιστορικά μια από τις κατεξοχήν αιτίες των ενόπλων συγκρούσεων, από τον Τζέρεμι Μπένθαμ και τον Richard Cobden στον 19^ο αιώνα, μέχρι τον Λένιν και τον John A. Hobson στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Σε ένα άλλο επίπεδο ανάλυσης πάλι, ο πόλεμος εμπίπτει και σε μία ευρύτερη συζήτηση, στις λεγόμενες «μικροκοσμικές θεωρίες περί βίαιης σύγκρουσης»,⁸ και κατά κύριο λόγο στη συζήτηση περί ανθρώπινης επιθετικότητας.

Η επιθετικότητα, όρος της βιολογίας και της ψυχολογίας, έχει περιέλθει και στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής ήδη από την εποχή του Τόμας Χομπς στον 17^ο αιώνα (το περίφημο *homo homini lupus*), και εδραιώθηκε μετά το 1945, ειδικά με τις σχετικές απόψεις του Hans Morgenthau, του πατέρα της σύγχρονης σχολής του ρεαλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.

Ο άνθρωπος (και οι ανθρώπινες κοινωνίες) είναι το κατ' εξοχήν έμβιο ον που είναι ικανό να σκοτώσει, και μάλιστα σε ευρεία κλίμακα, τους ομοίους του, χωρίς αυτό να θεωρείται, απαραίτητα, τερατούργημα. Η επιθετικότητα έχει απασχολήσει, κατά τον 20^ο αιώνα πλείονες επιστημονικούς κλάδους, και κατά κύριο λόγο την ψυχανάλυση (π.χ. Σίγκμουντ Φρόυντ, Erich Fromm), την κοινωνική ψυχολογία (π.χ. Mujafer Sherif, John Dollard, Leonard Berkowitz, Albert Bandura, Jerome Frank, Stanley Milgram, κ.ά.), την ανθρωπολογία (π.χ. Ashley Montagu, Robert Ardrey), την ηθολογία, δηλαδή τη συμπεριφορά των ζώων σε φυσικό περιβάλλον (Konrad Lorenz, John Paul Scott, Desmond Morris) και την κοινωνιοβιολογία (Edward O. Wilson). Η κυρία συζήτηση περιστρέφεται στο κατά πόσον η επιθετικότητα είναι εγγενής ή επίκτητη και ποιά είναι τα κύρια αίτια στη δεύτερη περίπτωση.⁹

Οι κύριες ερμηνευτικές θεωρίες της επίκτητης επιθετικότητας είναι οι ακόλουθες:

- Η άκρως απογοητευτική ματαίωση σημαντικών επιδιώξεων, γεγονός που επιφέρει έντονα αισθήματα απογοήτευσης (*frustration*), οργή και επιθετική διάθεση, και στην ανάγκη να ξεσπάσει κανείς στον υπεύθυνο της αποτυχίας ή ματαίωσης ή έστω σε

⁷ K.W. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1959), 60-2. K.W. Waltz, *Theory of International Politics* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1979), 203-5. J. Mearsheimer, 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', S. Lynn-Jones (επιμ.), *The Cold War and After: Prospects for Peace* (Cambridge, Ma.: MIT Press, 1993), 141-93.

⁸ Dougherty & Pfaltzgraff, ο.π., 353-86.

⁹ J. Dollard, L.W. Doob, κ.ά., *Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1939). J.P. Scott, *Aggression* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1958). L. Berkowitz, *Aggression: A Social-Psychological Analysis* (Νέα Υόρκη: McGraw Hill, 1962). J.D. Frank, *Sanity and Survival in the Nuclear Age: Psychological Aspects of War and Peace* (Νέα Υόρκη: Random House, 1967). E. Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness* (Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart and Winston, 1973). A. Bandura, *Aggression: A Social Learning Analysis* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1973). R. Ardrey, *The Territorial Imperative* (Νέα Υόρκη: Atheneum, 1966). K. Lorenz, *On Aggression* (Νέα Υόρκη: Bantam, 1967). A. Montagu, *The Nature of Human Aggression* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1976). A. Montagu (επιμ.), *Man and Aggression* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1968). A. Storr, *Human Aggression* (Νέα Υόρκη: Atheneum, 1971).

κάποιον άλλο ως υποκατάστατο (Dollard και Doob).

- Η υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση (Fromm).
- Η συγκυρία η οποία διάκειται ευνοϊκά προς επιθετικές στρατηγικές (Montagu).
- Η εξουσία που ευνοεί ή προτάσσει τη χρήση βίας (Milgram).
- Η εκμάθηση και υιοθέτηση προτύπων χρήσης βίας (π.χ. μέσω των ΜΜΕ ή κινηματογραφιών ταινιών) (Bandura, Scott).
- Το συγκεκριμένο πολιτισμικό ή ιδεολογικό πλαίσιο ή ένας εθνικισμός που θεωρεί την επιθετικότητα κάτι το αξιόπαινο και ευνοεί τη στάση αυτή (ειδικά, όπως παρατηρεί η φεμινιστική ανάλυση, σε κοινωνίες έντονα ανδροκρατικές όπου επικρατούν πλήρως οι γνωστές «ανδρικές αξίες»). Σε αυτή την περίπτωση η συμφιλωτική στάση θεωρείται φυγομαχία, δειλία, ενδοτισμός και κάθε άλλο παρά άξια εκτίμησης στάση.

Καταλήγοντας σε ότι αφορά την επιθετικότητα, ασχέτως του αν είναι έμφυτη ή επίκτητη, ενισχύεται από τα εξής: επειδή εκλαμβάνεται ως (α) αποτελεσματική στρατηγική, (β) αποδεκτός τρόπος συμπεριφοράς, (γ) και όχι πράξη άδικη ή ανήθικη, ή (δ) ύστατη λύση αν όλες οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης έχουν αποτύχει.

Αν και πολλές φορές ο πόλεμος και γενικά οι αφύσικες ακραίες καταστάσεις φέρνουν στην επιφάνεια το καλύτερο στον άνθρωπο, π.χ. ηρωισμό, αυτοθυσία, αλtruισμό, βοήθεια σε τραυματισμένους ή άοπλους, κ.λπ., όπως σημειώνει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Γκέοργκ Χέγκελ, ταυτοχρόνως όμως φέρνουν στην επιφάνεια και το χειρότερο στον άνθρωπο και δίνουν ρόλο σε βίαιους ανθρώπους, όπως είχε επισημάνει πριν από τον Χέγκελ, ο Ιμμάνουελ Καντ.

Το ξέσπασμα βίας μπορεί να έχει και ψυχολογικά λυτρωτική λειτουργία, ειδικά μετά από περίοδο στυγνής καταπίεσης και εξευτελισμού, όπως η στυγνή αποικιοκρατία και ο ρατσισμός των ιμπεριαλιστών αποικιοκρατών, όπως είχε υποστηρίξει ο ψυχίατρος και αγωνιστής Franz Fanon.¹⁰

Επίσης υπάρχει και η ένοπλη βία ως αναγκαία σε μία «δίκαιη» επανάσταση, χωρίς την οποία δεν θα υπήρχε λυτρωμός, άποψη που υιοθετείται σήμερα ευρέως, ακόμη και στον από τη φύση του συντηρητικό νομικό χώρο του διεθνούς δικαίου. Πρόκειται για το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση που δεν αποκλείει τη χρήση βίας, ειδικά από πλειοψηφίες εναντίον στυγνών μειονοτικών διακυβερνήσεων, π.χ. Νότια Αφρική επί καθεστώτος apartheid (1948-1994).

¹⁰ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (Νέα Υόρκη: Grove Press, 1965).

Πόλεμος: η κανονιστική διάσταση

Στο κανονιστικό επίπεδο η διεθνής κοινωνία έχει περάσει από τέσσερις κύριες φάσεις από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: (1^{ον}) το καθεστώς του δίκαιου πολέμου, (2^{ον}) το καθεστώς του πολέμου ως κυρίαρχου δικαιώματος, (3^{ον}) το καθεστώς της Κοινωνίας των Εθνών και της απαγόρευσης του πολέμου κατά τον Μεσοπόλεμο και (4^{ον}) το καθεστώς του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών της απαγόρευσης της χρήσης ή απειλής ένοπλης βίας από κράτη εναντίον άλλων κρατών.¹¹

Το δόγμα του δίκαιου πολέμου

Εισαγωγή

Η κατεξοχήν έκφανση του επιτρεπτού πολέμου, δηλαδή του πολέμου υπό ορισμένες συνθήκες, είναι γνωστή ως «δίκαιος πόλεμος» (*bellum justum*) ή δόγμα του δίκαιου πολέμου. Η αντίληψη αυτή του δίκαιου πολέμου θεωρεί επιτρεπτό τον πόλεμο όταν πληρούνται ορισμένες συνθήκες. Αν υπάρχει δίκαιη αιτία, δίκαια κίνητρα, τότε μπορεί να διεξαχθεί πόλεμος. Γενικότερα η χρήση ένοπλης βίας είναι δικαιολογημένη αν συμβάλλει στη μελλοντική ειρήνη, την άρση της στυγνής καταπίεσης και τη δικαιοσύνη.

Το δόγμα του δίκαιου πολέμου διήλθε από τρεις περιόδους: της κλασικής ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας (400 π.Χ.-300 μ.Χ.), της χριστιανικής περιόδου (300-1500) και της κοσμικής περιόδου της ανάδυσης του διεθνούς δικαίου κατά την ύστερη Αναγέννηση έως τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1500- 1648). Στη συνέχεια με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας και τα επακόλουθα της (κυρίως τη σταδιακή εδραίωση της αρχής της κυριαρχίας και του δικαιώματος στον πόλεμο) το δόγμα του δίκαιου πολέμου σιγά-σιγά εξαφανίστηκε.¹²

Η όλη ιδέα του δίκαιου πολέμου έχει δύο άξονες: (α) το πότε και υπό ποιες συνθήκες δικαιολογείται ένας πόλεμος ώστε να θεωρηθεί δίκαιος (γνωστό ως *jus ad bellum*), δηλαδή το *bellum justum* καθεαυτό και (β) πώς πρέπει διεξάγεται ένας πόλεμος για να παραμείνει δίκαιος (γνωστό ως *jus in bello*).

Η ιδέα περί δίκαιου πολέμου κινείται στο μέσον μεταξύ των δύο άκρων, της σχολής του ρεαλισμού που θεωρεί τη δικαιοσύνη και τα ηθικά διλήμματα ουτοπικά και τον πόλεμο δεδομένο στη διεθνή ζωή (Θουκυδίδης, Μακιαβέλι, Χομπς, Σπινόζα, Κλάουζεβιτς, και σύγχρονοι ρεαλιστές όπως ο Morgenthau) και του ειρηνισμού ή πασιφισμού (Στωικοί

¹¹ A.C. Arendt & R.J. Beck, *International Law and the Use of Force* (Λονδίνο: Routledge, 1993), 11-34.

¹² Στο ίδιο, 11-15.

φιλόσοφοι, Βούδας, Χριστός, Έρασμος, Μπένθαμ, Cobden, Τολστόι, Γκάντι και σύγχρονοι ειρηνιστές όπως ο Kenneth Boulding). Κατά τη μέση αυτή οδό, το δίκαιου πολέμου, ο πόλεμος είναι καταδικαστέος όπως επιμένουν οι ειρηνιστές, αλλά υπό ορισμένες ακραίες συνθήκες αναπόφευκτος και αναγκαίος ως η ύστατη ενδεδειγμένη λύση.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το δόγμα του δίκαιου πολέμου ξαναήρθε στις συζητήσεις στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου και στις Διεθνείς Σχέσεις (ειδικά στις γνωστές ως κανονιστικές Διεθνείς Σχέσεις). Ένας από τους κύριους άξονες της πρόσφατης συζήτησης είναι η ιδέα της γνωστής ως «ανθρωπιστικής επέμβασης» που οι υποστηρικτές της θεωρούν την κατεξοχήν σημερινή εκδήλωση του δίκαιου και δικαιολογημένου πολέμου (κυρίως οι φιλελεύθεροι), αντλώντας επιχειρήματα και κριτήρια από τη δόγμα του δίκαιου πολέμου. Οι αντίπαλοι της ιδέας αυτής τη θεωρούν σχήμα οξύμωρο γιατί πιστεύουν ότι είναι αδύνατον η χρήση ένοπλης βίας να είναι για καλό, απλώς αποτελεί πρόσχημα για τη βίαη και εξουσιαστική επέμβαση των ισχυρών κρατών εναντίον των πιο αδύναμων κρατών.

Το δόγμα του δίκαιου πολέμου (αρχαιότητα-1648)

Η γενική ιδέα ενός δίκαιου πολέμου βρίσκεται σε πολλούς αρχαίους πολιτισμούς, συγκεκριμένα στους αρχαίους Κινέζους, Ινδούς και Αιγύπτιους, στους Βαβυλώνιους, στους Εβραίους, στους αρχαίους Έλληνες και κυρίως στους Ρωμαίους.

Ο Πλάτων θεωρούσε τον πόλεμο, σε ορισμένες περιπτώσεις, αναγκαίο κακό, ειδικά αν ο στόχος του ήταν η ειρήνη και αν διεξαγόταν με αυτοσυγκράτηση, χωρίς ακραίες εκδηλώσεις βίας και καταστροφής.¹³

Ο Μένκιος, ο μεγαλύτερος Κινέζος Κομφουκιστής φιλόσοφος, θεωρούσε δίκαιες αιτίες για έναν πόλεμο το δικαίωμα στην άμυνα εναντίον ξένης επιδρομής, την ανατροπή ενός τυραννικού καθεστώτος αλλά και την επέκταση της επικράτειας μίας αγαθής κυβέρνησης, με την κατάκτηση υποανάπτυκτων λαών με στόχο τον εκπολιτισμό τους (κάτι που είχε υποστηρίξει και ο Κομφούκιος).¹⁴

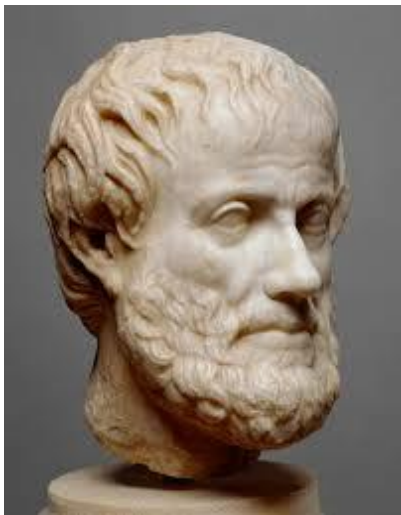
¹³ C. Christopher, *The Ethics of War and Peace* (Saddle River: Prentice Hall, 2004), 9-10.

¹⁴ M.R. Ishay, *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (Αθήνα: Σαββάλας, 2008) [αρχική έκδοση *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004)], 85-6.

Μένκιος

Ο όρος «δίκαιος πόλεμος» αναφέρεται για πρώτη φορά μάλλον από τον Αριστοτέλη. Κατά τον Αριστοτέλη ο πόλεμος είναι δίκαιος και δικαιολογημένος (α) αν είμαστε θύματα επίθεσης προκειμένου να αποφευχθεί η υποδούλωση (με σημερινούς όρους ο αμυντικός πόλεμος), (β) αν μας έχουν βλάψει ή έχουν βλάψει τους συμμάχους μας, (γ) αν στόχος του πολέμου είναι η ειρήνη (εννοείται μια πιο μόνιμη ειρήνη), (δ) αν διεξάγεται προκειμένου να εδραιωθούν ηγέτες που εξυπηρετούν καλύτερα το λαό, και (ε) αν πόλεμος αυτός μας δίνει την ευκαιρία να γίνουμε κύριοι αυτών που αξίζει να γίνουν σκλάβοι. Κατά την αντίληψη της εποχής που ασπαζόταν και ο Αριστοτέλης, δεν ήταν όλοι οι άνθρωποι ίσοι μεταξύ τους. Μια μερίδα ανθρώπων ήταν από τη φύση τους (εγγενώς) δούλοι, κατάλληλοι για κατάκτηση και υποδούλωση.¹⁵

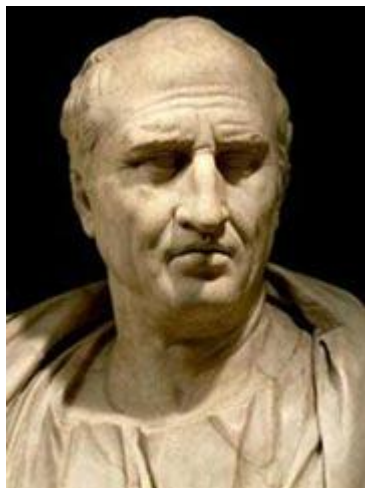

Αριστοτέλης

Οι Ρωμαίοι, με τη μεγάλη συμβολή στο δίκαιο και την νομική επιστήμη, κατέστησαν την ιδέα του δίκαιου πολέμου νομικό δόγμα. Ο κύριος θεμελιωτής του *jus ad bellum* θεωρείται ο Κικέρων. Κατά τον Κικέρωνα οι κύριες δίκαιες αιτίες για έναν πόλεμο (δίκαιο πόλεμο) είναι να αποκαταστήσει κανείς μια βλάβη που έχει υποστεί και να εκδικηθεί γι' αυτό

¹⁵Christopher, *The Ethics of War and Peace*, 10. Arend & Beck, ο.π., 12-13. C. O'Driscoll, 'Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice', *International Studies Quarterly*, 59 (2015), 3.

που υπέστη, να εκδιώξει ένα κατακτητή και για να αποκαταστήσει την τιμή του. Κατά τον Ρωμαίο Στωικό φιλόσοφο η υποδούλωση είναι το χειρότερο που μπορεί να συμβεί σε έναν λαό, χειρότερη και από τον θάνατο. Όπως στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, ο απώτερος στόχος του πολέμου πρέπει να είναι η ειρήνη. Επίσης για να λάβει χώρα ένας δίκαιος πόλεμος θα πρέπει να υπάρξει επίσημη κήρυξη του πολέμου. Μη δίκαιοι πόλεμοι είναι αυτοί που λαμβάνουν χώρα χωρίς πρόκληση ή προηγούμενη βλάβη.¹⁶

Κικέρων

Στους πρώτους Χριστιανούς, προτού η χριστιανική θρησκεία γίνει επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο πόλεμος καταδικαζόταν, τον θεωρούσαν θεϊκή ποινή για τα αμαρτήματα του επίγειου κόσμου και ως κάτι το κακό και αντίθετο προς τη θεία πρόνοια. Στη συνέχεια όμως, με τον Μέγα Κωνσταντίνο και τον Χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του Ρωμαϊκού κράτους, παρουσιάστηκε η ανάγκη να επιτρέπεται ο πόλεμος και στα πλαίσια του Χριστιανισμού.¹⁷

Στο σημείο αυτό καίρια ήταν η συμβολή του Αγίου Αυγουστίνου κατά τον 4^ο και 5^ο αιώνα μ.Χ., επισκόπου Ιπώνος στη Νουμιδία της Βορείου Αφρικής. Ο Αυγουστίνος θεωρούσε τον πόλεμο κάτι το κακό, ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν αποδεκτός από τον Θεό, όταν αμύνεσαι από επίθεση, υπερασπίζεσαι την ασφάλεια και τιμή σου, αντιδράς σε μία βλάβη που έχεις υποστεί και εάν δεν επιδιώκεις με τον πόλεμο ισχύ, εκδίκηση ή επεκτατισμό και δεν ευχαριστιέσαι με τη χρήση βίας. Ποιός όμως θα ερμήνευε τη θεία βούληση για πόλεμο; Αυτό θα το έκανε ο ηγέτης του κράτους και η ανθρώπινη συνείδηση.¹⁸

¹⁶ Στο ίδιο, 13.

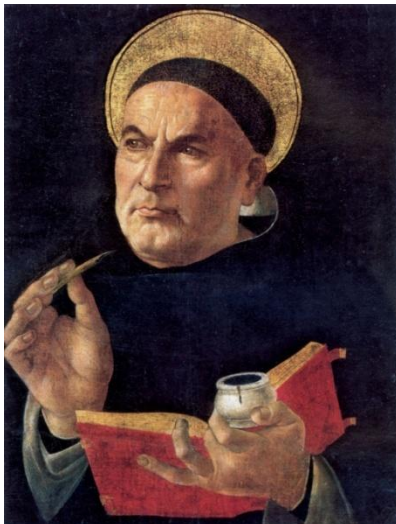
¹⁷ J. Eppstein, *The Catholic Tradition of the Law of Nations* (Λονδίνο: Burns, Oates & Washbourne, 1935), 38-53.

¹⁸ Στο ίδιο, 69-80. J. von Elbe, 'The Evolution of the Concept of the Just War in International Law', *American Journal of International Law*, 33, 4 (1939), 667-9. J.M. Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War* (Λονδίνο: Continuum, 2006), 1-4, 45-85. Christopher, ο.π., 40-2.

Άγιος Αυγουστίνος

Οκτώ αιώνες μετά ο δίκαιος πόλεμος έγινε ένα πιο συνεκτικό δόγμα, με τη συμβολή του σχολαστικού φιλόσοφου και θεολόγου Θωμά Ακινάτη κατά τον 13^ο αιώνα. Ο Ακινάτης έθετε τρεις προϋποθέσεις για το δίκαιο πόλεμο: (1) κήρυξη πολέμου από το αρμόδιο ανώτατο κρατικό όργανο, μεταξύ άλλων για να δοθεί χρόνος στον αντίπαλο να επιδιώξει ειρηνική επίλυση, (2) δίκαιη αιτία, συγκεκριμένα η αποκατάσταση μίας βλάβης που έχουμε υποστεί από κάποιον που δεν δέχεται να μας αποζημιώσει ή να μας επιστρέψει αυτό που μας πήρε, και (3) σωστή πρόθεση, δηλαδή να στοχεύει σε καλούς σκοπούς, όπως η εξασφάλιση της ειρήνης και όχι η εκδίκηση, το πάθος για ισχύ ή ανάγκη να βλάψεις τον άλλο όσο γίνεται περισσότερο, δηλαδή η προοπτική της χρήσης βίας να επιφέρει «κάποιο καλό» και να αποφύγει «κάποιο κακό», όχι να επιφέρει περισσότερο κακό και ο πόλεμο αυτός να συμβάλει στη δικαιοσύνη.

Θωμάς Ακινάτης

Κατά τον Ακινάτη, η δίκαιη αιτία στοιχειοθετείται αν η δημόσια αρχή που προσέφευγε σε αυτόν ήταν βέβαιη ότι έχει το δίκιο με το μέρος της όπως τεκμηριώνεται και από το γεγονός ότι ο αντίπαλος ήταν που είχε πρώτος παραβιάσει τα νόμιμα δικαιώματα της

άλλης πλευράς. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να έχουν εξαντληθεί όλα τα ειρηνικά μέσα διευθέτησης της διαφοράς, με διαπραγματεύσεις ή με διαιτησία. Ο ηθικός χαρακτήρας των προθέσεων μπορούσε να διαπιστωθεί και στην πράξη από τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Ένας κατά τα άλλα δίκαιος πόλεμος μπορούσε κατά τη διεξαγωγή του, δηλαδή με το πώς διεξάγεται από έναν στρατό, να μετατραπεί σε άδικο πόλεμο. Αντιλαμβανόταν επίσης ότι σε έναν πόλεμο μπορεί να υπάρχουν και αθώα θύματα πλην όμως θα πρέπει να αποβούν θύματα κατά λάθος και όχι από πρόθεση.¹⁹

Στη συνέχεια, κατά την Αναγέννηση, περισσότερες νομικές αποσαφηνίσεις για τον δίκαιο πόλεμο ήρθαν με τους τέσσερις ιδρυτές του διεθνούς δικαίου, κατά τον 16^ο αιώνα με τους δύο Ισπανούς θεολόγους και νομικούς, τον Δομινικανό μοναχό Φρανσίσκο ντε Βιτόρια (Francisco de Vitoria), καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκα και τον Ιησουίτη μοναχό Φρανσίσκο Σουαρέζ (Francisco Suarez) και τον Προτεστάντη Ιταλό Αλμπέρικο Τζεντίλι (Alberico Gentili), καθηγητή του δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, και κατά το πρώτο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα με τον Ολλανδό νομικό και διπλωμάτη Ούγκο Γκρότιους (Hugo Grotius).

Φρανσίσκο Βιτόρια

Φρανσίσκο Σουαρέθ

Αλμπέρικο Τζεντίλι

Ούγκο Γκρότιους

¹⁹ Στο ίδιο, 49-52. Eppstein, ο.π., 83-8. A. Nussbaum, 'Just War – A Legal Concept?', *Michigan Law Review*, 42, 3 (1943), 456-7.

Οι τέσσερις αυτοί νομικοί κινήθηκαν στα αχνάρια του Κικέρωνα, του Αυγουστίνου και του Ακινάτη. Επίσης ασχολήθηκαν και με το πώς πρέπει να διεξάγεται ένας πόλεμος, τονίζοντας την ανάγκη να μην πλήττονται οι αθώοι (οι άοπλοι) και ειδικά τα μικρά παιδιά σε έναν πόλεμο (γνωστή αργότερα ως «αρχή της διάκρισης»). Επιπλέον υποστήριζαν να υπάρχει αναλογία αρχικού πλήγματος του εχθρού με την αντίδραση, δηλαδή «οφθαλμός αντί οφθαλμού και όχι «οφθαλμός αντί οδόντα» (γνωστή αργότερα ως η «αρχή της αναλογικότητας»). Ένα ακόμη θέμα που τους απασχόλησε είναι αυτό που αποκαλείται σήμερα «πρώτο κτύπημα» (*first strike*) ή προληπτική αυτοάμυνα (*preventive self-defense*), η οποία διακρίνεται σε δύο είδη: όταν η επίθεση από τον αντίπαλο είναι επικείμενη, και σε κτύπημα όταν ο κίνδυνος είναι απώτερος και μελλοντικός και όχι άμεσος αλλά θέλουμε να τον προλάβουμε από νωρίς, γνωστό διεθνώς ως αποτρεπτική άμυνα (*preventive defense*). Ο Βιτόρια και ο Γκρότιους τασσότουσαν υπέρ της πρώτης μορφής άμυνας, ο Τζεντίλι υπέρ της δεύτερης.

Ειδικότερα ο Βιτόρια υποστήριξε ότι ο πόλεμος πρέπει να διεξάγεται από τη δίκαιη πλευρά με δισταγμό και αυτοσυγκράτηση και όχι με στόχο τον προσηλυτισμό ή τη δόξα και θα πρέπει οι νικητές να είναι μετριοπαθείς και όχι εκδικητικοί. Πίστευε ότι μπορεί και οι δύο αντίπαλοι να νομίζουν ότι έχουν δίκαιο, όμως αυτό δεν ήταν δυνατόν (ή αν είναι δεν πρέπει να καταλήξουν σε πόλεμο αλλά να επιλύσουν τη διαφορά ειρηνικά). Ο Βιτόρια θεωρεί ότι η μία πλευρά έχει πράγματι το δίκιο με το μέρος της και διεξάγει δίκαιο πόλεμο, ενώ η άλλη που νομίζει ότι έχει δίκιο, πάσχει από «αόρατη άγνοια» όπως την είχε αποκαλέσει.²⁰

Ο Τζεντίλι τόνιζε την ανάγκη, πριν διεξαχθεί ένας πόλεμος, να έχουν εξαντληθεί όλες οι προσπάθειες ειρηνικής επίλυσης, ειδικά με τη μέθοδο της διαιτησίας. Αντίθετα από τον Βιτόρια πίστευε ότι ήταν δυνατόν και οι δύο πλευρές να έχουν δίκαιο (ειδικά αν όταν πρόκειται για μία νομική διαφορά, για διαφιλονικούμενο δικαίωμα), και να διεξάγουν και οι δύο ένα δίκαιο πόλεμο. Επίσης το γεγονός ότι η μία πλευρά ίσως έχει πιο πολύ δίκαιο δεν κάνει αυτομάτως την άλλη πλευρά άδικη.²¹

Ο Γκρότιους ήταν της άποψης ότι ο πόλεμος, ως δίκαιος, εμφανιζόταν ως υποκατάστατο νομικής ενέργειας, ως αρωγή για να υπερασπιστεί το κράτος τα νόμιμα δικαιώματά του, μια και δεν υπήρχε μια διεθνής δικαστική αρχή που θα μπορούσε να

²⁰ R. Tuck, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1999), 73-5. Von Elbe, ο.π., 674-5. Christopher, ο.π., 53-6, 58.

²¹ W.G. Grewe, *The Epochs of International Law* (Βερολίνο: Walter de Gruyter, 2000), 211-14. Von Elbe, ο.π., 676-7.

αποδώσει δικαιοσύνη. Κατά τον Γκρότιους ένας πόλεμος δεν είναι δίκαιος αν στόχος του είναι να αποκτήσει κανείς πλουσιότερα εδάφη και αν πρόκειται για κατάκτηση άλλων, δήθεν για το καλό τους, παρά τη θέλησή τους. Επίσης δεν θεωρούσε δίκαιο τον πόλεμο που προερχόταν από την επιθυμία ενός λαού για ελευθερία (αν και ανέφερε ορισμένες εξαιρέσεις).²²

Ο πόλεμος ως κυριαρχικό δικαίωμα και το καθεστώς του Μεσοπολέμου

Κυρίαρχο δικαίωμα

Η δεύτερη κανονιστική περίοδος, γνωστή ως θετικιστική σε ό,τι αφορά στο διεθνές δίκαιο και τον πόλεμο, στηρίζεται στην κυριαρχία των κρατών. Η αρχή αυτή κατέστησε τον πόλεμο, οποιοδήποτε πόλεμο – και όχι μόνο τον δίκαιο πόλεμο – δικαίωμα κάθε κράτους στα πλαίσια της νέας θεμελιώδους αρχής της κυριαρχίας των κρατών. Με άλλα λόγια, ο πόλεμος κατέστη αναφαίρετο κυρίαρχο δικαίωμα στα πλαίσια της ενάσκησης της εξωτερικής πολιτικής.²³

Ωστόσο η επικρατούσα άποψη ήταν ότι το δικαίωμα στον επιθετικό πόλεμο δεν είναι ανεξέλεγκτο. Περιορίζεται από τις αρχές της αναλογικότητας και της διάκρισης και από τη γενική τάση για αυτοσυγκράτηση και νηφαλιότητα στον πόλεμο. Κατά την αρχή της αναλογικότητας η αιτία για να προσφύγει μία χώρα στην ένοπλη βία θα πρέπει να είναι αρκούντως σοβαρή για να τον δικαιολογεί τα δεινά του πολέμου. Επίσης η επίθεση και οι καταστροφές που θα προκαλέσει η μία πλευρά δεν θα πρέπει να είναι δυσανάλογες αλλά ανάλογες (ισοδύναμες) με αυτές που προκάλεσε ή θα προκαλούσε η άλλη πλευρά. Κατά την αρχή της διάκρισης, οι αθώοι, δηλαδή οι άοπλοι, δεν θα γίνονται ηθελημένα θύματα των εχθροπραξιών. Με άλλα λόγια μπορεί στη θετικιστική περίοδο να εξέλειπε η ανάγκη της δίκαιης αιτίας, αλλά υπήρχαν κανόνες που όριζαν πώς διεξάγεται με επιτρεπτό, δηλαδή «πολιτισμένο» και «ανθρωπιστικό» τρόπο ένας πόλεμος, δηλαδή το *jus in bello*.²⁴

Κατά τον 19^ο αιώνα, με τα νέα οπλικά συστήματα, ο πόλεμος έγινε πολύ πιο καταστροφικός απ'ότι πριν, ακόμη και σε σύγκριση με τις μάχες κατά τους Ναπολεοντίους Πολέμους. Έτσι μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815) άρχισε για πρώτη φορά να αναπτύσσεται το ειρηνιστικό κίνημα, ως κάτι το πιο μαζικό, αρχικά στις ΗΠΑ, μετά στη Βρετανία και, από τα μέσα τη δεκαετία του 1840, στην υπόλοιπη Ευρώπη (το πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης έλαβε χώρα στο Λονδίνο το 1843). Πριν τον 19^ο αιώνα υπήρχαν μόνο μεμονωμένες φωνές ορισμένων στοχαστών ειρηνιστών, με τα διάφορα σχέδια

²² Στο ίδιο, 678-9. C. Edwards, 'The Law of War in the Thought of Hugo Grotius', *Journal of Public Law*, 19 (1970), 377-80, 390-7. Christopher, ο.π., 82-8. Arend & Beck, ο.π., 15.

²³ Στο ίδιο, 24.

²⁴ Στο ίδιο, 14, 16-17.

ειρήνης και η δράση, από την Αναγέννηση και μετά, κυρίως ορισμένων χριστιανικών εκκλησιών, με πιο αξιοσημείωτη την περίπτωση της Religious Society of Friends, δηλαδή οι Quakers (οι Κουάκεροι). Λίγο μετά άρχισε να εδραιώνεται το κατεξοχήν *jus in bello*, το δίκαιο του πολέμου, με έμφαση στην αρχή της διάκρισης, με πρωτοβουλία του Henry Dunant (1828-1910), ο οποίος κινητοποιήθηκε μετά από τη πολύνεκρη μάχη του Σολφερίνο (24 Ιουνίου του 1959), στη οποία υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, βλέποντας πολλούς αβοήθητους τραυματίες να πεθαίνουν στο πεδίο της μάχης, χωρίς ιατρική βοήθεια.

Η μάχη του Σολφερίνο

Η αποθέωση του πολέμου, του Vasily Vereshchagin (1871)

Ο πόλεμος στο Μεσοπόλεμο (1919-1939)

Η τρίτη κανονιστική περίοδος άρχισε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, με το καθεστώς που καθιέρωσε η Κοινωνία των Εθνών (1919). Το καθεστώς αυτό έθεσε σε πιο στερεή νομική και θεσμική βάση την ειρηνική επίλυση των διακρατικών διαφορών (ίδρυση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης), αλλά αρχικά δεν έφθασε μέχρι του σημείου να απαγορεύσει πλήρως τον επιθετικό πόλεμο. Εξακολουθούσε να αποτελεί επιλογή αν η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης (στο Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, σε διεθνή διαιτησία ή με προσφυγή στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών) αποτύγχανε, δεν κατέληγε σε απόφαση ή απλούστατα το εν λόγω κράτος δεν υιοθετούσε τη σχετική απόφαση και επέλεγε την προσφυγή στον πόλεμο, φτάνει να περίμενε τρεις μήνες (μήπως και ηρεμήσουν τα πνεύματα) πριν κηρύξει πόλεμο και επιτεθεί.²⁵

Στις αρχές του Μεσοπολέμου έγιναν προσπάθειες για να απαγορευτεί ο επιθετικός πόλεμος. Οι δύο πρώτες απέτυχαν, το Σχέδιο Συνθήκης για την Αμοιβαία Αρωγή (1923) και το Πρωτόκολλο της Γενεύης για την Ειρηνική Επίλυση των Διεθνών Διαφορών (1924). Η τρίτη προσπάθεια ήταν επιτυχής, με το Σύμφωνο για την Αποκήρυξη του Πολέμου ως Οργάνου για την Άσκηση Εθνικής Πολιτικής, γνωστό ως Σύμφωνο Briand-Kellogg (1928). Αρχικά ίσχυε για τα κράτη-μέρη του Συμφώνου (για όσα κράτη το υπέγραψαν και το κύρωσαν), αλλά στη συνέχεια θεωρήθηκε μέρος του γενικού εθιμικού διεθνούς δικαίου. Ωστόσο το Σύμφωνο αυτό άφηνε κενά που έδιναν περιθώρια για παρεκτροπές, π.χ. δεν καταδίκαιζε άλλες πράξεις χρήσης ένοπλης βίας, με λιγότερη χρήση ένοπλης βίας απ'ότι ένας πόλεμος. Επιπλέον, δεν αποσαφήνιζε την έννοια της αυτοάμυνας και, με τη διατύπωση περί «εθνικής πολιτικής», άφηνε το παράθυρο ανοικτό για επιθετικό πόλεμο με άλλα κριτήρια, θρησκευτικά, ιδεολογικά, εθνοτικά, ανθρωπιστικά, δηλαδή αν ένας πόλεμος δεν συνιστούσε προφανή προαγωγή της εθνικής πολιτικής και του εθνικού συμφέροντος.²⁶

Πάντως η κυρίαρχη νομική άποψη κατά τον Μεσοπόλεμο (1918-1939) ήταν κατά του επιθετικού πολέμου και θεωρούσε το σύμφωνο απαγόρευσης του πολέμου και την ειρηνική επίλυση στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών, μεγάλα ιστορικά επιτεύγματα της διεθνούς κοινωνίας. Όμως ο πόλεμος διατηρούσε μέρος της έλξης του. Υποστηριζόταν από μία ομάδα νομικών που συνέδεσαν το όνομά τους με την προσπάθεια ανατροπής του συστήματος των Βερσαλλιών, κυρίως Γερμανούς νομικούς που συνέδεσαν το όνομα τους με το Τρίτο Ράιχ και τον Ναζισμό, καθώς και από οπαδούς της γερμανικής σχολής της

²⁵ Στο ίδιο, 19-22.

²⁶ Στο ίδιο, 22-4.

γεωπολιτικής που υποστήριζαν τον επεκτατισμό των μεγάλων δυνάμεων (αναζήτηση «ζωτικού χώρου») ως θέμα επιβίωσης.²⁷

Το καθεστώς των Ηνωμένων Εθνών για την ειρήνη και τον πόλεμο

Αυτοάμυνα και χρήση ένοπλης βίας με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας

Η νέα παγκόσμια διεθνής κοινωνία, όπως καθιερώθηκε με τον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, τη «Βίβλο» της σημερινής διεθνούς κοινωνίας, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια είναι ο πρωταρχικός στόχος του νέου κόσμου που προέκυψε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ειρήνη αποτελεί πλέον αυτοσκοπό, το υπέρτατο αγαθό της σύγχρονης οργανωμένης διεθνούς (παγκόσμιας, οικουμενικής) κοινωνίας.²⁸

Κατά τη διατύπωση στο Προοίμιο του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών:

«Ημείς οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών αποφασισμένοι:

«Όπως σώσουμε τις επερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, η οποία δύο φορές στο διάστημα μίας γενιάς επέφερε άφατη θλίψη στην ανθρωπότητα ...

Προς τον σκοπό αυτό

Θα είμαστε ανεκτικοί και θα ζούμε ειρηνικά ως καλοί γείτονες, Θα ενώσουμε τις δυνάμεις μας για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας,

Θα εξασφαλίσουμε, με την παραδοχή αρχών και την καθιέρωση μεθόδων, όπως η ένοπλη βία χρησιμοποιείται μόνο για το κοινό συμφέρον όλων...»

Στο Κεφάλαιο 1, που ορίζονται οι σκοποί και οι αρχές των Ηνωμένων Εθνών, ο πρώτος σκοπός (Άρθρο 1, παράγραφος 1) είναι ο εξής:²⁹

«Να διατηρούν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και προς τον σκοπό αυτό να λαμβάνουν τελεσφόρα συλλογικά μέτρα για την πρόληψη και αποτροπή των απειλών κατά της ειρήνης και για την καταστολή επιθετικών ενεργειών ...».

Ο σκοπός αυτός ενισχύεται από τον επόμενο σκοπό (Άρθρο 1, παράγραφος 2) που μιλάει για την ανάπτυξη

«φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, με βάση το σεβασμό στην αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών και στη λήψη όλων των κατάλληλων μέτρων για την ενίσχυση της παγκοσμίου ειρήνης».

²⁷ G. Schwarzenberger, *International Law and Totalitarian Lawlessness* (Λονδίνο: Jonathan Cape, 1943), 13-29.

²⁸ *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Άμστερνταμ: Elsevier, 1995-2000), τόμος 4, 1053.

²⁹ Η απόδοση εδαφίων από τον Χάρτη στη δημοτική από την καθαρεύουσα είναι του συγγραφέα.

Ο στόχος της ειρήνης και η απαγόρευση του πολέμου εδραιώνονται και σε δύο σημεία του άρθρου 2 του Χάρτη που θεωρούνται σταθμός για τη διεθνή κοινωνία, στην παράγραφο 3, που αναφέρεται και πάλι στον διακανονισμό των διεθνών διαφορών με ειρηνικά μέσα, και στην καίρια παράγραφο 4, που δηλώνει ότι τα κράτη-μέλη:

«θα απέχουν στις διεθνείς τους σχέσεις από την απειλή ή χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε Κράτους...» [έμφαση δική μας].

Με βάση τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών η χρήση βίας (εννοείται ένοπλης βίας) επιτρέπεται μόνο σε δύο περιπτώσεις:³⁰

(1^{ov}) Όταν πρόκειται για αυτοάμυνα, συγκεκριμένα για «το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής νομίμου αμύνης» σε περίπτωση που μια χώρα έχει υποστεί ένοπλη επίθεση, μέχρις ότου το Συμβούλιο Ασφαλείας λάβει τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας (Άρθρο 51).

(2^{ov}) Όταν υπάρχει σχετική απόφαση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ στα πλαίσια της γνωστής ως «επιβολής της ειρήνης» (ή σχετική απόφαση της Γενικής Συνέλευσης υπό την έκτακτη διαδικασία «Ενωμένοι για την Ειρήνη»).

Με βάση το Κεφάλαιο 7 του Χάρτη, το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί, αν διαπιστώσει «απειλή της ειρήνης», «διατάραξη της ειρήνης» ή «επιθετική πράξη» κράτους, να επέμβει στρατιωτικά ή να εξουσιοδοτήσει επέμβαση «από αέρα, θάλασσα και ξηρά» (Άρθρο 42), ειδικά αν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι άλλα μέτρα (Άρθρο 41) για την εδραίωση της ειρήνης δεν έχουν τελεσφορήσει.

Προληπτική αυτοάμυνα και διεθνής τρομοκρατία

Προληπτική αυτοάμυνα

Η πλειοψηφία των κρατών και οι περισσότεροι διακεκριμένοι νομικοί διεθνολόγοι υποστηρίζουν ότι το άρθρο 51 επιτρέπει την άμυνα μόνο αν και εφόσον έχει ήδη εκδηλωθεί επίθεση, που πρακτικά σημαίνει τα στρατεύματα ή οπλικά συστήματα του εχθρού να έχουν περάσει τα σύνορα του αμυνόμενου κράτους ή να έχουν εξέλθει των συνόρων του επιτιθέμενου και να κατευθύνονται κατά του αμυνόμενου. Συνεπώς με βάση το υπάρχον νομικό καθεστώς, όπως έχει καθιερωθεί μέχρι σήμερα στον ΟΗΕ, δεν επιτρέπεται η προληπτική αυτοάμυνα έννοια που έχει, όπως είδαμε, τις ρίζες του στον 16^ο και 17^ο αιώνα, στους πατέρες του διεθνούς δικαίου.

³⁰ Arend & Beck, ο.π., 29-68.

Όμως ορισμένα κράτη, όπως το Πακιστάν (επίθεση κατά του Κασμίρ το 1948), το Ισραήλ (ισραηλινή επίθεση στον αραβοϊσραηλινό πόλεμο Ιουνίου 1967, ο Ισραηλινός βομβαρδισμός του ιρακινού πυρηνικού αντιδραστήρα στο Οσαρίκ το 1981) και οι ΗΠΑ, σε διάφορες περιπτώσεις, έχουν προβεί σε χρήση ένοπλης βίας επικαλούμενα προληπτική αυτοάμυνα. Πλην όμως το σκεπτικό που προτάσσουν τα κράτη αυτά για προληπτικό πλήγμα δεν έχει πείσει τη διεθνή κοινωνία ή τον ΟΗΕ, με εξαίρεση εν μέρει την Ισραηλινή περίπτωση το Ιούνιο του 1967 (γνωστό στους Ισραηλινούς ως Πόλεμο των Έξι Ημερών), όταν το Ισραήλ προέβη σε προληπτικό πλήγμα εναντίο της Αιγύπτου, της Συρίας και της Ιορδανίας.

Ωστόσο η δυνατότητα προληπτικής αυτοάμυνας (και όχι αποτρεπτικής άμυνας) έχει υποστηριχθεί όχι μόνο ορισμένα κράτη για να δικαιολογήσουν τις ενέργειες, αλλά και από ορισμένους επιφανείς σύγχρονους νομικούς διεθνολόγους. Το σκεπτικό τους βασίζεται στην έννοια του φυσικού δικαιώματος στην αυτοάμυνα (Άρθρο 51 του Χάρτη). Υποστηρίζεται ότι δεν νοείται ο Χάρτης να είχε την πρόθεση να περιορίσει τόσο πολύ το φυσικό αυτό δικαίωμα των κρατών. Όσο για την αναφορά στην εκδήλωση ένοπλης επίθεσης που υπάρχει στο εν λόγω άρθρο, είναι κατ' αυτούς απλώς ενδεικτική μίας περίπτωσης, της πιο ακραίας, στην οποία εφαρμόζεται η αυτοάμυνα. Αλλά ακόμη και αυτοί που δέχονται το πρώτο πλήγμα για αυτοάμυνα τονίζουν ότι θα πρέπει (α) να είναι προφανές ότι η επίθεση είναι όντως επικείμενη στο άμεσο μέλλον, β) να μην υπάρχει απαραίτητος χρόνος για να αντιμετωπιστεί η επίθεση διαφορετικά ή αφού θα έχει εκδηλωθεί και (γ) η μη προσφυγή στο πρώτο πλήγμα να σημαίνει βέβαιη ήττα και μεγάλες καταστροφές στο αμυνόμενο κράτος. Επίσης τονίζουν την αναλογικότητα του προληπτικού πλήγματος. Το προληπτικό πλήγμα δεν θα πρέπει να είναι δυσανάλογο προς την προβλεπόμενη επίθεση.³¹

Σήμερα το αμυνόμενο κράτος δεν επιτρέπεται να αντιδράσει σε περιορισμένο πλήγμα του εχθρού με βομβαρδισμό πόλεων, με εισβολή ή με μαζικό πλήγμα σε όλα τα μέτωπα. Αν η αμυντική δραστηριότητα ξεπεράσει κατά πολύ την πρόκληση, κάτι που είναι εύκολα υπολογίσιμο (αριθμός θυμάτων, καταστροφές, οπλικά συστήματα κ.λπ.) το εν λόγω κράτος θα καταδικαστεί από τον ΟΗΕ και από τη διεθνή κοινή γνώμη. Η έρευνα μάλιστα δείχνει ότι την αναλογικότητα έχει τηρηθεί τις περισσότερες φορές από τα περισσότερα κράτη.

Διεθνής τρομοκρατία

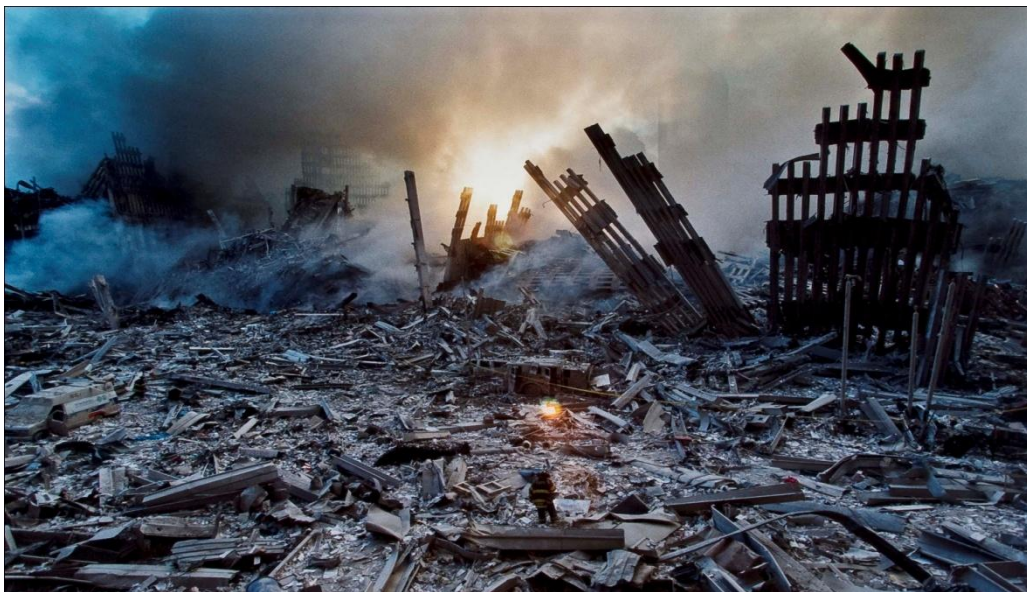
Με βάση τις θέσεις των περισσότερων νομικών διεθνολόγων, πολύ πριν από το φοβερό τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 από την ισλαμική τρομοκρατική

³¹ Στο ίδιο, 71-9.

οργάνωση Αλ-Κάιντα στους δίδυμους πύργους της Νέα Υόρκης, το γνωστό διεθνώς ως «9/11», με 3000 νεκρούς, το νόμιμο δικαίωμα στην αυτοάμυνα δεν ισχύει μόνο αν ένα κράτος είχε υποστεί στρατιωτική επίθεση από άλλο κράτος, αλλά θεωρείτο ότι ίσχυε και σε περίπτωση τρομοκρατικής ενέργειας μεγάλου διαμετρήματος.³²

Φωτογραφία από το 9/11

Φωτογραφία από το 9/11

Αν η τρομοκρατική ενέργεια έχει διαπραχθεί από κράτος ή με τη βοήθεια ενός κράτους (ή κρατών) ή αν η τρομοκρατική οργάνωση που διέπραξε την ειδεχθή αυτή πράξη

³² Στο ίδιο, 138-73.

υποστηρίζεται ή δρα ανεξέλεγκτα σε ένα κράτος που «κλείνει τα μάτια», τότε το κράτος που υπέστη το μεγάλο τρομοκρατικό πλήγμα μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα στην αυτοάμυνα με τη χρήση ένοπλης βίας. Δηλαδή η ένοπλη επίθεση των ΗΠΑ κατά του Αφγανιστάν, μετά την πάροδο εύλογου χρόνου (μήπως και οι Ταλιμπάν που τότε κυβερνούσαν στο Αφγανιστάν εξέδιδαν τον Μπιν Λάντεν) θεωρήθηκε, σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, θεμιτή και όχι παράνομη ενέργεια. Σε αυτό το σημείο δεν υπάρχουν διχογνωμίες μεταξύ των έγκυρων ειδικών στο διεθνές δίκαιο. Οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους αφορούν κυρίως τα ακόλουθα σημεία:

- Την έκταση του τρομοκρατικού πλήγματος που να δικαιολογεί αυτοάμυνα: αν είναι δηλαδή απαραίτητο το πολύ μεγάλο πλήγμα (τύπου Νέας Υόρκης) ή αν αρκεί και μικρότερο τρομοκρατικό πλήγμα, π.χ. όπως αυτό στο Παρίσι την 13^η Νοεμβρίου του 2015, με διακόσιους νεκρούς και πεντακόσιους τραυματίες.
- Την αρχή της αναλογικότητας: αυστηρή αναλογικότητα στα αντίποινα («οδόντα αντί οδόντος») ή λίγο περισσότερη τιμωρία («οφθαλμόν αντί οδόντος»).
- Την αρχή της διάκρισης: απόλυτη αποφυγή «παράπλευρων απωλειών» ή σχετική αποφυγή.
- Τη βίαιη ανταπόδοση ως ύστατη λύση εναντίον του κράτους που σαφώς καλύπτει και δεν εκδίδει τρομοκράτες έπειτα από τρομοκρατική πράξη ή πιο άμεσα, δηλαδή όχι μόνο ως ύστατη λύση.
- Τον ακριβή ορισμό της τρομοκρατικής ενέργειας και την ανάγκη προσκόμισης αποδεικτικών στοιχείων γι' αυτήν.
- Το πόσο μπορεί να καθυστερήσει η βίαιη αυτοάμυνα ενός κράτος ως αντίδραση για να θεωρείται νόμιμη και επιτρεπτή η εν λόγω αυτοάμυνα.

Καταλήγοντας, δεν θεωρείται απαραίτητη απόφαση του ΟΗΕ για τη χρήση ένοπλης βίας, ειδικά εναντίον τρομοκρατικών πράξεων της διάστασης της 11ης Σεπτεμβρίου. Το κύριο νέο στοιχείο που εμφανίζεται, με τις πρόσφατες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας το 2001-2002, είναι ότι οι διεθνείς τρομοκρατικές πράξεις θεωρούνται πλέον και «απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας».

Συγκρούσεις/διενέξεις και η ειρηνική επίλυση

Εισαγωγή

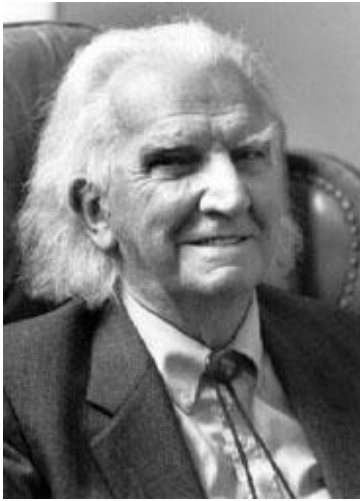
Στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής οι συγκρούσεις ή διενέξεις (*conflict*), δηλαδή κάθε μορφή αντιπαράθεσης από τις νομικές διαφορές έως τον πόλεμο, αποτελούν κεντρικά ζητήματα.

Για να υπάρχει διένεξη ή σύγκρουση σε διακρατικό, εσωτερικό ή διεθνικό επίπεδο, που δύσκολα επιλύεται ειρηνικά και έχει οδηγήσει, ή μπορεί να οδηγήσει, σε ένοπλη αντιπαράθεση, απαραίτητα είναι τα εξής ειδοποιά στοιχεία:

- (α) Η ύπαρξη δύο ή περισσότερων αντιτιθεμένων μερών με αντίστοιχη ηγεσία και οργάνωση.
- (β) Τα μέρη να επιδιώκουν ή να αναζητούν ή να θέλουν να κατέχουν την ίδια αξία, θέση ή ιδιότητα (έδαφος, αξίωμα, επιρροή, κυριαρχία κ.λπ.).
- (γ) Η αξία, θέση ή ιδιότητα αυτή να είναι αδύνατο ή πολύ δύσκολο να διαμοιραστεί μεταξύ των αντιπάλων μερών, δηλαδή εμφανίζεται ως «μηδενικού αθροίσματος» (*zero-sum*), όπου μπορεί να υπάρξει μόνο «κερδισμένος» και «ηττημένος» ή δύο «χαμένοι» (αν κανείς δεν πετύχει) και όχι δύο κερδισμένοι.
- (δ) Να έχει αναπτυχθεί αμοιβαία καχυποψία, αντιπάθεια, μίσος, φόβος και εχθρότητα.

Στη θεωρία των διενέξεων/συγκρούσεων ξεχωρίζουν δύο βασικές τάσεις: αυτή που τονίζει την αντικειμενική διάσταση (το ασυμβίβαστο των αξιών σε μία διένεξη) και αυτή που δίνει την κύρια έμφαση στην υποκειμενική πλευρά της διένεξης (στην υποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας, στις εθνικές και διεθνείς εικόνες-αναπαραστάσεις, στην αμοιβαία εχθρότητα και έλλειψη εμπιστοσύνης). Η πρώτη τάση θεωρεί τις σοβαρές διενέξεις ως εξ ορισμού μηδενικού αθροίσματος, η δεύτερη υποστηρίζει ότι στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχουν περιθώρια για αποτέλεσμα «θετικού αθροίσματος» αφού τα περί μηδενικού αθροίσματος αποτελούν αντίληψη και οι αντιλήψεις υπόκεινται σε αλλαγή.

Η υποκειμενική διάσταση είναι η κατεξοχήν οπτική του υποκλάδου της ανάλυσης και επίλυσης συγκρούσεων (*conflict resolution*). Οι πατέρες του κλάδου αυτού στις διεθνείς σχέσεις είναι ο Βρετανό-Αμερικανός Kenneth Boulding, κυρίως ο Αυστραλός John Burton, ο Αμερικανός Morton Deutsch και ο Αμερικανός Herbert Kelman. Στον συγγενή κλάδο της έρευνας ειρήνης, ιδρυτής είναι ο Νορβηγός Johan Galtung.

Kenneth Boulding

John Burton

Morton Deutsch

Herbert Kelman

Johan Galtung

Γιατί δεν τερματίζεται μία σύγκρουση;

Ο τερματισμός μίας βίαιης σύγκρουσης είναι δυνατόν να λάβει χώρα διά της οδού της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών (βλέπε παρακάτω). Από την άλλη, η ειρηνική επίλυση είναι δύσκολο εγχείρημα. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε τις χρονίζουσες περιπτώσεις της αραβοϊσραηλινής διένεξης, του πολέμου ΗΠΑ-Βιετνάμ, Ρωσίας-Τσετσενίας, του πολέμου Ιράν-Ιράκ, του Κουρδικού στο Ιράκ και την Τουρκία, του Βοσνιακού πολέμου (1991-1995) ή το ζήτημα του Κοσόβου (1987-1999). Ακόμη και όταν έχουν λήξει οι εχθροπραξίες, πάλι η ειρηνική επίλυση μπορεί να διαφεύγει από τα αντίπαλα μέρη επί χρόνια, όπως με την Κύπρο (από το 1974), το Ναγκόρνο-Καραμπάχ (από το 1992), την Υπερδνειστρία (από το 1992), την Αμπχαζία (από το 1992) ή την Νότια Οσσετία (από το 1992). Σε ορισμένες διακρατικές και εθνοτικές συγκρούσεις έρχεται νέα ένοπλη φάση, νέος γύρος, όπως με τους τέσσερις αραβοϊσραηλινούς πολέμους και τους τέσσερις ινδοπακιστανικούς πολέμους και ιστορικά με τις ρωσο-οθωμανικές, τις γαλλογερμανικές και τις ελληνοτουρκικές συγκρούσεις. Σταμάτησαν οριστικά μόνο όταν τελικά άλλαξε εντελώς το πλαίσιο, π.χ. η ΕΟΚ στην περίπτωση της Γαλλίας και της Γερμανίας ή η προσέγγιση Βενιζέλου-Κεμάλ (1930) που διατηρήθηκε μέχρι το 1954.

Πολλές φορές έχουμε να κάνουμε με ιστορικές συγκρούσεις πολλών δεκαετιών, ενίοτε και με εναλλαγές στο ρόλο του θύτη και του θύματος, π.χ. Γαλλία-Γερμανία (Ναπολέοντειοι Πόλεμοι, Γαλλογερμανικός Πόλεμος του 1870-1871, Α' και Β' Παγκόσμιος Πόλεμος), ή Έλληνες-Τούρκοι/Οθωμανοί (1821-1830, 1897, 1912, 1919-1922, 1974). Όπως συμβαίνει και με άλλες σχέσεις, συγκρουσιακές ή μη, από ένα σημείο και έπειτα η σχέση, όποια και να είναι, διατηρείται σταθερή και αναπαράγεται, συνεπεία της παγίωσης των στερεοτύπων και της αντίστοιχης, σχεδόν αυτόματης, συμπεριφοράς των πρωταγωνιστών.³³

Το τελικό πρακτικό αποτέλεσμα που παρατηρείται είναι το παράδοξο να υπάρχουν προφανείς λογικές μορφές επίλυσης, προφανείς τουλάχιστον στους καλοπροαίρετους τρίτους, όμως στα δύο αντίπαλα μέρη να μην έχει ωριμάσει η ανάγκη του διαλόγου με στόχο την ανεύρεση από κοινού αποδεκτής λύσης. Συνήθως τα μέρη είναι τόσο εγκλωβισμένα στη διένεξή τους ώστε να θεωρούν την από κοινού επίλυση μη ρεαλιστική επιλογή. Σε αρκετές περιπτώσεις αυτό έχει οδηγήσει σε μαξιμαλιστικές αδιαπραγμάτευτες τοποθετήσεις και από τις δύο πλευρές που δεν επιτρέπουν καμία από κοινού αναζήτηση ειρηνικής διευθέτησης της διαφοράς.

Για την πληρέστερη κατανόηση του προβλήματος, τα κυριότερα εμπόδια κατά της ειρηνικής από κοινού επίλυσης μπορεί να τοποθετηθούν σε πέντε επίπεδα ανάλυσης: (1) στα εμπόδια που αφορούν και τις δύο πλευρές στη διένεξη, (2) στα εμπόδια που έχουν σχέση με

³³ M. Deutsch, 'Subjective Features of Conflict Resolution', R. Väyrynen (επιμ.), *New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation* (Λονδίνο: Sage, 1991), 31.

τις ιδιομορφίες της μίας πλευράς αν είναι κράτος, (3) τις ιδιομορφίες της άλλης πλευράς αν δεν είναι κράτος, δηλαδή του επαναστατικού ή αποσχιστικού κινήματος, (4) σ' αυτά που συνδέονται με άλλα κράτη που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έχουν εμπλακεί ή δρουν υπέρ του ενός ή του άλλου μέρους στη διένεξη και (5) σ' αυτά που έχουν σχέση με τις ανεπάρκειες και την αδυναμία των διεθνών οργανισμών, του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς κοινωνίας γενικότερα (ΟΗΕ) να παρέμβουν, κατά καίριο τρόπο προκειμένου να υπάρξει επιτυχής διαχείριση της διένεξης και βιώσιμη επίλυση (εξού και η «ατζέντα για την ειρήνη» που είχε προτείνει ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Μπούτρος-Γκάλι μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και οι προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση του διαδόχου Κόφι Άναν).

Στη σύντομη αυτή παρουσίαση των δυσκολιών θα περιοριστούμε στο πρώτο επίπεδο ανάλυσης, δηλαδή στα εμπόδια που συνήθως ισχύουν και για τα δύο μέρη σε μία οξεία και μακρόχρονη σύγκρουση που υπήρξε ή παραμένει βίαιη.³⁴

Οι μεγάλες και πολύχρονες συγκρούσεις εκλαμβάνονται από τα αντίπαλα μέρη, συνειδητά ή ασυνειδητά, ως μη επιλύσιμες ειρηνικά. Με άλλα λόγια θεωρείται ότι είναι αδύνατη η εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λογικής συμβιβαστικής λύσης. Για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της έρευνας συγκρούσεων, πρόκειται για ασυμβίβαστη διαφορά δεδομένης μη διαμοιράσιμης ποσότητας, δηλαδή για αντικειμενική σύγκρουση «μηδενικού αθροίσματος», με μόνη πιθανή έκβαση νικητή και ηττημένο. Τα δύο μέρη παγιώνονται στις ασυμβίβαστες θέσεις τους. Η μόνη αποδεκτή στρατηγική είναι η επιβολή της επιθυμητής λύσης στον αντίπαλο.³⁵

Υπ' αυτές τις συνθήκες, η στρατιωτική λύση και γενικότερα ο εξαναγκασμός του αντιπάλου θεωρείται η πλέον ενδεδειγμένη στρατηγική για την επίτευξη του επιθυμητού στόχου. Την εν λόγω περιοχή δεν μπορούν να την κατέχουν και οι δύο από κοινού ή ισότιμα και βέβαια δεν νοείται η εγκατάλειψη της περιοχής στον εχθρό, είτε πρόκειται για τη Μακεδονία (1890-1912), την Αλσατία-Λωρραίνη (1870-1940), τη Σμύρνη (το 1919-1922), το Κόσοβο (1989-1999), τη βόρεια Κύπρο υπό τουρκική κατάληψη (1974-σήμερα) ή Δυτική Όχθη του Ιορδάνη (1967-σήμερα) ή το Κασμίρ (1947-σήμερα).³⁶

Σε ένοπλες συγκρούσεις συχνά απειλείται η εδαφική ακεραιότητα μίας χώρας. Άλλωστε, όπως είπαμε, σε ότι αφορά ειδικά τις διακρατικές συρράξεις, έχουν την πηγή τους σε εδαφικές διαφορές μεταξύ γειτονικών κρατών. Η υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας

³⁴ Το υποκεφάλαιο «Γιατί δεν τερματίζεται μία σύγκρουση;» βασίζεται στο A. Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts: Separatist Wars', *Millennium: Journal of International Studies*, 26, 3 (1997). Βλέπε επίσης για τα εμπόδια στην επίτευξη εκχειρίδας J.D.D. Smith, *Stopping Wars: Defining the Obstacles to Cease-fire* (Boulder: Westview Press, 1995).

³⁵ D.L. Horowitz, 'Ethnic Conflict Management for Policymakers', J.V. Montville (επιμ.), *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies* (Lexington: Lexington Books, 1990), 114-16. Deutsch, ο.π., 30, 38-9.

³⁶ P. Wallenstein, 'Incompatibility, Militarization and Conflict Resolution', C.F. Alger & J. Balacz (επιμ.), *Conflict and Crisis of International Order* (Βουδαπέστη: Centre for Peace Coordination of the Hungarian Academy of Sciences, 1985), 230-2.

αποτελεί πρώτιστο καθήκον ενός κράτους, ζωτικό εθνικό συμφέρον και νομιμοποιημένο δικαίωμά του. Δύσκολα επιβιώνει μία κυβέρνηση που εμφανίζεται ενδοτική σε ένα τέτοιο μείζον ζήτημα. Η μη απεμπόληση εθνικών εδαφών, τουλάχιστον όχι αμαχητί, αποτελεί και θέμα γοήτρου για μία χώρα. Με άλλα λόγια μία χώρα θα μπορούσε να παραχωρήσει έδαφος μόνο αφού αγωνιζόταν σθεναρά και στο τέλος υφίστατο στρατιωτική ήττα. Η εδαφική ακεραιότητα μπορεί όντως να συνδέεται με την επιβίωση και ανάπτυξη της χώρας, ειδικά αν η διαμάχη αφορά περιοχές με πλούσιο υπέδαφος, έξοδο προς τη θάλασσα, σημαντικό λιμάνι ή άλλη συγκοινωνιακή οδό ή στρατηγικά ζωτική περιοχή, χωρίς την οποία η χώρα θα αισθανόταν ιδιαίτερα τρωτή και μη βιώσιμη.

Στο ψυχολογικό επίπεδο, η ανάγκη για ολότητα και ακεραιότητα, ατομικά και συλλογικά (εθνικά) αποτελεί θεμελιώδη ανάγκη, η έλλειψη της οποίας επιφέρει μεγάλη ψυχολογική ένταση και ανασφάλεια σε ένα λαό και στην κυβέρνηση.³⁷ Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι λέξεις «απόσχιση», «αποσκίρτηση», «διάλυση», «διάσπαση» ή «χωρισμός», είναι απαξιωτικές όπως ήταν το «διαζύγιο» στην Ευρώπη σε παλιότερες εποχές. Όταν κινδυνεύει μία χώρα να απολέσει τμήμα του εδάφους ή το έχει απολέσει, χρησιμοποιούνται συνήθως συναισθηματικά φορτισμένοι όροι, όπως «συρρίκνωση» του έθνους, «χαμένες πατρίδες» ή «καταστροφή», οι παραστατικές αναφορές που παραπέμπουν στο ανθρώπινο σώμα, όπως «ακρωτηριασμός», «διαμελισμός» ή «αποκεφαλισμός», «χτύπημα στο μαλακό υπογάστριο». Μπροστά σε αυτό τον μεγάλο φόβο, ο οποίος μπορεί καν να είναι εντελώς αστήρικτος (όπως στην Τουρκία το περίφημο «σύνδρομο των Σεβρών») η ηγεσία μπορεί να αντιδράσει υπερβολικά ή παρανοϊκά, όπως κατά καιρούς η Τουρκία ή η Ρωσική Ομοσπονδία (έχοντας και οι δύο ιστορικές μνήμες από αρκετές εισβολές στο έδαφος τους).

Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι καθεαυτή η κλασική έννοια της κυριαρχίας, η εννοιολόγηση της (ή έστω η κατασκευή της) είναι αδιαίρετη.³⁸ Λύσεις της λεγόμενης «συγκυριαρχίας» έχουν σπανίως εφαρμοστεί ιστορικά, όπως η βρετανοαιγυπτιακή επί του Σουδάν και υπάρχει και ένα καθεστώς μη κυριαρχίας ή διεθνούς κυριαρχία, η περίπτωση των ελεύθερων πόλεων, όπως το Ντάντσιχ κατά τον Μεσοπόλεμο (ιδέα που είχε κυκλοφορήσει και για την περίπτωση της Κωνσταντινούπολης στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου). Ωστόσο σε έντονες αντιπαραθέσεις, ειδικά στα πλαίσια εθνικών κρατών, θεωρούνται απαράδεκτες, ειδικά για την ισχυρότερη ή πλειοψηφούσα πλευρά, όπως οι πρόταση συγκυριαρχίας (για την ακρίβεια τρικυριαρχίας) στην Κύπρο από τη Βρετανία το 1957-1958 (το γνωστό ως Σχέδιο Μακμίλλαν). Χαρακτηριστική είναι η στάση των Ισραηλινών και των Παλαιστινίων στην ιδέα της συγκυριαρχίας Ισραηλινών και Παλαιστινίων στα Ιεροσόλυμα,

³⁷ B. Wedge, 'Psychology of the Self in Social Conflict', E.A. Azar & J.W. Burton (επιμ.), *International Conflict Resolution* (Brighton: Wheatsheaf, 1986), 57-60.

³⁸ K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 41-60.

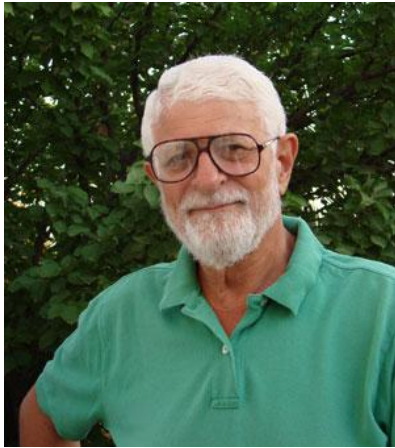
στα πλαίσια ενός συνολικού σχεδίου επίλυση του Παλαιστινιακού και της αραβοϊσραηλινής αντιπαράθεσης.

Ένα άλλο βασικό εμπόδιο είναι ότι σε όλες ανεξαιρέτως τις διενέξεις, και ακόμη περισσότερο στις βίαιες συγκρούσεις ή αυτές που παραμένουν σε επίπεδα ψυχρού πολέμου και έντασης, υπάρχει έντονη αμοιβαία καχυποψία, φόβος, διπολικά στερεότυπα και εθνοκεντρισμός που διαστρεβλώνουν τις εκατέρωθεν αντιλήψεις και περιορίζουν τη δυνατότητα νηφάλιας κρίσης. Η δαιμονοποίηση περιλαμβάνει: άκρα δυσπιστία και παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης, ευθύνη και ενοχή μόνο του άλλου για τη σύγκρουση, ταύτιση του αντιπάλου με το κακό, επικράτηση της λογικής του «μηδενικού αθροίσματος» («το κέρδος του ζημιά μου» και το ανάποδο, «ο θάνατός του η ζωή μου»). Θεωρείται βέβαιο ότι ο εχθρός διαθέτει δεινή διπλωματία και ικανότατους διπλωμάτες. Η πολιτική του εκλαμβάνεται ως μακρόχρονη, άριστα σχεδιασμένη και αταλάντευτη επιθετική πολιτική. Έτσι π.χ. ένα στρατιωτικό σχέδιο του αντιπάλου στο συρτάρι για παν ενδεχόμενο εκλαμβάνεται ως προμελετημένη προσεχής επίθεση. Ούτε λίγο ούτε πολύ, ο εχθρός είναι ο χειρότερος δυνατός αντίπαλος, η προσωποποίηση του Κακού. Αυτή η στάση έχει οδηγήσει όχι λίγες φορές σε υπερβολικές ή και ανόητες αντιδράσεις, με τη μηδαμινή πιθανότητα να συμβεί το κακό εκλαμβάνεται ως βεβαιότητα. Μάλιστα, όσο δεν εμπιστευόμαστε τον άλλο, τόσο δεν μπαίνουμε καν στον κόπο να εξετάσουμε σε βάθος τα κίνητρα του και να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά του, η οποία ίσως να προέρχεται από φόβο ή οργή που εμείς οι ίδιοι του έχουμε άθελά μας προκαλέσει, αποτελεί δηλαδή αντίδραση στη δική μας κάθε άλλο παρά φιλική στάση και συμπεριφορά.³⁹

Οι συγκρούσεις και ειδικά οι ένοπλες ή αυτές που διήλθαν και από ένοπλη φάση, προκαλούν βαθύτατη συναισθηματική φόρτιση, πόνο, άγχος, οργή, μια και άλλωστε η απειλή συνήθως αφορά την ίδια την ύπαρξη των αντιπάλων, την πολιτισμική ή ακόμη και τη φυσική τους επιβίωση. Εδώ βασικό ρόλο παίζει και η ιστορική μνήμη-αφήγηση τραυμάτων και θυματοποίησης (*victimhood*, *victimization*) από την προσφυγή στη βία του αντιπάλου εναντίον μας στο παρελθόν, όπως έχουν δείξει ο Αμερικάνος ψυχίατρος και αναλυτής συγκρούσεων τουρκοκυπριακής καταγωγής, Vamik Volkan,⁴⁰ και ο Αμερικανός αναλυτής συγκρούσεων και πρώην διπλωμάτης των ΗΠΑ, Joseph Montville.

³⁹ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976). Deutsch, 26-33. D.G. Pruitt, 'The Psychology of Social Conflict and its Relevance to International Conflict', J.A. Vasquez, κ.ά. (επιμ.), *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995), 106-8. Wedge, ο.π., 56-7.

⁴⁰ V.D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies* (Northvale: Jason Aronson, 1988).

Vamik Volkan

Joseph Montville

Κατά τον Montville η θυματοποίηση διαθέτει συνήθως τρία στοιχεία που την καθιστούν μεγάλο εμπόδιο σε οποιοδήποτε διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών: (α) τραυματική μνήμη μακρόχρονης ιστορίας βίας και επιθέσεων από τον αντίπαλο που φόνευσε μεγάλο αριθμό συμπατριωτών μας, (β) πεποίθηση ότι η επίθεση του εχθρού δεν είχε καμία απολύτως δικαιολογία, και (γ) φόβος ότι η επίθεση θα επαναληφθεί στο μέλλον σε πρώτη ευκαιρία, οπότε επικρατεί η κραυγή «ποτέ ξανά».⁴¹ Υπάρχει ενίοτε «συμμετρική ψυχολογία θυματοποίησης»,⁴² με τις τραυματικές μνήμες είναι αμοιβαίες, ειδικά σε μακρόχρονες συγκρούσεις, με εναλλαγή του ρόλου του θύτη-θύματος, όπως στην περίπτωση των Γάλλων-Γερμανών, Σέρβων-Αλβανών, Ελλήνων-Τούρκων ή Πολωνών-Ρώσων. Υπάρχει και η περίπτωση να θεωρούνται θύτες κάποιοι επειδή έχουν κάποια γλωσσική ή εθνοτική συνάφεια με άλλους που υπήρξαν θύτες, όπως στην περίπτωση των Αρμενίων του Ναγκόρνο Καραμπάχ που θεώρησαν τους Αζέρους, Τούρκους, κάνοντας τον συνειρμό με τη γενοκτονία των Αρμενίων από τους «Τούρκους» (για την ακρίβεια από τους Νεότουρκους το 1915-1916). Υπάρχει και η πιο ακραία περίπτωση εθνικιστών φονταμενταλιστών Ισραηλινών που θεωρούν ότι οι Άραβες είναι οι Νέοι Ναζί που στόχο έχουν να τους εξολοθρεύσουν.

Επίσης όσο βαθύτερα είναι τα τραύματα και όσο περισσότερες οι θυσίες που έχουν υποστεί τα δύο μέρη στον μεταξύ τους αγώνα, τόσο δυσκολότερη είναι η ανεύρεση συμβιβαστικής λύσης γιατί καθίσταται αδήριτη η ανάγκη δικαιολόγησης των θυσιών και της επιλογής της στρατιωτικής λύσης (για τα κράτη) ή του ένοπλου αγώνα (για τα απελευθερωτικά ή επαναστατικά κινήματα). Η δυναμική αυτή συχνά οδηγεί σε αυτοπαγίδευση. Η επένδυση που έχει γίνει είναι τέτοια ώστε είναι αβάστακτο να υπονοηθεί ότι οι θυσίες, από ένα σημείο και έπειτα, ήταν άσκοπες γιατί υπήρχε το περιθώριο για έντιμη

⁴¹ J.V. Montville, 'The Healing Function in Political Conflict Resolution', D.J.D. Sandole & H. van den Merwe (επιμ.), *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application* (Manchester: Manchester University Press, 1993), 113.

⁴² Στο ίδιο. J. Rothman, *From Confrontation to Cooperation: Resolving Ethnic and Regional Conflict* (Λονδίνο: Sage, 1992), 14-15.

λύση με την άλλη πλευρά.⁴³

Η δαιμονοποίηση και ο εθνοκεντρισμός μπορεί να ενισχυθούν από τον πολιτισμικό παράγοντα, δηλαδή από τη σύγκρουση δύο διαφορετικών και αγεφύρωτων πολιτισμικών κόσμων (ή δύο πολιτισμών/θρησκειών κατά Samuel Huntington), όπως στην περίπτωση του Παλαιστινιακού (Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί Άραβες εναντίον Ισραηλινών Εβραίων), του Κυπριακού (Χριστιανοί Έλληνες εναντίον Μουσουλμάνων Τούρκων), του Ναγκόρνο-Καραμπάχ (Χριστιανοί Αρμένιοι εναντίον Μουσουλμάνων Τουρκογενών Αζέρων), του Νοτιοσουδανικού (Αφρικανοί Χριστιανοί και Παγανιστές εναντίον Αράβων Μουσουλμάνων) ή της Σρι Λάνκα (Ινδοευρωπαίοι Βουδιστές Σινχάλα εναντίον Δραβίδων Ινδουιστών Ταμίλ).

Από την άλλη, καθαντές οι έντονες πολιτισμικές διαφορές δεν αποτελούν αναγκαίο στοιχείο για τη γένεση, σφοδρότητα ή μακροβιότητα της σύγκρουσης, όπως βλέπουμε στην περίπτωση της Βόρειας Ιρλανδίας (1969-1997), των αποσχιστικών συγκρούσεων στην Αιθιοπία (1961-1991) ή στον Βοσνιακό πόλεμο (1992-1995). Επιπλέον δεν υπάρχουν στεγανοί θρησκευτοπολιτισμικοί κόσμοι που συγκρούονται. Μάλιστα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι όπου η πολιτισμική, εθνοτική, γλωσσική ή θρησκευτική διάκριση, «τα πολιτισμικά σύνορα», είναι πιο δυσδιάκριτα, η διένεξη μπορεί να συνεχίζεται και να κλιμακώνεται, για να ενισχυθούν και να παγιωθούν τα όρια μεταξύ των δύο λαών, κατά την κλασική υπόθεση του Γερμανού νέο-Καντιανού κοινωνιολόγου Georg Simmel (1858-1918) και του Αμερικανού δομικό-λειτουργικού κοινωνιολόγου Lewis Coser (1913-2003), ότι η εξωτερική απειλή δημιουργεί ή ενισχύει την εσωτερική συνεχή της απειλούμενης ομάδας.⁴⁴

Πάντως πέρα από τις έντονες ή μη πολιτισμικές διαφορές, οι μεγάλες ιστορικές συγκρούσεις, συνήθως άπτονται της θεμελιώδους συλλογικής ταυτότητας των αντιπάλων εθνοτήτων. Αποτελούν έντονες συγκρούσεις εθνικών ή εθνοτικών ταυτοτήτων. Η ύπαρξη του «Άλλου» ως εχθρού είναι ζωτική για τη διατήρηση της ταυτότητας «μας» όπως έχει δείξει ο Volkan.⁴⁵ Έχουμε ανάγκη τον «Άλλο» ως εχθρό, ως αντίπαλο δέος, τους άλλους ως «βάρβαρους», όπως οι Έλληνες τους Τούρκους και τανάπαλιν. Γι' αυτό παρατηρείται οι συγκρούσεις αυτές να λαμβάνουν το χαρακτήρα τιτάνιας μάχης μεταξύ «καλού και κακού», σαν να είναι «ηθικές σταυροφορίες», όπως είχε σημειώσει ο Βρετανός διεθνολόγος και αναλυτής συγκρούσεων Chris Mitchell.⁴⁶ Η άποψη ενός ανθρώπινου, πολιτισμένου «Άλλου», άξιου σεβασμού, με τον οποίο θα μπορούσαμε να κάνουμε εποικοδομητικό διάλογο προκειμένου να ζήσουμε ειρηνικά μαζί ή σε δύο γειτονικά κράτη, δεν είναι εύκολα αποδεκτή

⁴³ M. Deutsch, *The Resolution of Conflict* (New Haven: Yale University Press, 1973), 357. J.Z. Rubin, D.G. Pruitt & Sung Hee Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1994), 111-16.

⁴⁴ Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts', ο.π., 696.

⁴⁵ Volkan, ο.π.

⁴⁶ C.R. Mitchell, 'Asymmetry and Strategies of Regional Conflict Resolution', I.W. Zartman & V.A. Kremenjuk (επιμ.), *Cooperative Security: Reducing Third World Wars* (Syracuse: Syracuse University Press, 1995), 27.

αν η όλη συλλογική μας ταυτότητά έχει εδραιωθεί στη βάση της δαιμονοποίησης του «Άλλου», χαρακτηριστική η περίπτωση Ελλήνων και Τούρκων, ειδικά θα λέγαμε για την ελληνική πλευρά (οι Τούρκοι έχουν και άλλους «δαίμονες», τους Αρμένιους, τους Κούρδους, και παλιότερα τους Ρώσους και τους Άραβες).⁴⁷

Ο εσωτερικός παράγοντας είναι ένα ακόμη εμπόδιο στην αποκλιμάκωση και επίλυση συγκρούσεων. Η εσωτερική νομιμοποίηση ευνοεί την αδιάλλακτη στάση ως τη μόνη που μπορεί να εξασφαλίσει την επιβίωση του εν λόγω λαού ή κράτους, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Κυπριακού ή του Παλαιστινιακού. Όταν μια διαμάχη συνεχίζεται, η σημασία του εσωτερικού παράγοντα ολοένα και αυξάνεται, σε σημείο ώστε συχνά να καταλήγει να γίνεται βασική τροχοπέδη σε οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης. Η ηγεσία και η αντιπολίτευση δεν διακινδυνεύουν μια συμβιβαστική πολιτική. Τρέμουν το περίφημο «πολιτικό κόστος», ακόμη και αν είναι πασιφανές ότι η αδιάλλακτη στάση είναι πλέον επιζήμια και δεν φέρνει κανένα αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η στάση της Ελλάδας στο γνωστό Μακεδονικό, από το 1991 μέχρι σήμερα, που με την αρχική αδιαλλαξία της κατάφερε να εδραιώσει την ΠΓΔΜ διεθνώς ως «Μακεδονία», να θεωρείται ότι στοχεύει στην αποσταθεροποίηση της χώρας αυτής και να δίνει έδαφος στην ιδέα μίας Μεγάλης Αλβανίας και μίας Μεγάλης Βουλγαρίας.

Σε μία αντιπαράθεση προκρίνονται συνήθως οι πλέον ασυμβίβαστοι ηγέτες, δηλαδή εκείνοι που είναι διατεθειμένοι να συνεχίζουν τον αγώνα και τις θυσίες για τα «εθνικά δίκαια», π.χ. στο Κυπριακό (Μακάριος, Τάσος Παπαδόπουλος, Ντενκτάς, Έρογλου) ή στην αραβοϊσραηλινή διένεξη (Νάσσερ, Μπέγκιν, Νατανιάχου, Άσσαντ) ή μιλιταριστών που δεν μπορούν να αντιληφθούν άλλη λύση από τη στρατιωτική (π.χ. Γρίβας, ελληνική Χούντα υπό τον Ιωαννίδη, Τούρκοι στρατιωτικοί σε σχέση με το Κουρδικό).

Μία παραλλαγή του εμποδίου αυτού είναι η λειτουργικότητα της διένεξης και για τις δυο πλευρές, ειδικά αν ενισχύει, όπως είπαμε, την εσωτερική συνοχή, την εδραίωση της εθνικής ταυτότητας και περιορίζει ή μηδενίζει τις εσωτερικές διαφορές. Επιπλέον αν εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα ορισμένων ομάδων που έχουν επενδύσει στη σύγκρουση και στη συνέχιση της για της πολιτικής επιρροής τους ή κέρδη από την αγορά όπλων. Εδώ ανευρίσκεται και μία από τις αιτίες της επιτυχούς υπερφαλάγγισης των μετριοπαθών από τους ιέρακες.⁴⁸

Το ζήτημα της ασυμμετρίας της διένεξης είναι επίσης ένα κλασικό, αν και λιγότερο

⁴⁷ Για την ελληνοτουρκική περίπτωση βλέπε H. Millas, 'National perception of the 'Other' and the persistence of some Images', M. Aydın & K. Ifantis (επιμ.), *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean* (Λονδίνο: Routledge, 2004), 53-66. A. Heraclides, "What Will Become of Us Without Barbarians?": The Enduring Greek-Turkish Rivalry as an Identity-Based Conflict', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12, 1 (2012), 115-134.

⁴⁸ C.R. Mitchell, 'Evaluating Conflict', *Journal of Peace Research*, 17, 1 (1981), 61-75.

γνωστό εμπόδιο, στην αναζήτηση ειρηνικής από κοινού επίλυσης.⁴⁹ Η αντιπαράθεση μπορεί να είναι ασύμμετρη από πλευράς ισχύος αλλά και δομικά και νομικά, ειδικά αν πρόκειται για σύγκρουση μεταξύ μιας κρατικής οντότητας με ένα «μη-κράτος», με ένα απελευθερωτικό κίνημα, όπως ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, το PKK στην Τουρκία ο IRA στη Βόρειο Ιρλανδία ή η ETA στους Βάσκους της Ισπανίας. Μία κυβέρνηση δεν θέλει να ξεκινήσει διάλογο σε ίση βάση με επαναστάτες και «τρομοκράτες», και με αυτό τον τρόπο να νομιμοποιήσει εν μέρει τους ισχυρισμούς της άλλης πλευράς. Το κράτος συνήθως δεν δέχεται καν το άλλο μέρος ως «αντάξιο συνομιλητή» και ούτε καν ως το άλλο μέρος στη διένεξη. Διατείνεται ότι δεν υφίσταται καν σύγκρουση, αλλά υπάρχουν μόνο μεμονωμένα επεισόδια βίας από κάποιους εξτρεμιστές και τρομοκράτες, και ότι το όλο θέμα συνιστά κατάφωρη επέμβαση τρίτου κράτους που βοηθάει αυτούς τους στυγνούς τρομοκράτες.

Τέλος ένα άλλο εμπόδιο στην ειρηνική επίλυση που έχει μελετηθεί πιο πρόσφατα είναι ο φόβος που δημιουργείται όταν δεν υπάρχουν βάσιμες διεθνείς εγγυήσεις για την αυστηρή εφαρμογή των συμφωνηθέντων. Ο φόβος αυτός παρατηρείται κυρίως στο λιγότερο ισχυρό μέρος σε μία διένεξη, ειδικά αν έχει εμπειρία από παρασπονδίες του αντιπάλου.⁵⁰

Πότε τερματίζεται μία ένοπλη σύγκρουση

Πότε άραγε τελειώνει ένας πόλεμος ή μία ένοπλη σύγκρουση; Οι εχθροπραξίες μπορεί να τερματισθούν (α) με πλήρη στρατιωτική νίκη, όπως ο Ισπανοαμερικανικός Πόλεμος του 1898, ο Α' και Β' Βαλκανικός Πόλεμος ή ο Πόλεμος του Ιουνίου του 1967 μεταξύ Ισραήλ και Αιγύπτου, Συρίας και Ιορδανίας, (β) με διεθνή στρατιωτική επέμβαση η οποία σώζει το ένα εκ των δύο μερών από βέβαιη (ή σχεδόν βέβαιη) ήττα από την άλλη πλευρά, όπως η περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης, με τη σωτήρια επέμβαση της Βρετανίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας (1827-1829), και με την στρατιωτική επέμβαση των Ινδιών υπέρ των Βεγγάλων του Ανατολικού Πακιστάν (1971), (γ) με υποχώρηση του ενός εκ των δύο μερών που αποδέχεται τις θέσεις του άλλου, όπως τελικά κατέληξε ο Πόλεμος Γαλλίας-Αλγερινών και ο Πόλεμος ΗΠΑ-Βορείου Βιετνάμ, (δ) με σχετική αλλά όχι πλήρη στρατιωτική υπεροχή του ενός μέρους που, στη συνέχεια, επιλέγει να μην ακολουθήσει τη στρατιωτική λύση μέχρι τέλους, αλλά να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος, ή (ε) με τερματισμό της ένοπλης σύγκρουσης χωρίς σαφή νίκη του ενός επί του άλλου ή μονομερή υποχώρηση, όπως ο Πόλεμος του Οκτωβρίου του 1973 μεταξύ Αιγύπτου και Ισραήλ.

Στους διακρατικούς πολέμους ο τερματισμός έρχεται συχνά με την πλήρη ή μερική νίκη του ενός επί του άλλου, με τον ηττημένο να παραδίνεται και να συνομολογεί συνθήκη

⁴⁹ J. Galtung, *Peace Research, Education, Action: Essays in Peace Research* (Κοπεγχάγη: Christian Ejlers, 1975), τόμος 1, 79-80. Mitchell, 'Asymmetry and Strategies of Conflict Resolution', ο.π., 61-75.

⁵⁰ B. Walter, 'The Critical Barrier to Civil War Settlement', *International Organization*, 51, 3 (1997), 335-64.

ειρήνης με το νικητή. Στους εσωτερικούς πολέμους η έρευνα δείχνει ότι επέρχεται τερματισμός της σύγκρουσης με νίκη του ενός επί του άλλου περίπου στα δύο τρίτα των περιπτώσεων.⁵¹ Ωστόσο αν αφαιρέσουμε τους κλασικούς εμφύλιους και περιοριστούμε στους εθνοτικούς ή αποσχιστικούς πολέμους τότε η στρατιωτική νίκη του κράτους που να θέτει τέρμα στη διένεξη είναι λιγότερο συχνή ειδικά από το 1990 και μετά.⁵²

Εδώ θα ασχοληθούμε με την ανωτέρω «δ» και κυρίως με την «ε» περίπτωση. Οι περιπτώσεις αυτές, μετά τον τερματισμό των εχθροπραξιών, οδηγούν είτε σε τελική ειρηνική επίλυση (ως αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων, μεσολάβησης, κ.λπ.) είτε σε ανακωχή χωρίς επιτυχή ειρηνική επίλυση, παραμένουν δηλαδή «παγωμένες» συγκρούσεις, όπως π.χ. η Κύπρος, το Ναγκόρνο Καραμπάχ, η Αμπχαζία ή Υπερδνειστρία. Στις περιπτώσεις αυτές, οι πιο διαδεδομένες ερμηνείες για τον τερματισμό (έστω και πρόσκαιρο) της ένοπλης φάσης είναι η εξάντληση, το αμοιβαίο στρατιωτικό αδιέξοδο, η ορθολογική επιλογή για ειρηνική λύση από τα αντιμαχόμενα μέρη και η επιτυχής εμπλοκή τρίτου μέρους σε μεσολαβητικό ρόλο.

Μια περίπτωση που μπορεί να οδηγήσει σε λήξη των εχθροπραξιών είναι όταν και τα δύο μέρη στην ένοπλη σύγκρουση καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ρεαλιστική προοπτική για επιπλέον κέρδη στο πεδίο της μάχης. Με άλλα λόγια δεν υφίσταται ρεαλιστική δυνατότητα αποφασιστικής νίκης ούτε για το ένα ούτε για το άλλο μέρος, υπάρχει δηλαδή αμοιβαία «μη νίκη». Ένα ενισχυτικό στοιχείο εν προκειμένω είναι η κατάσταση, όπως έχει διαμορφωθεί από την ένοπλη σύρραξη να μην θεωρείται απαράδεκτη, δηλαδή ο συσχετισμός στρατιωτικής ισχύος και κεκτημένων που έχει προκύψει να είναι αποδεκτός ως βάση για τις συνομιλίες που θα προκύψουν, και αυτό να ισχύει και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές.⁵³ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της περίπτωσης αποτελούν ο τερματισμός του πολέμου Αιγύπτου-Ισραήλ το 1973, του πολέμου στο Νότιο Σουδάν στις αρχές του 1972 και ο πρόσκαιρος τερματισμός των εχθροπραξιών (διήρκεσε τέσσερα χρόνια, από το 1970 έως το 1974) στην περίπτωση των Κούρδων στο Ιράκ το 1970.

Μία παραλλαγή του ανωτέρω είναι όταν και για τους δύο αντιπάλους το κόστος της συνέχισης της σύγκρουσης (έμψυχο, οικονομικό, κ.λπ.) ξεπερνάει κατά πολύ τα οφέλη από τη συνέχιση της διένεξης. Πρόκειται για «αμοιβαία επώδυνο αδιέξοδο» (*mutual hurting*

⁵¹ H. Miall, *The Peacemakers: Peaceful Settlement of Disputes since 1945* (Λονδίνο: Macmillan, 1992), 1; R. Licklider, 'The Consequences of Negotiated Settlements in Civil War, 1945-1993', *American Political Science Review*, 89, 3 (1995), 681. S.J. Stedman, *Peacemaking in Civil War* (Boulder: Lynne Rienner, 1991), 9. I.W. Zartman, 'Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflicts', I.W. Zartman (επιμ.), *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars* (Ουάσιγκτον: Brookings Institution, 1995), 3. C. King, 'Ending Civil Wars', *Adelphi Paper*, No 308 (International Institute of Strategic Studies, 1997), 12.

⁵² Βλ. Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts', 680,-6.

⁵³ Holsti, ο.π., 196. Zartman, ο.π., 18. King, ο.π., 35.

stalemate), όπως το ονόμασε ο I. William Zartman.⁵⁴ Και οι δύο αντίπαλοι έχουν χτυπηθεί σε τέτοιο βαθμό που είναι δύσκολο ή σχεδόν αδύνατο να συνεχίσουν τον ένοπλο αγώνα. Υπάρχει δηλαδή «συμμετρία κόστους». Από την άλλη, ίδιον πολλών πολέμων, ειδικά των εθνοτικών και αποσχιστικών συγκρούσεων, είναι να μην βρίσκεται λύση ακόμη και όταν οι τρίτοι διαπιστώνουν ότι η κατάσταση διαθέτει τα στοιχεία της συμμετρίας επώδυνου κόστους.

I. William Zartman

Μία άλλη συναφής εκδοχή είναι να καταλήξουν και τα δυο μέρη ότι με μία ειρηνική επίλυση έχουν περισσότερα να κερδίσουν παρά να χάσουν και ότι, εν πάση περιπτώσει, στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή υπάρχει ρεαλιστική πιθανότητα πραγματικής αλλαγής στη στάση του αντιπάλου, αλλαγή που ανοίγει το δρόμο για έντιμη και βιώσιμη λύση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται χρόνος για να πεισθεί ειδικά το ασθενέστερο μέρος ότι δεν θα αποβεί θύμα εκμετάλλευσης από τον ισχυρότερο, ειδικά εν όψει πικρών εμπειριών του παρελθόντος.⁵⁵ Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι η πλήρης εξάντληση, όπου τα αντιμαχόμενα μέρη είναι εξουθενωμένα οικονομικά, στρατιωτικά και από πλευράς ηθικού, ώστε να μην είναι σε θέση να κάνουν ούτε ένα εμπόλεμο βήμα.

Μία διαφορετική συγκυρία είναι η γνωστή ως «μεταλλαγή της διένεξης» (*conflict transformation*), δηλαδή όταν παρουσιάζονται νέα δεδομένα τα οποία αλλάζουν βασικές πτυχές της όλης διαφοράς, σε σημείο ώστε να διανοίγονται προοπτικές για πολιτικές λύσεις και όχι μόνο στρατιωτικές. Η μεταλλαγή μπορεί να συνίσταται σε μία ουσιώδη αλλαγή στην ηγεσία, στο πολίτευμα (π.χ. εναλλαγή από δημοκρατικό σε στρατιωτικό καθεστώς και τανάπαλιν), στην κυρίαρχη ιδεολογία, στο διεθνή προσανατολισμό της χώρας, στις συμμαχίες της, σε αλλαγές στο διεθνές ή περιφερειακό σύστημα (π.χ. τέλος του Ψυχρού Πολέμου) ή σε

⁵⁴ Zartman, ο.π., 18. I.W. Zartman, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1989).

⁵⁵ R.A. Haas, *Conflicts Unending: The United States and Regional Disputes* (New Haven: Yale University Press, 1990), 27, 138-9. L. Kriesberg, 'Applications and Misapplications of Conflict Resolution Ideas in International Conflicts', Vasquez, κ.ά. (επιμ.), ο.π., 91-2. F.A. Beer & T.F. Mayere, 'Why Wars End: Some Hypotheses', *Review of International Studies*, 12, 2 (1986), 96-9. C.R. Mitchell, 'A Willingness to Talk', Working Paper No 4, Center for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University (1990), 11.

μία συνολική αλλαγή του όλου σκηνικού.⁵⁶

Το αποτέλεσμα αυτό φάνηκε στη Γαλλία το 1958-1959 με την άνοδο του στρατηγού Ντε Γκωλ στην εξουσία που οδήγησε στον τερματισμό του πολύνεκρου αλγερινού πολέμου το 1962. Σε άλλες περιπτώσεις όμως το παράθυρο ευκαιρίας που παρουσιάζεται με τη μεταλλαγή είναι εφήμερο ή απατηλό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η περίπτωση του Ιράκ και των Κούρδων το 1969-1970 με την άνοδο, πραξικοπηματικά, του κόμματος Μπάαθ στην εξουσία. Η αλλαγή αυτή, από ένα εθνικιστικό καθεστώς σε ένα καθεστώς με σοσιαλιστικά και λαϊκά εχέγγυα, άνοιξε την αυλαία για ειρήνευση, που στη συνέχεια όμως αποδείχθηκε φρούδα. Όσο για τον εκδημοκρατισμό της χώρας, μπορεί να προσφέρει το απαραίτητο πλαίσιο και την ευκαιρία για αλλαγή και ειρήνευση, όπως στην περίπτωση των Μόρο (Μουσουλμάνων) των Φιλιππινών, μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος του Μάρκος το 1989. Αυτό όμως δεν είναι δεδομένο και ακόμη και στην περίπτωση των Μόρο χρειάστηκαν δώδεκα χρόνια από το ξεκίνημα της διαδικασίας επίλυσης για να επιτευχθεί ειρηνική λύση (που επιτεύχθηκε το 2001 και ξανά το 2014). Στην περίπτωση της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και, εν μέρει, της Μολδαβίας (ειδικά στα πρώτα δύο χρόνια της ανεξαρτησίας της), ο σχετικός εκδημοκρατισμός σε συνδυασμό με τον εθνικισμό της κυρίαρχης εθνότητας, επιδείνωσαν την κατάσταση και οδήγησαν στο ξέσπασμα αποσχιστικών συγκρούσεων (Υπερδνειστρία και Γκαγκαούζοι στη Μολδαβία, Αμπχαζία και Νότια Οσσετία στη Γεωργία).

Ένας ακόμη λόγος τερματισμού ενός πολέμου που έχει παρουσιασθεί είναι το ισχυρότερο μέρος (το κυρίαρχο κράτος) να είναι διατεθειμένο να αναζητήσει συμβιβαστική λύση παρά το γεγονός ότι έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων στο στρατιωτικό πεδίο και θα μπορούσε, κατά τα φαινόμενα, να εξασφαλίσει στρατιωτική λύση στο ορατό μέλλον. Από την άλλη, απαραίτητο είναι η καινοφανής αυτή λύση να διαθέτει αυξημένο κύρος και εσωτερική νομιμοποίηση, ώστε να μπορεί «να περάσει» τη συμβιβαστική πολιτική λύση εσωτερικά στο κοινό του, χωρίς να υπάρχουν πολλές φωνές για ενδοτισμό, ξεπούλημα ή προδοσία.

Ένα εύλογο ερώτημα που τίθεται εδώ είναι το γιατί μία κυβέρνηση να δεχθεί να συμβιβασθεί ενώ είναι σε θέση να επιβάλει την επίλυση της αρεσκείας του διά των όπλων; Στο σημείο αυτό υπάρχουν διάφορες ερμηνείες. Στη συλλογιστική της σχολής του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις, οι διαπραγματεύσεις θα πρέπει να αποφεύγονται και να επιχειρούνται μόνο από θέση ισχύος. Η συγκυρία που αναφέραμε επιτρέπει στο κράτος εν πολλοίς να επιβάλλει, με πιο εύσημο και πιο πειστικό τρόπο, τη θέλησή του με λίγες μόνο παραχωρήσεις.

Πέραν από αυτή τη συλλογιστική, υπάρχουν και άλλοι πιθανοί λόγοι για μία τέτοια στάση. Μία είναι η νέα μορφή του κράτους που πηγάζει από τη ριζική μετατροπή που

⁵⁶ Vayrynen (επιμ.), ο.π..

προαναφέραμε. Σε μία πιο δημοκρατική κοινωνία, οι στρατιωτικές λύσεις σε εσωτερικά θέματα θεωρούνται λύσεις ακραίες που χρησιμοποιούνται σπάνια ως ύστατες λύσεις ανάγκης (π.χ. Βρετανία με Βορειοιρλανδικό). Ως εκ τούτου, παρά τη στρατιωτική υπεροχή, είναι πιθανό να επιδιωχθεί ειρηνική επίλυση. Παράλληλα μπορεί να έχει επικρατήσει η άποψη ότι η στρατιωτική νίκη μπορεί να αποβεί πύρρεια, απλή ανάπαυλα στις εχθροπραξίες και πάντως αποτελεσματική μόνο με συνεχή στυγνή καταπίεση και χρήση βίας που δεν συνάδουν με τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το τελευταίο ειδικά σημείο είχε προβληματίσει ιδιαίτερα τους Ισραηλινούς στη δεκαετία του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, που έκρουσαν τον κίνδυνο, ότι το Ισραήλ κινδύνευε να γίνει Νότια Αφρική (απαρτχάιντ) σε σχέση με τους Παλαιστίνιους και κράτος-παρίας. Επίσης δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί εντελώς το ενδεχόμενο η μία πλευρά να έχει αντιληφθεί τις δίκαιες αιτιάσεις της άλλης, και πάρα τη στρατιωτική της ισχύ και την ικανότητα στρατιωτικής νίκης, να είναι διατεθειμένη να διακινδυνεύσει ένα αποφασιστικό βήμα για την ειρηνική επίλυση, όπως φάνηκε στην περίπτωση του Ισραήλ και των Παλαιστινίων στη αρχή της δεκαετίας του 1990, με κύριο πρωταγωνιστή τον υπουργό εξωτερικών Σιμόν Πέρεζ και τον πρωθυπουργό Γιτζάκ Ραμπίν (που όμως το πλήρωσε με τη ζωή του). Επίσης στην περίπτωση του Κυπριακού, μία ευάριθμη μερίδα των Ελληνοκυπρίων έχει αντιληφθεί τις δίκαιες αιτιάσεις των Τουρκοκυπρίων και την ευθύνη των Ελληνοκυπρίων για το αδιέξοδο το 1964-1974, αλλά δεν αποτέλεσαν την πλειοψηφία στο δημοψήφισμα του 2004 για το Σχέδιο Ανάν.

Μία άλλη περίπτωση που μπορεί να οδηγεί σε τερματισμό και επίλυση, είναι όταν η μία πλευρά πρόκειται να χάσει ή έχει ήδη απολέσει την απαραίτητη για τον αγώνα της στρατιωτική βοήθεια. Αυτό συνέβη με τους Νοτιοσουδανούς προς το τέλος του 1971, οδηγώντας σε πραγματισμό και συμβιβαστική στάση (αντί να επιζητούν ανεξαρτησία δέχθηκαν αυξημένη αυτονομία). Κάτι ανάλογο έλαβε χώρα, εν μέρει, με τους Μόρο των Φιλιππινών το 1976 (μετά το αιφνίδιο σταμάτημα της βοήθειας από το γειτονικό Σαμπάχ της Μαλαισίας και από την Λιβύη του Καντάφι).

Τέλος, μία ένοπλη σύγκρουση μπορεί να επιλυθεί λόγω επιτυχούς επίσημης ή ανεπίσημης μεσολάβησης, η οποία εκδηλώνεται την κατάλληλη στιγμή (στο κατάλληλο *timing*), όταν η κατάσταση είναι ώριμη για λύση. Αυτό φάνηκε στην περίπτωση του Νότιου Σουδάν το 1971-1972 με τις διαμεσολαβητικές προσπάθειες του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και του Παναφρικανικού Συμβουλίου Εκκλησιών, με οικοδεσπότη τον αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ στην Αντίς Αμπέμπα. Μία άλλη μορφή διαμεσολάβησης είναι η γνωστή ως «πιεστική διαμεσολάβηση», όπως αυτή που έλαβε χώρα με τη Συμφωνία του Ντέιτον στο Βοσνιακό υπό την αφόρητη πίεση των ΗΠΑ (1995). Όμως, σε αυτές τις περιπτώσεις, δεν αρκεί συνήθως η πίεση από έναν ισχυρό τρίτο παράγοντα. Χρειάζεται να συντρέχουν ταυτόχρονα και ένας ή περισσότεροι άλλοι παράγοντες από αυτούς που αναφέραμε παραπάνω. Μία τρίτη παραλλαγή είναι η μεσολάβηση να συνδυαστεί με

σταμάτημα των εξοπλισμών από τον κύριο σύμμαχο, όπως η περίπτωση των ΗΠΑ (υπουργός εξωτερικών Χένρυ Κίσινγκερ) που άσκησαν έτσι αποτελεσματική πίεση στο Ισραήλ τον Οκτώβριο του 1973, με αποτέλεσμα ο πόλεμος Αιγύπτου-Ισραήλ να τερματιστεί με ανακωχή και στη συνέχεια, λίγο χρόνια μετά, να επιτευχθεί η Συμφωνία Ειρήνης του Camp David μεταξύ Αιγύπτου-Ισραήλ, με τις καλές υπηρεσίες του Προέδρου των ΗΠΑ Τζίμη Κάρτερ (1979), συμφωνία που ισχύει μέχρι σήμερα.

Οι ανωτέρω συγκυρίες από μόνες τους ή σε διάφορους συνδυασμούς έχουν οδηγήσει σε τερματισμό των εχθροπραξιών. Πλην όμως συχνά οι συνομιλίες αποτυγχάνουν γιατί η ευκαιρία – το παράθυρο ευκαιρίας (*window of opportunity*) όπως λέγεται – που παρουσιάζεται με τη συγκεκριμένη συγκυρία είναι, τις περισσότερες φορές, υπό αίρεση και έχει πεπερασμένα χρονικά όρια.

Η ειρηνική επίλυση είναι ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα. Ωστόσο ο τερματισμός και η ειρηνική επίλυση που οδηγεί σε βιώσιμες λύσεις είναι δυνατός. Άλλωστε κάθε πόλεμος κάποτε «τελειώνει», ακόμη και ο Τριακονταετής ή ο Εκατονταετής.⁵⁷

Ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων

Κατηγοριοποίηση

Οι κύριες καθιερωμένες μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων είναι οι διαπραγματεύσεις, η μεσολάβηση, οι καλές υπηρεσίες, η συνδιαλλαγή, ο δικαστικός διακανονισμός και η διαιτησία. Πρόκειται για μεθόδους γνωστές, που εφαρμόζονταν πολύ πριν διατυπωθούν στο Άρθρο 33, παράγραφος 1 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (στο εν λόγω άρθρο υπάρχει ενδεικτική αναφορά στις μεθόδους και όχι συνολική αναφορά). Οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων είναι ιεραρχικά ισότιμες μεταξύ τους. Τα κράτη μπορεί σε μία συγκεκριμένη διένεξη να χρησιμοποιήσουν όποια μέθοδο θέλουν ή συνδυασμό μεθόδων.

Επίσης μία μέθοδος, η διαπραγμάτευση, συνήθως εμφοιλοχωρεί, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, σε όλες σχεδόν τις λοιπές. Η κύρια εξαίρεση σε αυτό είναι σε ορισμένες μεσολαβήσεις όπου οι σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών είναι πολύ τεταμένες ή/και υπάρχει μη αναγνώριση της άλλης πλευράς ή της συγκεκριμένης ηγεσίας της (π.χ. να μην αναγνωρίζεται ως πρόεδρος ή πρωθυπουργός). Σε αυτή την περίπτωση ο μεσολαβητής δεν επιχειρεί να φέρει τις δύο πλευρές στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων για να συζητήσουν μεταξύ τους διμερώς ή με εκείνον ως συντονιστή, με βάση τη λύση που τους προτείνει. Το σκηνικό αυτό φάνηκε σε διάφορες μεσολαβήσεις στο Κυπριακό, στον Νιγηριανό Εμφύλιο Πόλεμο του 1967-Ιανουάριος 1970 (μεσολαβήσεις του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας),

⁵⁷ F.G. Iklé, *Every War Must End* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1971).

στο Παλαιστινιακό πριν από τη διαδικασία του Όσλο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στον Βοσνιακό Εμφύλιο Πόλεμο (1992-1995) και στην περίπτωση του Κοσσόβου (το 1999). Εδώ υπάρχουν δύο χαρακτηριστικοί τρόποι να προσπεραστεί τον εμπόδιο. Ο ένας είναι οι γνωστές ως «εκ του σύνεγγυς συνομιλίες» (*proximity talks*), με τους εκπροσώπους των δύο πλευρών να βρίσκονται στο ίδιο κτήριο ή στην ίδια πόλη, με τον μεσολαβητή να βλέπει ξεχωριστά την κάθε πλευρά και να μην βρίσκονται ποτέ όλοι μαζί. Ο δεύτερος είναι η γνωστή ως «παλινδρομική διπλωματία» (*shuttle diplomacy*), όπου ο μεσολαβητής πηγαίνει μεταξύ των δύο πρωτεουσών ή στρατηγείων των δύο πλευρών. Και οι δύο αυτές μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν στην περίπτωση του Κυπριακού.

Οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διαφορών διακρίνονται, στο σύνολο τους, με τρεις βασικούς τρόπους.

Η πλέον γνωστή και πιο συμβατική διάκριση είναι μεταξύ δικαστικών (ή δικανικών) μεθόδων επίλυσης από τη μία και διπλωματικών (ή πολιτικών) μεθόδων από την άλλη. Οι δικαστικές είναι δύο, η διαιτησία (δηλαδή η θέσπιση και πρόσκαιρη λειτουργία ενός *ad hoc* διαιτητικού δικαστηρίου) και ο δικαστικός διακανονισμός σε ένα από τα μόνιμα διεθνή δικαστήρια που υπάρχουν (το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και άλλα πιο ειδικευμένα δικαστήρια στα πλαίσια διεθνών συμβάσεων ή διεθνών οργανισμών). Όλες οι άλλες μέθοδοι είναι διπλωματικές, ακόμη και η συνδιαλλαγή που στη μορφή μοιάζει πιο πολύ με διαιτητικό δικαστήριο.

Μία άλλη διάκριση που προέρχεται κυρίως από τον κλάδο της επίλυση συγκρούσεων στις διεθνείς σχέσεις είναι μεταξύ «ενδογενών» και «εξωγενών» μεθόδων. Οι ενδογενείς είναι αυτές που αναλαμβάνουν τα ίδια τα άμεσα εμπλεκόμενα μέρη σε μία διένεξη. Όταν εμπλακεί και ένα τρίτο μέρος στη διαδικασία ειρηνικής επίλυσης, η ενδογενής μέθοδος αποβαίνει εξωγενής. Είναι προφανές ότι η πλέον ξεκάθαρη μορφή ενδογενούς μεθόδου είναι η διαπραγμάτευση, δηλαδή το πώς τα δύο μέρη συνομιλούν μεταξύ τους χωρίς μεσολαβητές ή «επιδιαιτητές», όπως καμιά φορά λέγεται απαξιωτικά στα ελληνοκυπριακά συμφραζόμενα. Όλες οι λοιπές μέθοδοι είναι εξωγενείς, με εξαίρεση τις καλές υπηρεσίες ή την «διευκόλυνση» (*facilitation*) όπως είναι γνωστή, που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ των δύο, αφού τον κύριο λόγο τον έχουν οι διμερείς διαπραγματεύσεις με υποβοηθητικό το ρόλο του τρίτου μέρους.

Μία τρίτη διάκριση, που προέρχεται και αυτή από τον κλάδο της επίλυσης συγκρούσεων, τοποθετεί το σύνολο των διαδικασιών που αναφέραμε μέχρι τώρα στην κατηγορία των «επίσημων μορφών επίλυσης», με την εμπλοκή αποκλειστικά των επίσημων αντιπροσώπων των αντίπαλων πλευρών κρατών και των μεσολαβητών, διεθνών

(διακρατικών) οργανισμών ή επισήμων εκπροσώπων άλλων κρατών. Η επίσημη αυτή διακριτική διαδικασία ονομάζεται «διπλωματία πρώτης τροχιάς» (*Track One diplomacy*) ή απλώς «πρώτη τροχιά», σε αντίθεση με τη «διπλωματία δεύτερης τροχιάς» (*Two Track Diplomacy* ή *Track Two diplomacy*, όρος που εισήγαγαν οι William Davidson και Joseph Montville),⁵⁸ «δεύτερη τροχιά» ή αλλιώς «εναλλακτική διευθέτηση διαφορών» (*alternative dispute settlement*) με την οποία εννοείται η εμπλοκή ιδιωτών ή ΜΚΟ και όχι κρατικών ή διακρατικών εκπροσώπων. Η δεύτερη αυτή διαδικασία σπανίως είναι αυτόνομη. Συνήθως είναι επικουρική της πρώτης και εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στο προ-διαπραγματευτικό διερευνητικό στάδιο, αν και υπάρχουν περιπτώσεις που παρέμεινε ενεργή και καίρια μέχρι την τελική επίλυση, όπως στην περίπτωση του Νοτίου Σουδάν το 1972 με το Αφρικανικό Συμβούλιο Εκκλησιών ή στην περίπτωση των Νάγκα στις Ινδίες το 1975.

Η διπλωματία δεύτερης τροχιάς ακολουθεί κατά βάση το πρότυπο του John Burton, του πατέρα της επίλυσης συγκρούσεων στις διεθνείς σχέσεις, το οποίο είχε εγκαινιάσει κυρίως στην περίπτωση του Κυπριακού στα μέσα της δεκαετίας του 1960, δηλαδή της συμμετοχής διακεκριμένων προσωπικοτήτων από κάθε πλευρά, με επιρροή στη κοινωνία και στην ηγεσία τους που ίσως έχουν χρηματίσει ως ανώτεροι ή ανώτατοι αξιωματούχοι.⁵⁹ Όταν απηχούν τις απόψεις των ηγεσιών τους ή συνεχίζουν να έχουν δημόσιο αξίωμα, τότε η διαδικασία έχει ονομαστεί και «σκληρή δεύτερη τροχιά», «μιάμιση τροχιά» ή «ημιεπίσημες συνομιλίες». Η δε «τρίτη τροχιά» ή «ήπια δεύτερη τροχιά» (*soft track two*) θεωρείται αυτή που αφορά την κοινωνία πολιτών σε διάφορα επίπεδα, διαδικασία που είχε εγκαινιάσει κυρίως ο Herbert Kelman⁶⁰ ο οποίος, σημειωτέον, είχε επηρεαστεί και ήταν παρών στην αρχικές προσπάθειες του Burton και των συνεργατών του.⁶¹

Δικαστικές μέθοδοι επίλυσης

Οι δικαστικοί ή δικανικοί τρόποι επίλυσης των διεθνών διαφορών συνιστούν εμπλοκή τρίτου μέρους στο ρόλο του δικαστή, προκειμένου να εκδικάσει την υπόθεση και να καταλήξει σε τελεσίδικη υποχρεωτική για τους διαδίκους απόφαση. Η εκδίκαση γίνεται με βάση τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, παρεκτός αν οι διάδικοι αποφασίσουν το δικαστήριο να

⁵⁸ W.D. Davidson & J.V. Montville, 'Foreign Policy According to Freud', *Foreign Policy*, 45 (1981), 153. J.V. Montville, 'Track Two Diplomacy: The Work of Healing History', *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* (2006), 15.

⁵⁹ J.W. Burton, *Conflict and Communication* (Λονδίνο: Macmillan, 1969). J.W. Burton, 'Resolution of Conflict', *International Studies Quarterly*, 16, 1 (1972). J.W. Burton, *Deviance, Terrorism and War* (Λονδίνο: Martin Robertson, 1979).

⁶⁰ H.C. Kelman, 'The Problem-Solving Workshop: A Social-Psychological Contribution to the Resolution of International Conflicts', *Journal of Peace Research*, 13, 2 (1976).

⁶¹ D. Lieberfeld, 'Promoting Tractability in South Africa and Israel/Palestine: The Role of Semi-Official Meetings', *American Behavioral Scientist*, 50 (2007). A. Schiff, 'Quasi Track-One Diplomacy: An Analysis of the Geneva Process in the Israeli-Palestinian Conflict', *International Studies Perspectives*, 11 (2010). H.J.S. Kraft, 'Track Three Diplomacy and Human Rights in Southeast Asia: The Asia Pacific Coalition for East Timor', *Global Networks*, 2, 1 (2002).

στηριχθεί, συνολικά ή εν μέρει, στις αρχές της γνωστής ως επιείκειας, το γνωστό και ως ορθό και ίσο. Η εκδίκαση μίας διεθνούς διαφοράς βασίζεται στη σύμφωνη γνώμη και των δύο ή περισσότερων μερών (στα διεθνή δικαστήρια οι διάδικοι είναι μόνο τα κράτη), δηλαδή στο γεγονός ότι αποδέχονται οικειοθελώς τη διαδικασία αυτή ως αρμόζουσα και κατάλληλη για την επίλυση της μεταξύ τους διαφοράς. Δέχονται τη διαδικασία συνήθως είτε επειδή πιστεύουν ότι θα κερδίσουν την υπόθεση, είτε επειδή έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οποιαδήποτε τελεσίδικη δικαστική απόφαση που θα λύσει οριστικά το ζήτημα, είναι προτιμότερη από την υπάρχουσα εκκρεμότητα.

Το μεγάλο πλεονέκτημα της εκδίκασης ως μεθόδου ειρηνικής επίλυσης θεωρείται το γεγονός ότι αν ξεκινήσει η διαδικασία θα καταλήξει σε λύση, σε συγκεκριμένη υποχρεωτική απόφαση που κανονικά επιλύει οριστικά την υπάρχουσα διαφορά. Αντίθετα, οι πολιτικές-διπλωματικές μέθοδοι επίλυσης, όπως η μεσολάβηση ή η διαπραγμάτευση, μπορεί να αποτύχουν και να μην επιφέρουν οριστική επίλυση ακόμη και αν επιτευχθεί συμφωνία. Ένα άλλο βασικό πλεονέκτημα των δικαστικών διαδικασιών είναι το αμερόληπτο και ακριβοδίκαιο της κρίσης και η εφαρμογή γνωστών και γενικά αποδεκτών νομικών κανόνων και αρχών. Ο δικαστής αποφασίζει με βάση το διεθνές δίκαιο και τη δικαιοσύνη, γνωστή εν προκειμένω και ως ευθυδικία (*equity*) και κανονικά δεν επηρεάζεται από την αντίστοιχη ισχύ των κρατών. Επιπλέον η δικαστική ετυμηγορία διαθέτει μεγάλο κύρος, ειδικά αν πρόκειται για το Διεθνές Δικαστήριο, κάτι που συμβάλλει στον μελλοντικό σεβασμό της απόφασης. Υπάρχει και ένας άλλος λόγος, πιο κρυφός, που καμιά φορά συνηγορεί υπέρ της δικαστικής οδού, το γεγονός ότι ένα τρίτο μέρος είναι που παίρνει την τελική απόφαση, οπότε οι διάδικοι πιο δύσκολα μπορεί να κατηγορηθούν ως υπεύθυνοι από την κοινή γνώμη τους για ένα τυχόν δυσμενές ή όχι απόλυτα ικανοποιητικό αποτέλεσμα (αν και βέβαια μπορεί να κατηγορηθούν ότι δεν υπερασπίστηκαν με το καλύτερο τρόπο την υπόθεση τους στο Δικαστήριο ή ότι κακώς δέχθηκαν να προσφύγουν στο Δικαστήριο).

Αν μία χώρα επιλέξει τη δικαστική οδό θα πρέπει, στη συνέχεια, να σταθμίσει με μεγάλη προσοχή τι της ταιριάζει περισσότερο, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, άλλα διεθνή δικαστήρια πιο ειδικευμένα ή ένα διαιτητικό δικαστήριο. Τα υπέρ του Διεθνούς Δικαστηρίου περιλαμβάνουν το μεγάλο κύρος του, το γεγονός ότι θεωρείται πιο αμερόληπτο και προσεκτικό στις κρίσεις του, ειδικά μια και οι αποφάσεις του προάγουν και ερμηνεύουν με κύρος το διεθνές δίκαιο. Αντίθετα τα προσόντα ενός διαιτητικού δικαστηρίου, σε σχέση με το Διεθνές Δικαστήριο, είναι η μεγαλύτερη ελαστικότητα ως προς το εύρος του υπό εκδίκαση θέματος, ως προς τη διαδικασία και, το κυριότερο είναι η δυνατότητα επιλογής των δικαστών, έτσι μπορεί να επιλεγούν ως δικαστές οι κατεξοχήν ειδήμονες και πλέον έμπειροι νομικοί στο συγκεκριμένο θέμα. Οι δικαστές επιλέγονται από τα κράτη και αν το θέμα είναι άκρως τεχνικό, δίδεται η δυνατότητα να εκλεγούν. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις μπορεί

τα κράτη να μην εμπιστεύονται την αμεροληψία ή ακόμη και τις ικανότητες ή γνώσεις των συγκεκριμένων δικαστών του Δικαστηρίου της Χάγης στο εν λόγω θέμα, οπότε προτιμούν τη διεθνή διαιτησία. Κατά μία άποψη η διαιτησία είναι πιο προσφυής ειδικά αν ο στόχος είναι η ανεύρεση συμβιβαστικής λύσης και όχι μία λύσης με δικαστικά νικητή και ηττημένο.

Το μέγαρο του ΔΔΔΔ και του ΔΔ στη Χάγη

Η ολομέλεια του ΔΔ της Χάγης σε σύνοδο

Οι δικαστικές μέθοδοι έχουν χρησιμοποιηθεί σε πολύ λίγες περιπτώσεις διεθνών διαφορών ακόμη και από τα κράτη που θεωρούνται σύγχρονα και δημοκρατικά και γενικά σέβονται τη διεθνή έννομη τάξη (της οποίας άλλωστε είναι και οι αρχικοί δημιουργοί). Στον Μεσοπόλεμο το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης αποφάνθηκε με δικαστικές αποφάσεις σε τριάντα δύο περιπτώσεις. Το Διεθνές Δικαστήριο, μετά το 1945, έχει εξετάσει μέχρι το 2015, 161 περιπτώσεις, εκ των οποίων περίπου οι μισές είναι δικαστικές αποφάσεις και οι άλλες μισές συμβουλευτικές γνώμες (*advisory opinions*).

Στα μειονεκτήματα των διεθνών δικαστηρίων είναι ότι οι διάδικοι είναι, όπως είπαμε, μόνο τα κράτη (εξαιρέση το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), δεν μπορεί

να είναι π.χ. ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο στη Νότια Αφρική επί απαρτχάιντ ή μη αναγνωρισμένες αποσχιστικές οντότητες (Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου, Αμπχαζία, Νότια Οσσετία ή Δημοκρατία του Σομάλιλαντ). Επίσης ένας τεχνικός λόγος για τις σχετικά λίγες εκδικάσεις είναι η μη δυνατότητα επίτευξης σύμφωνης γνώμης μεταξύ των δύο μερών για προσφυγή. Ένας άλλος προφανής τεχνικός λόγος για την περιορισμένη εμβέλεια της δικαστικής οδού είναι ότι οι περισσότερες διαφορές είναι κυρίως πολιτικής υφής. Σε ό,τι αφορά τις διακρατικές διαφορές τα κυριότερα μειονεκτήματα της δικαστικής οδού είναι τα ακόλουθα:⁶²

- Η εκδίκαση προσφέρει λύση επιβεβλημένη από ένα τρίτο μέρος και μάλιστα τελεσίδικη, σε αντίθεση με μία συμφωνία στην οποία τα μέρη καταλήγουν με τη βούληση τους.
- Σε αντίθεση με τις πολιτικές μεθόδους επίλυσης, στην εκδίκαση τα κράτη εγκαταλείπουν τη δυνατότητα που διαθέτουν ως κυρίαρχα κράτη να επηρεάσουν το αποτέλεσμα έως το τέλος και να το δεχθούν ή όχι. Αυτό είναι πολλές φορές ανήκουστο στην εξωτερική πολιτική, ειδικά αν πρόκειται για θέματα που θεωρούνται ζωτικής εθνικής σημασίας.
- Με την προσφυγή στην εκδίκαση η διένεξη «παγώνει», η δικαστική νίκη γίνεται αυτοσκοπός και αποκτά τη δική της δυναμική, μη επιτρέποντας στα δύο μέρη να επανατοποθετηθούν στη διαφορά και να φανούν πιο συμβιβαστικά. Η δημοσιότητα που συνήθως λαμβάνουν οι διαδικασίες αυτές δεν επιτρέπει υποχωρήσεις από τα δύο μέρη, αλλά μόνο μία ηράκλεια προσπάθεια δικαστικού αγώνα για τα «εθνικά δίκαια» μέχρι το τέλος.
- Όλες οι εκδικάσεις διαθέτουν το στοιχείο του απρόβλεπτου και ακόμη και ο πιο βέβαιος για τη νίκη του διάδικος μπορεί να βρεθεί προ εκπλήξεων. Υπάρχει και το ενδεχόμενο απρόβλεπτης δικαστικής ήττας, κάτι που λίγα κράτη θα διακινδύνευαν.
- Παρά τη γνωστή θέση περί αμεροληψίας, το συγκεκριμένο δικαστήριο μπορεί να θεωρείται μεροληπτικό εναντίον των συμφερόντων της χώρας. Μπορεί να υπάρχουν φόβοι ότι το δικαστήριο δεν θα συλλάβει την ουσία του προβλήματος, θα παραμείνει στην επιφάνεια, θα παρασυρθεί από προσωπικές εκτιμήσεις, προτιμήσεις, προκαταλήψεις ή ιδεολογίες.
- Πολλοί διεθνείς νομικοί κανόνες είναι ασαφείς και δεν είναι μεταξύ τους απόλυτα εναρμονισμένοι. Σε αρκετά σημεία συγκρούονται και αντιφάσκουν, π.χ. η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών και η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Αυτό

⁶² R.B. Bilder, 'Adjudication: International Arbitral Tribunals and Courts', I.W. Zartman & L. Rasmussen (επιμ.), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques* (Ουάσινγκτον: United States Institute of Peace, 1997), 173-9. Burton, *Conflict and Communication*, ο.π., 151-2. C.R. Merrills, *International Dispute Settlement* (Λονδίνο: Sweet & Maxwell, 1984), 70-116. M.D. Donelan & F.S. Northedge, *International Disputes: The Political Aspects* (Λονδίνο: Europa Publications, 1972).

συμβαίνει ακόμη και στα πλαίσια μίας διεθνούς σύμβασης, όπως με τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, μια και συνήθως αποτελεί προϊόν συμβιβαστικών λύσεων μετά από επίπονες πολυμερείς διαπραγματεύσεις.

- Αν η απόφαση θεωρηθεί άδικη και μεροληπτική αυτό σίγουρα δεν θα συμβάλει στην εκτόνωση της κρίσης ή στην επίλυση της διαφοράς. Μπορεί η απόφαση να μην εφαρμοστεί και ας είναι υποχρεωτική ή να οδηγήσει στην αναμόχλευση άλλων διαφορών προκειμένου να «ισοφαρίσει» το μέρος που κρίνει ότι αδικήθηκε.

Πάνω απ' όλα το κύριο μειονέκτημα της δικαστικής οδού είναι ότι λόγω της όλης διαδικασίας και του τελικού υποχρεωτικού χαρακτήρα της, αφαιρείται από τα αντιμαχόμενα μέρη η δυνατότητα να πάρουν αποφάσεις και ενδεχομένως να επανατοποθετηθούν στη διένεξη ή να προβούν σε ανταλλάγματα, κλπ.⁶³ Η φύση της διαδικασίας, όντας νομική, είναι περιοριστική και σχολαστικά τυπική. Δύσκολα μπορεί να αγγίξει φόβους, ανησυχίες, αντιλήψεις απειλής ή την αίσθηση της συλλογικής ταυτότητας και το γόητρο της χώρας, που συνήθως αποτελούν και τους βαθύτερους λόγους της αντιπαλότητας. Επίσης το διεθνές δίκαιο και το ΔΔ είναι από τη φύση τους συντηρητικοί θεσμοί. Αν ένα κράτος επιζητάει αλλαγή ενός διεθνούς νομικού καθεστώτος (π.χ. το δίκαιο της θάλασσας) που το θεωρεί άδικο και μεροληπτικό, είναι εύλογο να μη θέλει να προσφύγει σε έναν δικαστικό μηχανισμό.

Διπλωματικές μέθοδοι επίλυσης

Σε οξείες διαμάχες στις οποίες όπου διακυβεύεται η ειρήνη και η ασφάλεια, η πιο διαδεδομένη μέθοδος ειρηνικής επίλυσης των διαφορών είναι, όπως είπαμε, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των κύριων πρωταγωνιστών και, κατά δεύτερο λόγο, η εμπλοκή επίσημου τρίτου μέρους (κράτους ή διακρατικού οργανισμού) σε ιδιαίτερο ενεργό ρόλο, δηλαδή (δια)μεσολαβητικό, ή, πιο διακριτικά, με την παροχή καλών υπηρεσιών ή διευκόλυνσης. Η εμπλοκή τρίτου μέρους συνήθως καταλήγει σε απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Οι πολιτικές-διπλωματικές αυτές μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης προτιμούνται από τα μέρη, αν έχουν καταλήξει ότι ο εξαναγκασμός του αντιπάλου είναι ανέφικτος και η συνέχιση της αντιπαράθεσης επιζήμια και αδιέξοδη. Ο βασικός λόγος για την προτίμηση αυτή είναι ότι τα μέρη ελέγχουν το αποτέλεσμα. Σε αντίθεση με τις δικαστικές μεθόδους, παραμένουν οι πρωταγωνιστές στη διαδικασία επίλυσης από την αρχή ως το τέλος. Μπορούν ανά πάσα στιγμή να διακόψουν το διάλογο ή να μη δεχθούν την επιτευχθείσα πρόοδο των συνομιλιών. Θεωρείται θεμιτό να καταγγείλουν το άλλο μέρος για κακή πίστη, έλλειψη ειλικρινούς διάθεσης για ειρηνική επίλυση, να μη συμφωνήσουν ή να απορρίψουν τις συμβιβαστικές προτάσεις του μεσολαβητή ή, στο τέλος, να μην καταλήξουν

⁶³ Burton, *Conflict and Communication*, ο.π., 151-2.

σε υπογραφή ή κύρωση, αν θεωρηθεί ότι η συμφωνία αντιβαίνει προς τα εθνικά συμφέροντα.

Για να υπάρξουν διαπραγματεύσεις ή επίσημη μεσολάβηση, θα πρέπει η μία πλευρά να αναγνωρίζει την άλλη ως «αντάξιο συνομιλητή» (*interlocuteur valable*), κάτι που δύσκολα συμβαίνει ειδικά σε συγκρούσεις που, όπως είπαμε, δεν είναι διακρατικές, όπως μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινίων, Βρετανίας και IRA, Βελιγραδιού και Αλβανών Κοσοβάρων ή Τουρκίας και PKK.

Διακρατικές ή μη, οι διαπραγματεύσεις ή η μεσολάβηση μπορούν να λάβουν χώρα με σοβαρές πιθανότητες να οδηγήσουν σε αίσιο τέλος, εάν ισχύουν στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και για τα δύο μέρη στη διένεξη πέντε προϋποθέσεις:⁶⁴

1^{ov}) Εάν οι ζημιές και οι θυσίες (νεκροί, καταστροφές, οικονομικό κόστος, φόβος, ανασφάλεια, κλπ.) από τη συνέχιση της σύγκρουσης έχουν πλέον αποβεί δυσβάστακτες.

2^{ov}) Εάν και τα δύο μέρη έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι μέθοδοι εξαναγκασμού του αντιπάλου να δεχθεί τις απόψεις μας (δηλαδή να του επιβάλουμε τις απόψεις μας) δεν επιτυγχάνουν και ούτε προβλέπεται να επιτύχουν στο μέλλον (σε βάθος χρόνου).

3^{ov}) Εάν οι τελικές θέσεις των δύο πλευρών δεν είναι διαμετρικά αντίθετες όπως αρχικά φαινόταν ή είχε επισήμως τεθεί. Με άλλα λόγια υπάρχει διαπραγματευτικό περιθώριο για αμοιβαίες υποχωρήσεις. Τα δύο μέρη είναι διατεθειμένα να προβούν σε συμβιβασμούς, σε περιορισμό των μέγιστων επιδιώξεών τους και πιστεύουν ότι η στιγμή είναι ώριμη για κάτι τέτοιο.

4^{ov}) Εάν και για τα δύο μέρη ο απολογισμός οφελών-ζημιών από τη συμφωνία, όπως έχει διαμορφώνεται, σε σύγκριση με τα οφέλη-ζημιές από τη μη επίλυση, κλίνουν σαφώς προς τα οφέλη με τη συμφωνία.

5^{ov}) Εάν το τελικό πακέτο λύσης δεν κρίνεται απαράδεκτο και άδικο, αλλά κρίνεται λογικό, με λογικές υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές, και οι θυσίες και ζημιές που απαιτούνται για το τελικό πακέτο λύσης δεν θεωρούνται υπερβολικές, δηλαδή μπορούν οι δύο πλευρές «να ζήσουν με αυτές» (*live with them*), όπως λέγεται στη γλώσσα της ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων.

Οι πιο παραδοσιακές διπλωματικές διασκέψεις ή συναντήσεις με σκοπό την ειρηνική επίλυση μίας χρόνιας σύγκρουσης συνήθως ξεκινούν με λεκτική αντιπαράθεση και σφοδρές αλληλοκατηγορίες, με επιχειρηματολογία για το πόσο δίκαιο έχει η μία πλευρά και πόσο άδικη και αδιάλλακτη είναι η άλλη.⁶⁵ Αυτό συμβαίνει συνήθως κατά την έναρξη της επίσημης διαδικασίας, όπου οι διαξιφισμοί είναι σχεδόν απαραίτητοι ως πρώτη κίνηση, μια

⁶⁴ C.R. Mitchell, *The Structure of International Conflict* (Λονδίνο: Macmillan, 1981), 197-206.

Merrills, ο.π., 11-18.

⁶⁵ Rothman, ο.π., 23.

και τα δυο μέρη τοποθετούνται επίσημα με ακροατή όχι μόνο τον αντίπαλο αλλά και με διεθνές και εσωτερικό ακροατήριο. Το στάδιο αυτό αποτελεί «διάλογο κουφών» («παράλληλους μονόλογους», για να θυμηθούμε μια φράση του Γιώργου Σεφέρη σε άλλα συμφραζόμενα), η οποία, αν συνεχιστεί, δεν θα υπάρξει ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ των αντιπάλων και το εγχείρημα θα καταλήξει σε αδιέξοδο. Ωστόσο, από μόνη της η αντιπαράθεση αυτή της μορφής έχει τη χρησιμότητά της. Υπάρχουν έτσι ξεκάθαρα διατυπωμένες και καταγεγραμμένες οι τοποθετήσεις και οι αιτιάσεις εκάστης πλευράς (που ίσως δεν είχαν γίνει και τόσο αντιληπτές) και οι οποίες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για να μπορεί να προκύψει ικανοποιητικό σχέδιο λύσης.⁶⁶

Όταν κατά την αντιπαράθεση αυτή έχουν τηρηθεί οι τύποι και οι εκπρόσωποι των δύο πλευρών δεν έχουν περιπέσει σε ύβρεις και σκαϊή συμπεριφορά, δεν αποκλείεται να δημιουργηθεί μεταξύ των εκπροσώπων των δύο πλευρών μία στοιχειώδης αμοιβαία εμπιστοσύνη, ειδικά αν αρχίσει να επικρατεί η εκτίμηση ότι ο αντίπαλος δεν μας εξαπατά και όντως αυτή τη φορά θέλει να επιτευχθεί ειρηνική αμοιβαία αποδεκτή λύση και συμφιλίωση. Έτσι μπορεί στη συνέχεια, στα παρασκήνια και στις πιο άτυπες συναντήσεις, να τεθεί σε τροχιά μια νέα δυναμική που να οδηγήσει ακόμη και σε «θετικό ρήγμα» (*breakthrough*), με ουσιαστική επικοινωνία και εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών.

Ένας λόγος γι' αυτή την πιθανή στροφή είναι ότι επειδή ακριβώς η εικόνα που υπάρχει για τον αντίπαλο είναι η χειρότερη δυνατή, η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή μπορεί να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι τελικά ο αντίπαλος δεν είναι τόσο απεχθής όπως νομίζαμε πριν. Εξυπακούεται βέβαια ότι κάποιοι διαπραγματευτές και ηγέτες θα είναι πάντοτε καχύποπτοι, ειδικά οι ιέρακες και αθεράπευτα εθνικιστές, όσο λογικοί και συμβιβαστικοί να φαίνονται και να είναι οι αντίπαλοι (τους τυχόν συμβιβαστικούς τους θα τους εκλάβουν ως επιτήδεια στρατηγική και καλοστημένα ψεύδη).

Αν όλα αυτά ξεπεραστούν και η στιγμή φαίνεται ώριμη για διάλογο, συνήθως προηγείται ένας προσεκτικός διερευνητικός διάλογος, το γνωστό ως προ-διαπραγματευτικό ή προ-μεσολαβητικό στάδιο, για να διαπιστωθεί αν το *timing* είναι πράγματι κατάλληλο και οι δυο πλευρές ή οι μεσολαβητές δεν θα χάσουν τον καιρό τους με τις διαπραγματεύσεις ή τη μεσολάβηση.

Υπάρχουν δύο συνήθεις πορείες προκειμένου να οδηγηθούν σε αίσιο τέλος: (1) η σταδιακή διαδικασία από τα εύκολα στα δύσκολα θέματα, στα οποία σκαλώνουν συνήθως οι συνομιλίες (τα *sticking points*) προκειμένου να δημιουργηθεί μία θετική δυναμική, και (2) η διαδικασία με στόχο μία συμφωνία δέσμη ή «πακέτο» (*package deal*), μία συνολική προσπάθεια εξισορρόπησης ζημιών-οφελών όπου, και για τα δύο μέρη, τα κέρδη θα

⁶⁶ Στο ίδιο, 31-2.

υπερτερούν των ζημιών και των όποιων οφελών από τη διατήρηση της διένεξης.⁶⁷ Και στις δύο αυτές διαδικασίες μπορεί οι δύο πλευρές να έχουν αποφασίσει επί της αρχής ότι καμία συμφωνία ή σύμπτωση απόψεων κατά την διάρκεια της διαδικασίας δεν ισχύει, αν δεν έχουν συμφωνηθεί όλα, το γνωστό *nothing is agreed until everything is agreed* (χαρακτηριστικό παράδειγμα οι συνομιλίες για το Κυπριακό το 2008-2010 μεταξύ Χριστόφια και Ταλάτ).

Στην πράξη οι διαπραγματεύσεις ακολουθούν είτε το πρότυπο της αρχής του ελάχιστου δυνατού παρονομαστή (αυτό γίνεται κυρίως σε πολυμερείς διαπραγματεύσεις), είτε την αρχή του μοιράσματος της απόστασης μεταξύ των αρχικά ασυμβίβαστων θέσεων των δύο πλευρών. Μια τρίτη μέθοδος που έχει εφαρμοσθεί στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και στο χώρο των βιομηχανικών σχέσεων, είναι η αναβάθμιση των κοινών συμφερόντων των μερών και ο επανακαθορισμός της υπάρχουσας διαμάχης, με τελικό στόχο την κάλυψη των ευρύτερων αναγκών και των δύο χωρίς κατ' ανάγκη να γίνονται υπέρμετροι συμβιβασμοί.⁶⁸ Η τρίτη αυτή μέθοδος αποτελεί και μία από τις βάσεις των μη καθιερωμένων διαπραγματεύσεων που επιδιώκουν την επίλυση βίαιων διενέξεων με τη σταδιακή αύξηση των διαπραγματεύσιμων αξιών.

Από πλευράς ουσίας αξίζει να διακρίνουμε τρεις κύριες οδούς που μπορούν να οδηγήσουν σε αμοιβαία αποδεκτή επίλυση με από κοινού συμφωνία:

- ❖ Την έμφαση στα απτά μετρήσιμα συμφέροντα και μεγέθη, δηλαδή στον αντικειμενικό παράγοντα.
- ❖ Την έμφαση στις διαφορετικές αντιλήψεις, αίσθηση απειλής και συλλογικές ταυτότητες, δηλαδή στον υποκειμενικό παράγοντα.⁶⁹
- ❖ Τη διαδικασία που είναι γνωστή ως «επίλυση προβλήματος».

Αν τα δύο μέρη εστιάσουν την προσοχή τους στα απτά συμφέροντα, στο ασυμβίβαστο των αξιών, στο κόστος της συνεχιζόμενης διένεξης, και αφήσουν συνειδητά κατά μέρος, όσο είναι δυνατό, την υποκειμενική διάσταση της σύγκρουσης (έλλειψη εμπιστοσύνης, εχθρότητα, αίσθηση απειλής, κλπ.), ίσως μπορέσουν να κινηθούν σε ένα πιο νηφάλιο και ορθολογικό πλαίσιο. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα διερευνηθεί κατά πόσον υπάρχει ή όχι κοινό έδαφος για προσέγγιση. Στη διαδικασία αυτή αποφεύγεται η γνωστή τάση να γίνεται κατά κόρον χρήση ιστορικών επιχειρημάτων και «ιστορικών δικαιών». Η εξ ορισμού μονομερούς εθνική ιστορία, η οποία έχει ως κύριο στόχο την ενίσχυση του συλλογικού εγώ, δυσκολεύει ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Άλλωστε σε κάθε ιστορικό δίκαιο υπάρχει και

⁶⁷ Mitchell, *The Structure of International Conflict*, ο.π., 218-23.

⁶⁸ Burton, *Conflict and Communication*, ο.π.. Burton, 'Resolution of Conflict', ο.π.. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, ο.π..

⁶⁹ M.H. Ross, *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective* (New Haven: Yale University Press, 1993), 195-200. R. Väyrynen, 'Towards a Theory of Ethnic Conflicts and Their Resolution', Occasional paper No 6, Joan B. Kroak Institute for International Peace Studies (1994), 20-1.

ιστορικός αντίλογος, με τα δύο μέρη να φθάνουν ως το απώτερο παρελθόν με ακραίους αναχρονισμούς. Η έμφαση λοιπόν δίδεται, όσο δύσκολο και αν είναι αυτό (π.χ. στην περίπτωση των Παλαιστινίων ή των Ελληνοκυπρίων), στη σημερινή ιστορική στιγμή, στο σημερινό κόστος της αντιπαράθεσης, με τελική επιδίωξη την ανεύρεση μίας συνολικής λύσης που να καλύπτει και τα δύο μέρη, χωρίς αυτό να προϋποθέτει υπέρμετρες θυσίες και δυσβάστακτους ή εξευτελιστικούς συμβιβασμούς.

Όμως επειδή στις μεγάλες και χρόνιες διενέξεις, κεντρικό ρόλο παίζουν τα ζητήματα συλλογικής ταυτότητας, οι αντιλήψεις/στερεότυπα για τον εχθρό και η ανικανότητα ουσιαστικής επικοινωνίας, μία άλλη οδός είναι η έμφαση σ' αυτή τη διάσταση της διένεξης. Το ζητούμενο εδώ είναι η βαθύτερη αλληλοκατανόηση μέσω της αποδοχής του άλλου ως ίσου και ταυτόχρονα ως διαφορετικού. Παραπέμπει δηλαδή στην ταύτιση και αλληλοκατανόηση με τον Άλλο, στην ενσυναίσθηση (*empathy*), στη συμβολική αντιστροφή των ρόλων και στην «ισομέρεια στην εκτίμηση» (*parity of esteem*), όπως αναφέρεται στη Συμφωνία του Μπέλφαστ (της Μεγάλης Παρασκευής) του 1998 στην επίλυση του προβλήματος της Βόρειας Ιρλανδίας. Ωστόσο μία τέτοια διαδικασία, που από μόνη της είναι πολύ δύσκολη και επώδυνη, μπορεί να καταλήξει σε αδιέξοδο, και όχι στην αμοιβαία αποδοχή και τον αλληλοσεβασμό που είναι το ζητούμενο. Η ίδια η εθνική ταυτότητα ενδέχεται να εδράζεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη του άλλου ως του μεγάλου εχθρού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της σύγκρουσης Ισραηλινών και Παλαιστινίων, Ινδών και Πακιστανών, Κινέζων και Ιαπώνων, Γάλλων και Γερμανών παλιότερα και βέβαια Ελλήνων και Τούρκων. Γενικά μία τέτοια διαδικασία αρμόζει περισσότερο σε συγκρούσεις που έχουν για κάποιο λόγο, π.χ. λόγω του δυσβάστακτου κόστους της συνεχιζόμενης διένεξης, ήδη διατρέξει τον κύκλο τους ως αντιπαραθέσεις και βρίσκονται πια στο στάδιο ανεύρεσης βιώσιμης λύσης.

Ένας άλλος κίνδυνος με μία τέτοια διαδικασία είναι να συμβεί το ακριβώς αντίθετο, να οδηγήσει σε υπερβολική συμπάθεια, του τύπου τελικά δεν διαφέρουμε και πολύ, είμαστε σχεδόν ίδιοι, κατά βάθος καλών προθέσεων και οι δύο. Οπότε το προφανές συμπέρασμα είναι ότι θα συνεννοηθούμε, με καλή πίστη και μάλιστα σύντομα. Πρόκειται για ολισθηρό δρόμο σχεδόν εξίσου επικίνδυνο όπως το αδιέξοδο της διπλωματικής αντιπαράθεσης και μπορεί να οδηγήσει σε πρόχειρες και επιφανειακές λύσεις που δεν αγγίζουν την ουσία της διαφοράς. Μπορεί να υπάρξει ανατροπή της κατάστασης και στη συνέχεια αλληλοκατηγορίες και επιστροφή στο αρχικό μηδενικό σημείο, με την επιπλέον δυσάρεστη γεύση ότι ο αδυσώπητος αντίπαλος «εκμεταλλεύθηκε αναίσχυντα την καλοσύνη μας».

Προτιμότερο είναι λοιπόν να εξάγονται, από τις πρώτες επαφές και συνομιλίες, συμπεράσματα όπως το ακόλουθο: εξακολουθώ να μην τους συμπαθώ, συνεχίζω να μην τους εμπιστεύομαι, «δεν μου αρέσουν τα έθιμα τους, οι συνήθειες τους, οι πολιτισμικές τους αξίες και οι ιδέες τους, αλλά τώρα αντιλαμβάνομαι για πρώτη φορά ότι και εκείνοι έχουν φόβους

όπως και εμείς, ανάγκες δικαιολογημένες και αξίες που θέλουν να ικανοποιηθούν (όπως και εμείς) και γι' αυτό και γίνονται ανένδοτοι και επίμονοι, όπως και εμείς.⁷⁰

Εκτός από τις δύο ανωτέρω προσεγγίσεις (την έμφαση στην αντικειμενική ή την έμφαση στην υποκειμενική διάσταση) σε ένα διάλογο μπορεί να εγκαινιασθεί μία πορεία που έχει ως κύριο στόχο τη συνολική επίλυση της διένεξης. Είναι η αντιμετώπιση της σύγκρουσης ως ένα πρόβλημα και των δύο αντιπάλων που εμποδίζει την εκπλήρωση «μη - υλικών κοινωνικών αναγκών» και για τους δύο λαούς (αναγκών ζωτικών όπως η επιβίωση, η ανάπτυξη, η ασφάλεια, ο εκδημοκρατισμός κ.λπ.). Η διαδικασία εδώ είναι αυτή της «επίλυσης προβλήματος» (*problem solving*) που εισηγήθηκε και επεξεργάστηκε ο Burton. Η ουσία της βρίσκεται σε έναν από κοινού επανακαθορισμό της όλης διένεξης και από τα δύο μέρη ως κοινού προβλήματος προς επίλυση από κοινού με βάση τις βαθύτερες ανάγκες και των δύο μερών.⁷¹

⁷⁰ Rothman, ο.π., 32.

⁷¹ Azar & Burton (επιμ.), ο.π.. Vasquez, κ.ά. (επιμ.), ο.π.. C.R. Mitchell, *Peacemaking and the Consultant's Role* (Λονδίνο: Gower, 1981). Kelman, 'The Problem-Solving Workshop', ο.π. M. Banks (επιμ.), *Conflict in World Society: A New Perspective in International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984). R.J. Fisher, 'Third Party Consultation as a Method of Intergroup Conflict Resolution: A Review of Studies', *Journal of Conflict Resolution*, 27, 2 (1993). R.J. Fisher, *Interactive Conflict Resolution* (Syracuse: Syracuse University Press, 1997). R. Fisher κ.ά., *Beyond Machiavelli: Tools for Coping with Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University press, 1994). Sandole & van der Merwe (επιμ.), ο.π. D. Druckman (επιμ.), *Negotiations: Social-Psychological Perspectives* (Beverly Hills: Sage, 1977). R.J. Fisher, *The Social Psychology of Inter-group and International Conflict Resolution* (Νέα Υόρκη: Springer Verlag, 1989). H. Miall, O. Ramsbothan, & T. Woodhouse, *Contemporary Conflict Resolution* (Cambridge: Polity Press, 1999). H.W. Jeong, *Peace and Conflict Studies: An Introduction* (Vermont: Ashgate, 2000).

Έθνος, εθνικισμός, αυτοδιάθεση

Έθνος και εθνικισμός

Στη σημερινή μεταψυχροπολεμική εποχή οι διεθνείς προκλήσεις για την ειρήνη και ασφάλεια προέρχονται κυρίως από εσωτερικές συγκρούσεις και κυρίως από αυτές με εθνοτικό ή αποσχιστικό χαρακτήρα, δηλαδή κατεξοχήν συγκρούσεις που αφορούν στην εθνική αυτοδιάθεση, το περίφημο εθνικό ζήτημα που απασχολεί τη διεθνή κοινωνία από τον 19^ο αιώνα, τον γνωστό και ως «αιώνα των εθνοτήτων», με πρώτη περίπτωση τον επιτυχή ελληνικό αγώνα για εθνική ανεξαρτησία (1821-1830). Η αυτοδιάθεση αποτελεί και θεωρία για την εδραίωση της ειρήνης, υπό την έννοια ότι, κατά τους υποστηρικτές της, η πιστή εφαρμογή της αυτοδιάθεσης συμβάλλει στη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, στην εδραίωση μίας πιο δίκαιης και πιο φιλελεύθερης διεθνούς κοινωνίας, και αντιθέτως, η μη εφαρμογή της αρχής αυτής οδηγεί σε αδικία και καταπίεση που, με τη σειρά τους επιφέρουν αιματηρές συγκρούσεις.

Ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία που θεωρεί ότι η εθνική οντότητα πρέπει να συμπίπτει με την κρατική οντότητα.⁷² Επιδιώκει τη συλλογική πολιτική έκφραση, ανάπτυξη και επιβίωση ενός έθνους, την ένωση των μελών ενός έθνους υπό μία πολιτική στέγη (με ανεξαρτησία, ένωση, ίδρυση αυτονομίας ή ομόσπονδου κράτους) και σε ορισμένες περιπτώσεις τον αλυτρωτισμό (*irredentism*), δηλαδή την επέκταση με εθνοτικά ή εθνικά κριτήρια σε άλλα κράτη.⁷³ Ορισμένα ανεξάρτητα έθνη (εθνικά κράτη ή έθνη-κράτη) καταλήγουν και στον επιθετικό σοβινιστικό εθνικισμό (π.χ. ο γερμανικός Ναζισμός, ο Ιταλικός φασισμός, ο Ιαπωνικός επιθετικός εθνικισμός το 1931-1945), κατακτώντας άλλες χώρες.

Το έθνος ορίζεται με αντικειμενικά κριτήρια (γλώσσα, πολιτισμός, ήθη και έθιμα, θρησκεία, εδαφική περιοχή κ.λπ.) και κυρίως με υποκειμενικά κριτήρια (τη συλλογική ταυτότητα, τη συνείδηση ή βούληση ότι ανήκουμε σε ένα σύνολο). Κατά βάση το έθνος είναι ένα σύνολο ανθρώπων που έχουν πιστέψει ότι έχουν κοινή καταγωγή και κοινή ιστορία.⁷⁴

Ο εθνικισμός συνέπεσε ιστορικά και συμπορεύτηκε με το αίτημα για λαϊκή κυριαρχία και δημοκρατική διακυβέρνηση. Εκεί ίσως βρίσκεται και το μυστικό της επιτυχίας του εθνικισμού, στο ότι κατόρθωσε – παρά το τόσο αίμα που χύθηκε εν ονόματί του – να εδραιωθεί ως η μεγαλύτερη σε εύρος συλλογική ταυτότητα που είναι σε θέση να αποκτήσει κρατική οντότητα.⁷⁵

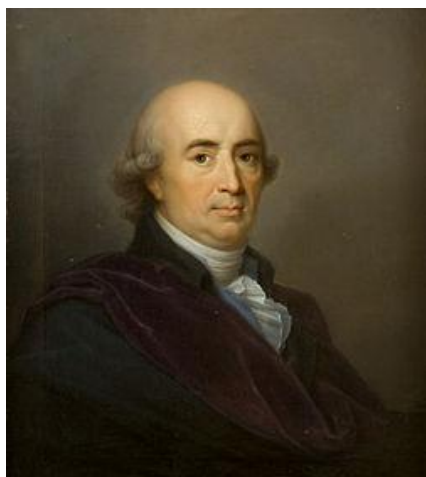
⁷² E. Gellner, *Έθνη και εθνικισμός* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism* (Οξφόρδη: Basil Blackwell, 1983)], 13.

⁷³ N. Chazan, *Irredentism and International Politics* (Boulder: Lynne Rienne, 1991).

⁷⁴ W. Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

⁷⁵ R. Emerson, *From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples* (Βοστώνη: Beacon Press, 1960), 95-6.

Η συζήτηση για τη νέα έννοια του έθνους και διάφορες πτυχές του εθνικισμού απασχόλησαν αρκετές μεγάλες μορφές του Διαφωτισμού και τον «διευρυμένο 19^ο αιώνα». Τα πρώτα σπέρματα της έννοιας του έθνους βρίσκονται στον Giambattista Vico (1768-1744) και στον Μοντεσκιέ.⁷⁶ Επίσης η έννοια ενυπάρχει ως ένα σημείο και στους θεωρητικούς του κοινωνικού συμβολαίου, και κατά κύριο λόγο στον Ζαν Ζακ Ρουσσώ (Jean-Jacque Rousseau), καθώς και στον Ντέιβιντ Χιούμ (David Hume), αλλά και στον Ιμμάνουελ Καντ, με την έμφαση του στην αυτονομία των ανθρώπων και των λαών. Η φιλελεύθερη εκδοχή του εθνικισμού είναι συνυφασμένη με τον Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ (Johann Gottfried Herder), τον Τζέρεμι Μπένθαμ, τον Τζιουσέπε Ματζίι (Giuseppe Mazzini) και τον Τζων Στίουαρτ Μιλ (John Stuart Mill), η συντηρητική εκδοχή του με τον Εντμουντ Μπέρκ (Edmund Burke), τον Γιόχαν Γκότλμπ Φίχτε (Johann Gottlieb Fichte), τον Ernest Renan και τον Leopold Ranke, η σοσιαλιστική με τον Otto Bauer, τον Λένιν και τον Στάλιν, και η φασιστική με τον Charles Maurras.⁷⁷

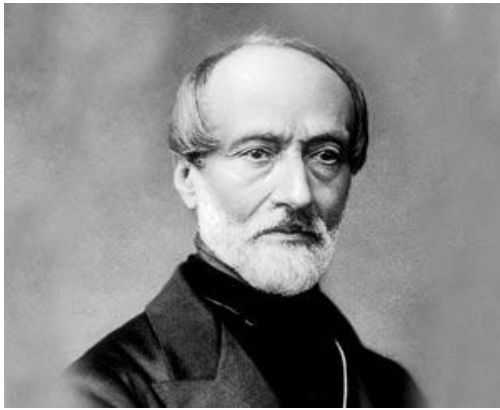
Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ

Γιόχαν Γκότλμπ Φίχτε

⁷⁶ A.P. Sereni, *The Italian Conception of International Law* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1943), 161-2. V. Pecora (επιμ.), *Nations and Identities: Classic Readings* (Οξφόρδη: Blackwell, 2001), 57-72.

⁷⁷ C.J.H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1948), 28-33, 128-132. E. Kedourie, *Nationalism* (Λονδίνο: Hutchinson, 1970), 21-38. D. Heater, *The Theory of Nationhood: A Platonic Symposium* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1998). O. Dahbour & M.R. Ishay, 'Introduction', O. Dahbour & M.R. Ishay (επιμ.), *The Nationalism Reader* (Νέα Υόρκη: Humanity Books, 1999), 1-9. Pecora (επιμ.), ο.π., 50-81, 87-92, 100-4, 114-27, 142-8, 156-76. U. Özkırımlı, *Θεωρίες του εθνικισμού: μία κριτική προσέγγιση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011) [αρχική έκδοση *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (Basingstoke: Palgrave, 2000)], 37-63 (12-36 στην αγγλική έκδοση). J. Summers, *Peoples and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape a Contemporary Law of Nations* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2007), 93-17. Ειδικά για τον Μπένθαμ βλέπε E.L. Kayser, *The Grand Social Enterprise: A Study of Jeremy Bentham in his Relation to Liberal Nationalism* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1932). Για τον Ματζίι βλέπε S. Recchia & N. Urbinati (επιμ.), *A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writing on Democracy, Nation Building and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 2009). Για τον Μιλ βλέπε G. Varouxakis, *Mill on Nationality* (Λονδίνο: Routledge, 2002). S. Grader, 'John Stuart Mill's Theory of Nationality: A Liberal Dilemma in the Field of International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 14:2 (1985), 207-16.

Τζιουσέπε Ματζίνι

Τζον Στίουαρτ Μιλ

Η εναρκτήρια ημερομηνία του εθνικισμού ως ιδεολογίας και Λόγου (*discourse*), τοποθετείται από τους σύγχρονους ιστορικούς στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Οι πιο συνήθεις ημερομηνίες για την απαρχή είναι οι ακόλουθες: το 1775 με τον πρώτο διαμελισμό του πολωνικού έθνους, το 1776 με την Αμερικανική Ανακήρυξη Ανεξαρτησίας, το 1789 και το 1792, με την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης και με την έναρξη της δεύτερης φάσης της Γαλλικής Επανάστασης, και το 1807 με τις *Ανακοινώσεις προς το γερμανικό έθνος* του Φίχτε.⁷⁸

Όπως θα ανέμενε κανείς το φαινόμενο του εθνικισμού αποτέλεσε ένα από τα μεγάλα ζητήματα που απασχόλησαν τα κράτη και τη διεθνή κοινωνία από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα, με πρώτη, όπως είπαμε, την ελληνική περίπτωση το 1821-1830. Ωστόσο η επιστημονική μελέτη του φαινομένου του εθνικισμού περιέργως καθυστέρησε σε σύγκριση με αλλά σημαντικά ζητήματα. Η πρώτη γενιά των μελετητών του εθνικισμού αποτελείται από τη γενιά του 1910 και του 1920, από τους Carlton Hayes,⁷⁹ Hans Kohn,⁸⁰ Alfred Cobban,⁸¹ Edward Hallett Carr⁸² και Louis Leo Snyder.⁸³

⁷⁸ J. Hutchinson & A.D. Smith, 'Introduction', J. Hutchinson & A.D. Smith (επιμ.), *Nationalism* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1994), 5.

⁷⁹ Hayes, ο.π..

⁸⁰ H. Kohn, *Nationalism, its Meaning and History* (Νέα Υόρκη: Van Nostrand, 1955).

⁸¹ A. Cobban, *National Self-Determination* (Λονδίνο: Oxford University Press, 1945).

⁸² E.H. Carr, *Nationalism and After* (Λονδίνο: Macmillan, 1945).

⁸³ L.L. Snyder, *The Meaning of Nationalism* (Westport: Greenwood, 1954).

Hans Kohn

Albert Cobban

Οι επιστήμονες αυτοί ασχολήθηκαν κυρίως με την ιστορία του εθνικισμού και της ιδέας του έθνους και όχι με το πώς δημιουργούνται τα έθνη και ο εθνικισμός, και το ζήτημα του εθνικισμού συνέχιζε να παρουσιάζει περιορισμένο επιστημονικό ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιστήμες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Μάλιστα με τα τόσα φοβερά που συνέβησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εν ονόματι και του επιθετικού εθνικισμού, ο εθνικισμός – ειδικά ο αποσχιστικός ή εθνοτικός – θεωρήθηκε ξεπερασμένος και η έμφαση δινόταν στην πολιτική επιστήμη στην ολοκλήρωση-ενσωμάτωση (*integration*).

Η πρώτη μελέτη για τον εθνικισμό της δεύτερης γενιάς μελετητών ήταν του Karl Deutsch, στη δεκαετία του 1950, που προσπάθησε να απαντήσει στο γιατί έθνος, εθνικισμός και εθνική κινητοποίηση. Η κύρια ατζέντα του ήταν να θέσει τον εθνικισμό στην υπηρεσία της «οικοδόμησης εθνών» (*nation-building*) εκ των άνω, ώστε ο αναδυόμενος τότε από την αποικιοκρατία Τρίτος Κόσμος να ακολουθήσει τα αχνάρια του Πρώτου Κόσμου που κτίστηκε στη βάση του εθνικισμού και των εθνικών κρατών (άλλο αν αυτό εν μέρει επιτεύχθηκε ακόμη και στη Δύση).⁸⁴

Karl Deutsch

⁸⁴ K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1953).

Οι νέες πιο ουσιαστικές μελέτες για τον εθνικισμό άρχισαν δύο δεκαετίες αργότερα, με πρώτο το έργο του Elie Kedourie, το οποίο ακολούθησαν τα έργα των Ernest Gellner, Benedict Anderson, Anthony D. Smith, Eric Hobsbawm, John Armstrong, Walker Connor, John Breuilly, κ.ά..⁸⁵

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει πληθώρα θεωριών για τον εθνικισμό. Η επικρατούσα τάση είναι να διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες με διάφορες υποκατηγορίες, διάκριση που πρότεινε ο Anthony Smith:⁸⁶ αρχεγονισμός, μοντερνισμός και εθνοσυμβολισμός, με επικρατέστερη θεώρηση τον μοντερνισμό και δεύτερο τον εθνοσυμβολισμό.

Ο αρχεγονισμός διακρίνεται σε τρία είδη: (1) σε αυτόν που θεωρεί ότι η ύπαρξη εθνών είναι προαιώνια και εγγενής στην φύση του ανθρώπου και των κοινωνιών, δηλαδή ότι βρίσκονται με όρους κοινονιοβιολογίας στο DNA όλων των ανθρωπίνων πληθυσμών (Pierre van den Berghe),⁸⁷ (2) ότι έθνη υπήρχαν και παλιότερα, στην αρχαιότητα και στον Μεσαίωνα, όχι με όρους βιολογίας, αλλά με πολιτισμικούς όρους, στη βάση πολιτισμικών και εθνοτικών κριτηρίων που διάκριναν «εμάς» από τους «άλλους» (Clifford Geertz,⁸⁸ Walker Connor,⁸⁹ κ.ά.) και (3) ότι σε ορισμένες ιστορικές περιπτώσεις οι ρίζες ενός έθνους ή η ύπαρξη ενός πρωτο-εθνικισμού βρίσκεται πριν από τη νεωτερική εποχή, στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση, ειδικά σε ότι αφορά ένα τμήμα της ελίτ, κυρίως στους διανοούμενους και στην αριστοκρατία σε ορισμένα ήδη ανεξάρτητα κράτη, όπως η Αγγλία, η Γαλλία, η Ισπανία ή η Ρωσία (Adrian Hastings, Joseph Llobera, Liah Greenfeld).⁹⁰

⁸⁵ Kedourie, ο.π.. Gellner, ο.π.. B. Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού* (Αθήνα: Νεφέλη, 1997) [αρχική έκδοση *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Λονδίνο: Verso, 1983)] A.D. Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (Οξφόρδη: Blackwell, 1986). E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)].

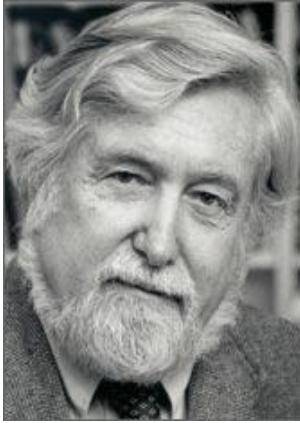
⁸⁶ A.D. Smith, *Nationalism and Modernism* (Λονδίνο: Routledge, 1998). A.D. Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2000), 3-19. Βλ. επίσης Özkırımlı, ο.π..

⁸⁷ P. van den Berghe, 'Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective', *Ethnic and Racial Studies*, 1, 4 (1978), 401-11.

⁸⁸ C. Geertz, 'The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civic Politics in the New States', C. Geertz (επιμ.), *Old States and New Societies* (Νέα Υόρκη: Free Press, 1963).

⁸⁹ Connor, ο.π.. W. Connor, 'Nation-Building or Nation-Destroying?', *World Politics*, 14, 3 (1972), 329-55. W. Connor, 'A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...', *Ethnic and Racial Studies*, 1, 4 (1978), 377-400.

⁹⁰ A. Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

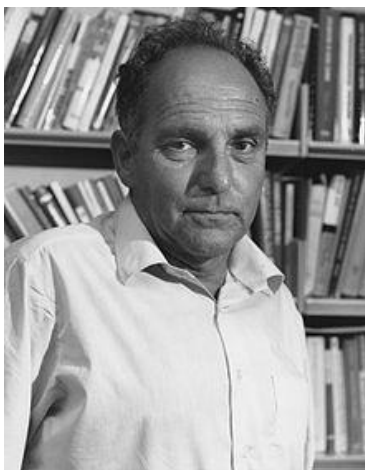

Clifford Geertz

Walker Connor

Κατά τον μοντερνισμό το έθνος ως συλλογική ταυτότητα και η αντίστοιχη ιδεολογία του εθνικισμού είναι προϊόν των δύο τελευταίων αιώνων της ανθρώπινης ιστορίας (Gellner, Hobsbawm, Anderson, Breuilly, κ.ά.). Προηγουμένως, η όποια εθνοτική/πολιτισμική συλλογική ταύτιση ήταν ανύπαρκτη, χωρίς πολιτική σημασία. Επικρατούσαν άλλες πολύ πιο καθοριστικές συλλογικές ταυτίσεις, όπως της εντοπιότητας (πόλη, χωριό, επαρχία χώρας), της θρησκείας ή του θρησκευτικού δόγματος (Σουνίτης ή Σίιτης μουσουλμάνος, Καθολικός, Προτεστάντης ή Ορθόδοξος χριστιανός, Ινδουιστής ή Βουδιστής, κλπ.) ή της νομιμοφροσύνης στον ηγεμόνα, της ταύτισης με μία κοινωνική τάξη, με ένα κράτος-πόλη, δουκάτο, πριγκιπάτο, μπεϊλίκι, εμιράτο, κλπ.. Τα έθνη και ο εθνικισμός είναι ανθρώπινες κατασκευές, μύθοι που δημιουργήθηκαν από τα τέλη του 18^{ου} μέχρι σήμερα, με τους ιδεολόγους εκάστου έθνους να επινοούν την παράδοση και την εθνική ιστορία εκάστου καινούργιου έθνους, από το τι είναι Άγγλος, Γάλλος, Γερμανός ή Έλληνας χθες μέχρι το τι είναι Ερυθραίος, Μολδαβός ή Βόσνιος σήμερα.⁹¹

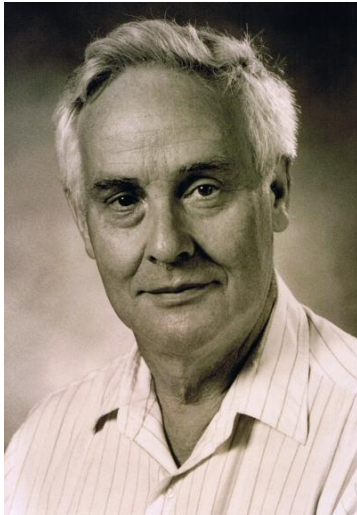

Ernest Gellner

Eric Hobsbawm

⁹¹ Gellner, ο.π.. Anderson, ο.π.. Hobsbawm, ο.π.. M. Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* (Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, 1975). T. Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (Λονδίνο: New Left Books, 1977). J. Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1982).

Benedict Anderson

Ο εθνοσυμβολισμός (Smith, Armstrong, Hutchinson) συμφωνεί ως προς το σύγχρονο του έθνους και του εθνικισμού, διαφωνεί όμως ως προς τα πλαίσια της κατασκευής ενός έθνους. Θεωρεί ότι οι μυθοπλαστικές ικανότητες των ελίτ και των εθνικών ιστορικών περιορίζονται από ορισμένα προϋπάρχοντα εθνοτικά-πολιτισμικά στοιχεία και ιστορικά γεγονότα. Δηλαδή, ο εθνικισμός όντως «κατασκευάζει» το έθνος και όχι το αντίθετο, αλλά τα εθνοτικά σύμβολα προϋπάρχουν (γλώσσα, θρησκεία, κουλτούρα, κοινή ζωή και ιστορία σε μία περιοχή) και δεν «εφευρίσκονται» από το μηδέν, στο κενό. Υπό αυτή την έννοια πιο εύκολα πείθει ο ελληνικός, ο γαλλικός, ο σέρβικος, ο ιρλανδικός, ο αρμενικός, ο κουρδικός, ο εβραϊκός ή ο τουρκικός εθνικός μύθος και εθνικισμός, απ' ό,τι η προσπάθεια δημιουργίας μίας παγκυπριακής εθνικής συνείδησης ή μίας νοτιοσλαβικής (γιουγκοσλαβικής), βρετανικής, πανσλαβικής ή οθωμανικής εθνικής συνείδησης. Με άλλα λόγια, αν δεν προϋπάρχουν εθνοτικές ρίζες δεν ριζώνει ένα εθνικό δέντρο ή αν προς στιγμή φανεί ότι επικρατεί ως ταυτότητα είναι εύθραυστη, εφήμερη και περιορισμένη μόνο σε μία ομάδα ελίτ και όχι στον ευρύτερο λαό.⁹²

Anthony D. Smith

⁹² Smith, *The Ethnic Origin of Nations*, ο.π.. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, ο.π.. A.D. Smith, *Εθνική ταυτότητα* (Αθήνα: Οδυσσέας, 2000) [αρχική έκδοση *National Identity* (Harmondsworth: Penguin, 1991)]. J. Armstrong, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982). J. Hutchinson, *Modern Nationalism* (Λονδίνο: Fontana Press, 1994).

Μία συνήθης διάκριση που συνήθως γίνεται σε σχέση με τον εθνικισμό είναι μεταξύ αυτού που λέγεται «πολιτικός εθνικισμός» (*civic nationalism*) και «πολιτισμικός» ή «εθνοτικός εθνικισμός». Ο πολιτικός ξεπηδάει κυρίως σε ήδη ανεξάρτητα κράτη με ισχυρή κεντρική εξουσία, στα οποία τονίζεται η έννοια του πολίτη (ασχέτως πολιτιστικών, θρησκευτικών ή άλλων αρχικών χαρακτηριστικών). Πρόκειται για το γνωστό και ως δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο, στο οποίο το κράτος προϋπήρχε του έθνους και δημιουργήσε το έθνος στη συνέχεια, μέσα από την παιδεία και άλλους νομιμοποιητικούς κρατικούς θεσμούς (π.χ. εθνικός στρατός, εθνικές εορτές, κ.λπ.). Οι ρίζες αυτής της τάσης που δίνει έμφαση στον πολίτη και όχι στον εθνοτικά αδελφό έχει τη βάση τους στις αντιλήψεις του Διαφωτισμού για την οργάνωση του κράτους και του πολιτεύματος και θεωρείται πιο φιλελεύθερο και ανεκτικό στις πολιτισμικές διαφορές. Αντίθετα, εκεί που δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί τέτοιο κράτος (κυρίως σε αυτοκρατορίες) ή επιχειρήθηκε αλλά απέτυχε, παρουσιάζονται εθνικισμοί και εθνικές εξεγέρσεις με κριτήρια πολιτισμικά-εθνοτικά, όπως στην περίπτωση των Ελλήνων, των Σέρβων, των Κροατών, των Βουλγάρων, των Ρουμάνων, των Ούγγρων, των Φιλανδών, των Ιρλανδών, των Αρμενίων, των Γεωργιανών ή των Πολωνών. Εκδηλώνονται ως κινήματα (α) για αποσχιστική αυτοδιάθεση ή (β) για ενοποίηση με κριτήρια πολιτισμικά, γλωσσικά, θρησκευτικά και άλλα εθνοτικά διακριτικά στοιχεία, όπως η γερμανική, ιταλική και ρουμανική ενοποίηση. Το σχήμα εδώ είναι της κεντρικής, ανατολικής και νότιας Ευρώπης και παραπέμπει περισσότερο στα πρότυπα του Ρομαντισμού περί έθνους ως πολιτισμού, ως «ψυχής». Ο πολιτισμικός εθνικισμός θεωρείται ότι είναι πιο ισοπεδωτικός και λιγότερο ανεκτικός στις πολιτισμικές διαφορές και στην ύπαρξη εθνοτικών ή άλλων μειονοτήτων.

Στην πραγματικότητα όμως η διάκριση αυτή μεταξύ πολιτικού και πολιτισμικού εθνικισμού, που έχει την προέλευση της στο έργο του Kohn,⁹³ δεν είναι και τόσο ευδιάκριτη στα κράτη (π.χ. στη περίπτωση της Γαλλίας, μίας κατεξοχήν περίπτωσης πολιτικού εθνικισμού που όμως δεν ανέχεται την ύπαρξη γηγενών εθνοτικών μειονοτήτων ή μειοψηφιών στο έδαφος, ούτε καν στην περίπτωση της Κορσικής). Η εθνοτική ανεκτικότητα των κρατών που προέρχονται από πολιτικό εθνικισμό και η μη ανεκτικότητα των κρατών που προέρχονται από πολιτισμικό εθνικισμό, αυτό ισχύει εν μέρει, π.χ. δεν ισχύει στην περίπτωση της Γαλλίας και δεν ίσχυε μέχρι το 1974 για την Ισπανία, και από τις περιπτώσεις πολιτισμικού εθνικισμού ορισμένα κράτη είναι ανεκτικά, όπως η Φινλανδία σε σχέση με του Σουηδούς.

Μία άλλη διπολική διάκριση που γίνεται σε ότι αφορά τα ήδη ανεξάρτητα κράτη, είναι μεταξύ εθνικισμού στον ρόλο του «κακού», ως κάτι το αρνητικό και επιθετικό (επιθετικός εθνικισμός), και «πατριωτισμού» στον ρόλο του «καλού», ως κάτι το θετικό που

⁹³ Kohn, ο.π..

αναγνωρίζει και σέβεται τις εθνοτικές ταυτότητες εσωτερικά και την εθνική αυτοδιάθεση άλλων εθνών διεθνώς. Πέρα από την απλοϊκή δημοσιογραφική χρήση του πατριωτισμού κατά αντιδιαστολή με τον εθνικισμό, ο πατριωτισμός διακρίνεται από τον εθνικισμό (δηλαδή από την αγάπη για ένα έθνος, που ενίοτε αποβαίνει υπερβολική ή και επιθετική) γιατί θεωρείται ότι αποτελεί την αφοσίωση και ταύτιση κυρίως σε σχέση με ένα κράτος σε αντιδιαστολή με το έθνος.⁹⁴ Ωστόσο, αν ένα κράτος είναι εθνικό κράτος, όπως η Γαλλία, η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ιαπωνία, η Ιρλανδία ή η Σερβία, τα όρια κράτους και έθνους είναι δυσδιάκριτα αν όχι ανύπαρκτα.

Η διάκριση πατριωτισμού και εθνικισμού είναι πιο ευκρινής κυρίως σε δύο περιπτώσεις:

(α) Όταν υπάρχει αφοσίωση-ταύτιση με ένα κράτος που η κοινωνία του είναι πολυεθνική, και αυτή η ταύτιση υπερβαίνει τον εθνικισμό των επιμέρους εθνοτικών ομάδων, όπως στην περίπτωση της Ελβετίας, του Βελγίου, της Ισπανίας, της Βρετανίας, του Καναδά, της Τανζανίας ή της Ινδίας.

(β) Όταν μπορεί να διακρίνει κανείς μεταξύ κρατικού εθνικισμού και πανεθνικισμού, όπως στην Ελλάδα του 19ου αιώνα (η μικρή Ελλάδα του 1830-1850, σε αντιδιαστολή με την Ελλάδα της Μεγάλης Ιδέας που επικρατούσε από τη δεκαετία του 1850 ως το 1922) ή στον αραβικό κόσμο που υπάρχει εννοιολογική διάκριση μεταξύ της αφοσίωσης σε ένα αραβικό κράτος (*ουατανίγια*), π.χ. με τη Αίγυπτο ή τη Συρία, και της ταύτισης με το ευρύτερο αραβικό έθνος (*ούμα*, *καουμίγια*) και με τον αραβικό εθνικισμό.⁹⁵

Πάντως η συντριπτική πλειονότητα των κρατών σήμερα δεν είναι καν εθνικά κράτη ή έθνη-κράτη, και ας επιμένουν ότι είναι, όπως π.χ. η Τουρκία, το Ισραήλ ή μία επανενωμένη ελληνική Κύπρος όπως θα ήθελαν «οι απορριπτικοί» μεταξύ των Ελληνοκυπρίων.

Το έθνος, η εθνική συνείδηση και η εθνική ιδεολογία (εθνικισμός) θεμελιώνονται με την καθιέρωση και πλήρη αποδοχή μίας «εθνικής ιστορίας», που με πειστικά επιχειρήματα (πειστικά για τον λαό στον οποίο αναφέρονται αλλά συχνά ακατάληπτα ή παράλογα για τους λοιπούς λαούς) αποδεικνύει την ύπαρξη και συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Οι εθνικές ιστορίες προεκτείνουν αναχρονιστικά την ύπαρξη ενός έθνους σε ένα μακρινό και ένδοξο παρελθόν, σε εποχές που δεν υπήρχε η σημερινή έννοια και αίσθηση ή ταυτότητα με ένα έθνος.

Εθνικοί ιστορικοί, διαπρεπείς και ως επιστήμονες, όπως ο Mikayel Chamchian στους Αρμένιους, ο Nicolay Karamzin στους Ρώσους, ο František Palacký στους Τσέχους, ο

⁹⁴ M. Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1995).

⁹⁵ Για την ιδιότυπη αραβική περίπτωση βλέπε S.G. Haim (επιμ.), *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley: University of California Press, 1976). B. Tibbi, *Arab Nationalism: A Critical Inquiry* (Λονδίνο: Macmillan, 1971).

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος στους Έλληνες, ο Eoin MacNeil στους Ιρλανδούς ή ο Nicalae Iorga στους Ρουμάνους, ερμήνευσαν το παρελθόν του λαού τους ως ενιαίο και συνεχές στον χώρο και τον χρόνο.

Nicolay Karamzin

František Palacký

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος

Eoin MacNeil

Nicalae Iorga

Η μεγάλη επιτυχία αυτών των κατασκευών οφείλεται στο ότι είναι λογικοφανείς και σπάνια απλές ή χονδροειδείς επινοήσεις, όπως είναι π.χ. ο συλλογικός μύθος των Ρασταφάρι (ότι προέρχονται από την Αιθιοπία και συνδέονται με τους Αιθίοπες αυτοκράτορες, ενώ όλοι οι Αφρικανοί της Καραϊβικής προέρχονται από τη δυτική Αφρική). Η εθνική ιστορία έχει επιλεκτική μνήμη, κρύβει και αποσιωπά τα «δυσάρεστα οικογενειακά μυστικά» της εθνικής πορείας και εμπεριέχει ηθελημένα ή μη ιστορικά λάθη, όπως είχε επισημάνει παρατηρήσει ο Ernest Renan,⁹⁶ π.χ. ένοπλες συγκρούσεις ή αποτρόπαιες πράξεις σφαγές εντός του μετέπειτα έθνους. Η στρατευμένη εθνική ιστορία παρουσιάζει και ερμηνεύει ή παρερμηνεύει, με μαεστρία, πραγματικά ιστορικά γεγονότα, αναδεικνύοντας πολιτισμικά επιτεύγματα, ηρωικούς αγώνες και θυσίες.⁹⁷ Το εγχείρημα αυτό μοιραία καταλήγει στον εθνοκεντρισμό: άκρως θετική αυτο-εικόνα, αρνητική για τους κατά καιρούς ιστορικούς αντιπάλους.

Η αρχή των εθνοτήτων ή εθνική αυτοδιάθεση

Η «αρχή των εθνότητων» (19ος αιώνας), ή «αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης», όπως ονομάστηκε στο πέραςμα από τον 19^ο αιώνα στον 20^ο αιώνα, είναι η κανονιστική (*normative*) πλευρά του εθνικισμού και των εθνών. Υπαγορεύει κάθε έθνος, αν το θέλει, να έχει πολιτική έκφραση-αυτοδιάθεση, να αντιστοιχεί προς ένα κράτος, να είναι «εθνικό κράτος», δηλαδή «έθνος- κράτος» με τη στενή έννοια του όρου. Τα πρακτικά επακόλουθα της αρχής αυτής είναι ότι, αν θέλουν, τα διηρημένα έθνη μπορούν να ενωθούν, τα ακρωτηριασμένα να επεκταθούν και τα αλύτρωτα να αποκτήσουν ανεξαρτησία. Από την άλλη, μπορεί το εν λόγω έθνος να αρκεστεί σε κάποια άλλη λύση, όπως η αυτονομία ή η δημιουργία ομόσπονδου κράτους σε μία ομοσπονδία, εάν θεωρεί ότι αυτό αρκεί για την πολιτική του έκφραση, συμμετοχή και ισχύ σε ένα κράτος.

⁹⁶ E. Renan, 'Qu'est-ce qu'une nation?', E. Renan, *Discours et conferences* (Παρίσι: Calmann-Levy, 1904) [1878], 285.

⁹⁷ Gellner, ο.π.. Anderson, ο.π.. Hobsbawm, ο.π..

Η αρχή των εθνοτήτων ήταν μία αρχή ριζοσπαστική και ανατρεπτική, θέτοντας σε αμφισβήτηση τις περισσότερες εδραιωμένες εξουσίες των κρατών, εσωτερικά με το κάλεσμά της για δημοκρατική πλειοψηφική διακυβέρνηση, και εξωτερικά με το να είναι το όχημα, μέσω του οποίου, θα γίνονταν δεκτά τα νέα κράτη στον περιορισμένο κύκλο των «πολιτισμένων κρατών» (αυτό μέχρι το 1914). Η εθνική αυτοδιάθεση υπήρξε μία φωνή χειραφέτησης από οποιαδήποτε μορφή ηγεμονίας ενός λαού από έναν άλλο. Επίσης θεωρεί νομιμοποιημένη ακόμη και τη χρήση ένοπλης βίας για τον «ιερό σκοπό» της ανεξαρτησίας, πολύ περισσότερο αν ένας λαός θεωρεί τον εαυτό του καταπιεσμένο και ταπεινωμένο.⁹⁸

Παρά τις προσπάθειες των υποστηρικτών της, η αρχή αυτή της *εθνικής* αυτοδιάθεσης δεν επικράτησε στο διεθνές δίκαιο παρά μόνο, όπως θα δούμε, στιγμιαία και πολύ επιλεκτικά την επαύριον του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, στη Διάσκεψη των Παρισίων (1918-1920).

Η αρχή αυτή έχει την προέλευση της και βρίσκει τις ρίζες της σε ορισμένες βασικές αρχές και έννοιες που είναι συνυφασμένες με την πολιτική φιλοσοφία της Νεωτερικότητας: με την ισότητα, την ελευθερία και της αυτονομίας του ανθρώπου, με την δυνατότητα επιλογής για όλους ανεξαιρέτως, με τη λαϊκή κυριαρχία και τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Ως αρχή, η αρχή των εθνοτήτων, όπως και εθνικισμός, είναι αποκύημα τόσο του Διαφωτισμού όσο και του μεγάλου επικριτή του, του Ρομαντισμού.⁹⁹

Στο πολιτικό-συνταγματικό επίπεδο η αρχή αυτή διατυπώνεται για πρώτη φορά στην Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας του 1776 και στο Σχέδιο Συντάγματος που υποβλήθηκε από τον Condorcet στη Γαλλική Εθνοσυνέλευση (1793) κατά τον τέταρτο έτος της Γαλλικής Επανάστασης. Στην Αμερικανική Διακήρυξη (1776) η σχετική διατύπωση είναι ασαφής. Κατ' αυτήν όταν μία μορφή κυβέρνησης καταστρέφει τους σκοπούς μίας διακυβέρνησης, που είναι «η ζωή, η ελευθερία και η αναζήτηση της ευτυχίας» και δεν διαθέτει πια την αποδοχή των κυβερνωμένων, τότε ένας λαός έχει το δικαίωμα να την καταργήσει και να θεσπίσει νέα διακυβέρνηση. Στο γαλλικό πλαίσιο, από την Γαλλική Επανάσταση μέχρι την εφήμερη Αυτοκρατορία του Ναπολέοντα, η εθνική αυτοδιάθεση δεν εμφανίζεται ως δικαίωμα στην απόσχιση, αλλά ως ανάληψη της υποχρέωσης να μην προσαρτώνται εδάφη ή άλλα κράτη χωρίς τη εκφρασμένη βούληση της πλειοψηφίας των κατοίκων της.¹⁰⁰

⁹⁸ A. Cassese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 1, 3-7. L.C. Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination* (New Haven: Yale University Press, 1978). A.R. Sureda, *The Evolution of the Right of Self-Determination* (Leiden: A. Sijthoff, 1973). U.O. Umzurike, *Self-Determination in International Law* (Hamden: Archon Books, 1972). M. Pomerance, *Self-Determination in Law and Practice* (Χάγη: Martinus Nijhoff, 1982). A. Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (Λονδίνο: Frank Cass, 1991). Cassese, ο.π..

⁹⁹ Kedourie, ο.π.. I. Brownlie, 'An Essay in the History of the Principle of Self-Determination', C.H. Alexandrowicz (επιμ.), *Grotian Society Papers 1968, Studies in the History of the Law of Nations* (Χάγη: Martinus Nijhoff, 1970), 90-9.

¹⁰⁰ Cassese, ο.π., 11-13. Brownlie, ο.π., 92.

Κατά τον υπολογισμό του Miroslav Hroch, όταν πρωτοεμφανίστηκε ο εθνικισμός, ως επαναστατική αρχή το 1800 περίπου, στο χώρο της Ευρώπης υπήρχαν τουλάχιστον είκοσι μη κυρίαρχες εθνότητες που είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν συνείδηση για την ξεχωριστή τους ύπαρξη.¹⁰¹

Οι πλέον γνωστές εκδηλώσεις της αρχής των εθνοτήτων, που απασχόλησαν τη διεθνή (ευρωπαϊκή εννοείται) κοινωνία πριν το 1848 είναι η ανεξαρτησία των λατινοαμερικανικών αποικιών από την Ισπανία, η Ελληνική Επανάσταση (ο Ελληνικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία) και η δημιουργία του Βελγίου. Ωστόσο από αυτές μόνη η ελληνική περίπτωση ήταν *εθνική*, εν ονόματι ενός έθνους, του ελληνικού. Το 1848, το «έτος των επαναστάσεων» είχαμε την ουγγρική προσπάθεια για ανεξαρτησία υπό τον Lajos Kossuth, και λίγο μετά την ιταλική ενοποίηση με ένοπλο αγώνα στο όνομα της αρχής των εθνοτήτων (1861), τη γερμανική ενοποίηση (1871) και στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) τις ανεξαρτησίες της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας και την αυτονομία της Βουλγαρίας.

Όπως είναι φυσικό, υπήρχε αρχικά μεγάλη αντίσταση στην αρχή αυτή από τις καθιερωμένες εξουσίες, ειδικά από τα ανακτοβούλια. Σταδιακά όμως η αρχή των εθνοτήτων άρχιζε να κερδίζει έδαφος. Μετά το 1848 η αρχή των εθνοτήτων, αν και δεν είχε γίνει δεκτή στο υπάρχον διεθνές δίκαιο, είχε ιδιαίτερη απήχηση και λαμβανόταν σοβαρά υπόψη και από τις μεγάλες δυνάμεις στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι έλαβαν χώρα σειρά δημοψηφισμάτων υπό διεθνή επίβλεψη για να διαπιστωθεί η βούληση των κατοίκων, όπως στην ιταλική χερσόνησο (1860-1870), στη Βλαχία και Μολδαβία (1857), τα Ιόνια νησιά (1863) και ανεπιτυχώς στο ζήτημα του Σλέσβιγκ - Χόλσταϊν.¹⁰² Στη συνέχεια, προς το τέλος του 19ου αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} ήταν σαφές ότι υπήρξε σημείο αναφοράς και κριτήριο στην εξωτερική πολιτική, τόσο για τις μικρές όσο και για τις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης (που λόγω ισχύος ήταν περισσότερο σε θέση να την αγνοήσουν) και η απήχηση της άρχισε να αγγίζει και μη ευρωπαϊκούς λαούς, όπως τους Αρμένιους και τους Άραβες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ορισμένες αποικίες, όπως κατά πρώτο λόγο τους κατοίκους των Ινδιών με ηγέτη τον Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948).

Ας δούμε όμως τη θέση του διεθνούς δικαίου κατά την εποχή εκείνη. Το διεθνές δίκαιο κατά τον 19^ο αιώνα και μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν είχε αναγνωρίσει την αρχή σε επίπεδο διεθνών κανόνων ή διακρατικών διακηρύξεων. Οι νομικοί διεθνολόγοι από την πλευρά τους ήταν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το 1918 στην

¹⁰¹ M. Hroch, 'National Self-Determination from a Historical Perspective', S. Periwal (επιμ.), *Notions of Nationalism* (Βουδαπέστη: Central University Press, 1995), 66.

¹⁰² Cobban, ο.π. A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination* (Νέα Υόρκη: Thomas Y. Crowell, 1969). Summers, ο.π., 118-19. Βλ. επίσης τη μονογραφία της S. Wambaugh, *A Monograph on Plebiscites, with a Collection of Official Documents* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1920).

πλειοψηφία τους διστακτικοί ή αρνητικοί με αυτή τη νέα πολιτική αρχή, σε αντίθεση με θεωρητικούς του κράτους, όπως ο Χέρντερ, ο Φίχτε, ο Ματζίι, ο Μίλλ ή ο Ρενάν που υιοθέτησαν αυτή την αρχή και θεωρούσαν ότι συμβάλει στην πρόοδο, στη λαϊκή κυριαρχία και στη διεθνή ειρήνη.

Την τοποθέτηση των νομικών διεθνολόγων (οι οποίοι ειδικά εκείνη την εποχή, με το περιορισμένο υπάρχον διεθνές δίκαιο ήταν οι κύριοι εισηγητές των κανόνων και αρχών του διεθνούς δικαίου) θα τις διακρίναμε σε πέντε θέσεις:

(1) Πλήρης αδιαφορία και μη αναφορά στο ζήτημα αυτό, χαρακτηριστική θέση των περισσότερων νομικών διεθνολόγων και ειδικά των Βρετανών και Γάλλων νομικών.

(2) Απλή αναφορά στη διάκριση μεταξύ κράτους, που είναι το υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, και έθνους που είναι κάτι άλλο και δεν πρέπει να συγχέεται με το κράτος. Όπως φαίνεται στα έργα του διπλωμάτη και νομικού Henry Wheaton στις ΗΠΑ και του Αργεντινικού νομικού και διπλωμάτη Carlos Calvo.¹⁰³

(3) Μνεία στην αρχή των εθνοτήτων, αλλά μη αποδοχή της στο διεθνές δίκαιο ως αρχής, κυρίως επειδή οδηγεί σε ένοπλες εσωτερικές συγκρούσεις και ακόμη και σε διακρατικούς πολέμους, θέση που υποστήριζαν οι Γάλλοι νομικοί Frantz Despagne, Théophile Funck-Brentano και Albert Sorel, και ο Βρετανός John Westlake.¹⁰⁴

(4) Αποδοχή της ως σημαντικής νέας αρχής του διεθνούς δικαίου που μάλιστα συμβάλει στη διεθνή ειρήνη, θέση κυρίως Ιταλών νομικών, με προεξέχοντα τον Pasquale Stanislao Mancini¹⁰⁵ και τον Pasquale Fiore,¹⁰⁶ τον Αμερικάνο Francis Lieber και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τον Γερμανό-Βρετανό Lassa Oppenheim.

(5) Η *à la carte* θέση, ότι πράγματι γεννήθηκε μία νέα αρχή, η αρχή των εθνοτήτων και στο διεθνές δίκαιο, όμως δεν ισχύει για όλα τα έθνη, αλλά μόνο για τα προικισμένα «πολιτισμένα» έθνη, αυτά που είναι σε θέση να δημιουργήσουν ένα ευνομούμενο κράτος, στα πλαίσια του κράτους δικαίου, θέση που εκπροσωπούσε κυρίως ο Ελβετός καθηγητής της Χαιδελβέργης, Johann Caspar Bluntschli.¹⁰⁷ Σημειωτέον ότι σε αυτό το μήκος κύματος κινούνται και φιλελεύθεροι πολιτικοί φιλόσοφοι αυτής της εποχής, όπως ο Τζόν Στίουαρτ Μιλ

¹⁰³ H. Wheaton, *Elements of International Law* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1936, ανατύπωση της έκδοσης του 1866), 26-7. C. Calvo, *Dictionnaire de droit international public et privé* (Παρίσι: G. Pedone Lauriel, 1885), τόμος 2, 2.

¹⁰⁴ F. Despagne, *Cours de droit international public* (Παρίσι: L. Larose, 1894), 112-14. T. Funck-Brentano & A. Sorel, *Précis de droit des gens* (Παρίσι: E. Plon, 1877), 15-16.

¹⁰⁵ Στο Sereni, ο.π., 161, 163-4. Βλ. επίσης Brownlie, ο.π., 93. Cassese, ο.π., 13.

¹⁰⁶ P. Fiore, *International Law Codified and its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States* (μετάφραση από την 5^η Ιταλική έκδοση) (Νέα Υόρκη: Baker, Voorhis and Company, 1918), 33, 41, 117-19.

¹⁰⁷ C. Bluntschli, *The Theory of the State* (Freeport: Books for Libraries Press, 1895), 90-108.

και ο Αλεξίς ντε Τοκβίλ.¹⁰⁸ Μία άλλη εκδοχή της *à la carte* θέσης ήταν η θέση μαρξιστών ότι δικαιούνταν να δημιουργήσουν κράτη μόνο τα «ιστορικά έθνη» αυτά που είχαν δικό τους κράτος σε παλιότερες εποχές.¹⁰⁹

Pasquale Mancini

Johann Caspar Bluntschli

Από πλευράς νομικών ο πλέον ένθερμος υποστηρικτής της αρχής των εθνοτήτων ήταν ο Mancini. Στην εναρκτήρια ομιλία του ως καθηγητής το 1851, με τίτλο *Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti* (Περί της εθνικότητας ως θεμέλιο του διεθνούς δικαίου), υποστήριξε ότι «κάθε έθνος θα πρέπει να συνιστά κράτος και ένα μόνο κράτος» και «κάθε έθνος είναι ελεύθερο να οργανώσει τον εαυτό του ως ένα ανεξάρτητο κράτος». Μάλιστα έφτασε στο σημείο να υποστηρίξει ότι τελικά οι εθνότητες (τα έθνη) και όχι τα κράτη είναι τα πραγματικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου (θέση που δεν δεχόντουσαν οι άλλοι Ιταλοί νομικοί αν και αποδεχόντουσαν την αρχή των εθνοτήτων).¹¹⁰

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η αρχή των εθνοτήτων έχαιρε μεγαλύτερης αποδοχής στο χώρο του διεθνούς δικαίου. Κατά τον Oppenheim, στο κλασσικό του σύγγραμμα για το διεθνές δικαίου του 1905:¹¹¹

«η αρχή των εθνοτήτων διαθέτει τέτοια δύναμη ώστε είναι άκαρπο να επιχειρήσει κανείς να σταματήσει τη νίκη της. Όταν μία κοινότητα πολλών εκατομμυρίων ... καταστούν τόσο ισχυροί ώστε να θεωρούν αναγκαίο να αποκτήσουν ένα κράτος, στο οποίο να ζουν με βάση

¹⁰⁸ Ειδικά για τις απόψεις του Μιλ στο θέμα αυτό, βλέπε Varouxakis, ο.π., Grader, ο.π., 207-16. K.E. Miller, 'John Stuart Mill's Theory of International Relations', *Journal of the History of Ideas*, 22:4 (1961), 496-7. J. Pitts, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 126-52. Για τις απόψεις του Τοκβίλ βλέπε Pitts, ο.π., 189-203.

¹⁰⁹ C.C. Herod, *The Nation in the History of Marxian Thought* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1976).

¹¹⁰ Sereni, ο.π., 163-4.

¹¹¹ L. Oppenheim, *International Law: A Treatise* (Λονδίνο: Longmans, Green and Co, 5th έκδοση, επιμ. H. Lauterpacht, 1937) [1905], τόμος I, 81.

τα δικά τους ιδανικά και να κτίσουν έναν δικό τους εθνικό πολιτισμό, σίγουρα θα αποκτήσουν αυτό το κράτος αργά ή γρήγορα. Αυτό που οφείλει να κάνει η διεθνής πολιτική είναι να επιβάλει τον κανόνα, οι μειονότητες των ατόμων άλλης φυλής να μην τίθενται εκτός νόμου, αλλά να αντιμετωπίζονται με ισότητα όπως η πλειοψηφία».

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η αρχή των εθνοτήτων μετονομάστηκε σε «αρχή της αυτοδιάθεσης», εννοώντας την εθνική αυτοδιάθεση, από τον γερμανικό όρο *Selbstbestimmungsrecht* (αυτοδιάθεση). Ο όρος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί από ριζοσπαστικούς Γερμανούς διανοητές στον ύστερο 19^ο αιώνα και υιοθετήθηκε ως αρχή που πρέπει να διέπει τα κράτη (για την ακρίβεια τα μελλοντικά σοσιαλιστικά κράτη) στο 4^ο Διεθνές Συνέδριο της Σοσιαλιστικής Διεθνούς που έλαβε χώρα στο Λονδίνο το 1896.¹¹²

Η μεγάλη ώρα για την αρχή αυτή ήρθε λίγο μετά, το 1919-1920, στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, όπου, όπως είχε επισημάνει ο Alfred Cobban, προς στιγμή φάνηκε ότι θα καθίστατο αρχή της διεθνούς έννομης τάξης.¹¹³ Την αυλαία είχε ανοίξει ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Ουίλσον, που στα «14 Σημεία» που είχε εξαγγείλει λίγο πριν το τέλος του Α Παγκοσμίου Πολέμου (18 Ιανουάριου 1918), είχε σταθεί ιδιαίτερα στην αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, ως τον πυλώνα της νέας, μεταπολεμικής διεθνούς τάξης, κυρίως όμως ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχία και εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας και όχι ως απο-αποικιοποίηση.¹¹⁴ Παρεμφερείς θέσεις υποστήριζε και ο Λένιν (στο νέο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης) στο άλλο άκρο του ιδεολογικού φάσματος, δίνοντας όμως έμφαση και στην αυτοδιάθεση των αποικιών.¹¹⁵

¹¹² G. Murray, 'Self-Determination of Nationalities', *Journal of the British Institute of International Affairs*, 1, 1 (1922), 6, 8-9. Umozurike, ο.π., 3.

¹¹³ Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, ο.π., 57.

¹¹⁴ A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, ο.π., 57-8, 62-66. D. Heater, *National Self-Determination: Woodrow Wilson and his Legacy* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 15-77. M. Pomerance, 'The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception', *American Journal of International Law*, 70, 1 (1976), 1-8.

¹¹⁵ H. Carrère D'Encausse, 'Unité prolétarienne et diversité nationale: Lénine et la théorie de l'autodétermination', *Revue française de science politique*, 21, 2 (1971), 221-55. W. Connor, *The National Question in Marxist-Leninist theory and Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1984), 28-86

Γούντροου Ουίλσον

Λένιν

Κατά τον Ουίλσον η εφαρμογή της αρχής αυτής θα πραγματοποιείτο με τρεις τρόπους: (1) ορισμένοι λαοί θα δημιουργούσαν τα δικά τους κράτη, (2) σε περιπτώσεις συνοριακών διενέξεων το μέλλον τους θα καθοριζόταν στη βάση δημοψηφισμάτων και (3) οι μικρές ομάδες (μειονότητες) που δεν ενέπιπταν στις δύο ανωτέρω περιπτώσεις θα τίθεντο υπό την προστασία μειονοτικών καθεστώτων, υπό την επίβλεψη του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.¹¹⁶

Πλην όμως ειδικά τα δύο πρώτα σημεία ήταν πολύ δύσκολα να βρουν πρακτική εφαρμογή τους στο ευρωπαϊκό ή μεσανατολικό σκηνικό των ανάμεικτων πληθυσμών, ακόμη και αν υπήρχε περίσσειμα καλής θέλησης, κάτι που δεν συνέβαινε, όπως αποδείχθηκε στη Διάσκεψη των Παρισίων. Θα χρειαζόταν μεταξύ άλλων να λάβουν χώρα μεγάλες μετακινήσεις και ανταλλαγές πληθυσμών σε καιρό ειρήνης, κάτι ανήκουστο.

Τελικά έγινε επίκληση της αρχής σε αρκετές περιστάσεις αλλά εφαρμόστηκε επιλεκτικά μόνο στην περίπτωση των Πολωνών, των Τσέχων και Σλοβάκων (λόγω και του μεγάλου κύρους που διέθετε τότε ο Τσέχος φιλόσοφος και πολιτικός Τόμας Μάζαρικ), των Ελλήνων (λόγω και του μεγάλου κύρους που διέθετε ο Ελευθέριος Βενιζέλος), των Φιλανδών, των τριών Βαλτικών κρατών, και, εφήμερα (με τη Συνθήκη των Σεβρών) στην περίπτωση των Αρμενίων και των Κούρδων (δημιουργία αυτόνομου κράτους των Κούρδων). Έλαβαν χώρα και ορισμένα δημοψηφίσματα και υιοθετήθηκαν καθεστώτα μειονοτικής προστασίας υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών που αφορούσαν τις μειονότητες σε δεκαπέντε κράτη (Φινλανδία, Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία, Πολωνία, Αυστρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Αλβανία, Ελλάδα, Τουρκία και Ιράκ). Τα δημοψηφίσματα που έγιναν ήταν επιλεκτικά και τα μειονοτικά καθεστώτα δεν αφορούσαν τις μειονότητες που διαβιούσαν στις μεγάλες δυνάμεις, όπως τη Γαλλία, τη

¹¹⁶ A. Whealan, 'Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement', *International and Comparative Law Quarterly*, 43, 1 (1994), 100-1.

Βρετανία, τη Γερμανία ή την Ιταλία.

Η τραγική ειρωνεία είναι ότι, στα πρόθυρα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Χίτλερ επικαλέστηκε την αρχή της αυτοδιάθεσης, σε σχέση με τους εκτός Γερμανίας Γερμανούς, τις γερμανικές μειονότητες στη Σουδητία της Τσεχοσλοβακίας και στη Σιλεσία της Πολωνίας.

Η αυτοδιάθεση των λαών

Το σημερινό καθεστώς

Στο νέο διεθνές καθεστώς των Ηνωμένων Εθνών ο νέος όρος, με τον οποίο η αρχή της αυτοδιάθεσης ενσωματώθηκε, σταδιακά, στη διεθνή έννομη τάξη είναι «αυτοδιάθεση των λαών» και όχι η εθνική αυτοδιάθεση ή αρχή των εθνотήτων.

Η αυτοδιάθεση των λαών αναφέρεται στον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών δύο φορές, στο Άρθρο 1, παράγραφος 2 σε σχέση με τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, ως διευκρινιστική προσθήκη, και στο Άρθρο 55, πάλι σε σχέση με τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις, με την ιδιόμορφη διατύπωση «του σεβασμού της αρχής της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των Λαών». Οι αναφορές αυτές στον Χάρτη ήταν ασαφείς και ελλιπείς και γι' αυτό χρειάστηκαν περαιτέρω διευκρινήσεις για να μην αποτελέσουν νεκρό γράμμα.

Η αρχή της αυτοδιάθεσης αποσαφηνίστηκε και καθιερώθηκε και ως νομική αρχή με την περίφημη Αντιαποικιακή Διακήρυξη του ΟΗΕ (1960), και στη συνέχεια με το Σύμφωνο Αστικών [Ατομικών] και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966), όπου η αυτοδιάθεση ορίζεται και ως συλλογικό ανθρώπινο δικαίωμα, καθώς επίσης και με στη Διακήρυξη περί Φιλικών Σχέσεων του ΟΗΕ (1970). Αλλά η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο από την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης που, όπως είπαμε, δεν είχε κατορθώσει να γίνει νομική αρχή.¹¹⁷

Η μεταπολεμική αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών δεν αφορά, σε αντίθεση με την πολιτική αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, σε «έθνη» αλλά σε «λαούς». Το προφανές πρόβλημα βέβαια είναι τι λογίζεται ως λαός (*people*), ερώτηση που μπορεί να οδηγήσει σε αδιέξοδα και πληθώρα ερμηνειών. Κατά την γνωστή διατύπωση του Βρετανού συνταγματολόγου Sir Ivor Jennings: «Επιφανειακά φαίνεται λογικό: ο λαός ας αποφασίσει. Όμως στην πραγματικότητα καταντά γελοίο γιατί ο λαός δεν μπορεί να αποφασίσει πριν κάποιος αποφασίσει ποιός είναι ο λαός».¹¹⁸

Κατά την περίοδο 1945-1960, μετά από πολλές συζητήσεις και διχογνωμίες στον ΟΗΕ και μεταξύ νομικών διεθνολόγων, κατέληξε «λαός» να λογίζεται το σύνολο των

¹¹⁷ Heraclides, ο.π., 21-4.

¹¹⁸ Sir Ivor Jennings, *The Approach to Self-Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1956), 56.

κατοίκων που διαβιούν σε μία αποικία ή σε ένα ήδη ανεξάρτητο κράτος. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι οι δικαιούχοι, δηλαδή αυτοί που μπορούν να ασκήσουν νόμιμα το δικαίωμα αυτό, να είναι τρεις:¹¹⁹

- ✓ Πρώτον, τα «μη αυτοκυβερνούμενα εδάφη», δηλαδή οι αποικίες, τα προτεκτοράτα και τα εδάφη υπό κηδεμονία.
- ✓ Δεύτερον, η πλειοψηφία σε ένα κράτος που δεν νοείται να κυριαρχείται από μία μειοψηφία (θέση που έχει τις ρίζες της στο σκεπτικό του Ουίλσον). Πρόκειται για τη γνωστή και ως «εσωτερική αυτοδιάθεση» που επέτρεπε την ανατροπή του καθεστώτος του απαρτχάιντ της Νοτίου Αφρικής ακόμη και με τη χρήση ένοπλης βίας.
- ✓ Τρίτον, η χώρα (ή πρώην αποικία) που έχει κατακτηθεί και βρίσκεται υπό ξένη κατοχή. Τα κράτη αυτά δεν χάνουν το δικαίωμα τους για ανεξαρτησία, όπως στην περίπτωση του Ανατολικού Τιμόρ, που τελικά επανέκτησε την ανεξαρτησία του μετά από τρεις σχεδόν δεκαετίες ινδονησιακής κατοχής. Άλλωστε, η κατοχή που αποτελεί το αποτέλεσμα επίθεσης (*aggression*) δεν μπορεί να οδηγήσει σε προσάρτηση, όπως φαίνεται με τη Δυτική Όχθη του Ιορδάνη σε σχέση με το Ισραήλ ή με το βόρειο τμήμα της Κύπρου που τελεί υπό τουρκική κατοχή.

Υπάρχει και η περίπτωση διχοτομημένων εθνών, όπως η Κορέα σήμερα και παλαιότερα τα δύο Βιετνάμ και οι δύο Γερμανίες, που έχουν το δικαίωμα στην επανένωση με βάση και την αρχή της αυτοδιάθεσης. Και χωρίς όμως την αρχή αυτή πάλι θα μπορούσαν να ενωθούν μια και πρόκειται για ανεξάρτητα κράτη. Πιο προβληματική είναι η περίπτωση του Κοσόβου που έχει γίνει αποδεκτό ότι δεν θα ενωθεί με την Αλβανία (όπως η Κύπρος το 1960 που δεν επιτρεπόταν να ενωθεί με την Ελλάδα ή να διχοτομηθεί και να ενωθεί ένα τμήμα με την Ελλάδα και το άλλο με την Τουρκία).

Προκύπτει λοιπόν ότι οι μειοψηφίες που θεωρούν ότι αποτελούν έθνος ή τμήμα έθνους που βρίσκεται σε άλλο κράτος, να μην έχουν το δικαίωμα μονομερούς αυτοδιάθεσης. Απαγορεύεται η απόσχιση (μονομερής ανεξαρτησία, π.χ. Τουρκική Βόρεια Κύπρος) ή η απόσχιση και ένωση με άλλη κρατική οντότητα (π.χ. η Κριμαία με την Ρωσία). Μπορεί να επιτευχθεί ανεξαρτησία μόνο αν συμφωνήσει το υπόλοιπο κράτος στο οποίο διαβιούν, όπως έγινε με την Τσεχοσλοβακία, τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (και αρχικά με τα τρία βαλτικά κράτη, την Εσθονία, τη Λετονία και τη Λιθουανία που αποδέχθηκε η Σοβιετική Ένωση το 1991) ή την ανεξαρτησία τους Μαυροβουνίου το 2006 και του Νοτίου Σουδάν το 2011, και τα δύο με δημοψηφίσματα.

¹¹⁹ Umozurike, ο.π.. Pomerance, ο.π. 1982. P. Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1991). Cassese, ο.π.. T.D. Musgrave, *Self-Determination and National Minorities* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2002). H. Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination* (Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, 1990).

Πέραν από την αρχή της αυτοδιάθεσης καθεαυτή, μία σειρά από θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου συνηγορούν κατά της απόσχισης, όπως η αρχή της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας (σημειωτέον ότι συνήθως, μετά από κάθε αναφορά στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών στα ψηφίσματα του ΟΗΕ, αναφέρεται η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας), η αρχή του απαραβίαστου των συνόρων, η μη χρήση ή απειλή χρήσης βίας κατά άλλων κρατών και η αρχή της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών.

Η αναγνώριση μίας αποσχιστικής οντότητας δεν είναι επιτρεπτή και κανονικά αποτελεί μη επιτρεπτή επέμβαση στα εσωτερικά ενός κράτους. Επίσης, δεν είναι επιτρεπτή η στρατιωτική ή άλλη βοήθεια σε αποσχιστικά κινήματα, π.χ. στο Κουρδικό PKK στην Τουρκία, στους Αρμενίους του Ναγκόρνο-Καραμπάχ στο Αζερμπαϊτζάν, στους Οσσετούς της Νότιας Οσσετίας ή στα ρωσικά αποσχιστικά κινήματα στην Ουκρανία. Η απόσχιση – σε αντίθεση με τη συμφωνημένη διχοτόμηση – δεν δημιουργεί κρατική υπόσταση, γι' αυτό και η Κατάνγκα (1960-1963), η Μπιάφρα (1967-Ιανουάριος 1970), η Βόρεια Κύπρος (1974-σήμερα) ή η Δημοκρατία του Σομάλιλαντ (1991-σήμερα) δεν αναγνωρίστηκαν από τη διεθνή κοινωνία ως κράτη.

Η διαχείριση και η επίλυση εθνοτικών συγκρούσεων είναι δυνατή κυρίως με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (κατά κύριο λόγο με την αρχή της ισότητας και των μη διακρίσεων) ή με την καθιέρωση ειδικών μειονοτικών δικαιωμάτων για τις μειονότητες.

Το μεταπολεμικό απαγορευτικό καθεστώς για την αποσχιστική αυτοδιάθεση άντεξε στα 45 χρόνια του Ψυχρού Πολέμου (1945-1989), όπως φαίνεται από το γεγονός ότι αυθαίρετα οριοθετημένα πολυεθνοτικά κράτη κατόρθωσαν να επιβιώσουν με την αρχική εδαφική τους μορφή, παρά τους μακροχρόνιους και αιματηρούς πολέμους που υπέστησαν, όπως με τα πολλά αποσχιστικά κινήματα της Βιρμανίας (σημερινό Μιανμάρ), του Κονγκό (Κατάνγκα κ.ά.), της Νιγηρίας (Μπιάφρα), του Σουδάν (Νότιο Σουδάν), της Αιθιοπίας (Ερυθραία) ή του Ιράκ (Κούρδοι). Σε αυτά τα 45 έτη έλαβε χώρα μόνο μία επιτυχής απόσχιση, το Ανατολικό Πακιστάν που έγινε το κράτος του Μπανγκλαντές, μία πράγματι ειδική περίπτωση: ένα αρχέτυπο «εσωτερικής αποικίας», το οποίο, στη συνέχεια, υπέστη ανηλεή σφαγή, κυριολεκτικά γενοκτονία. Όμως και αυτή η γενοκτονία δεν οδήγησε σε αθρόες αναγνωρίσεις του αποσχιστικού κράτους του Μπαγκλαντές ή ανθρωπιστική επέμβαση υπό τον ΟΗΕ. Το κράτος του Μπαγκλαντές προέκυψε μόνο όταν επενέβησαν στρατιωτικά οι ινδικές δυνάμεις που έσωσαν τους Βεγγάλους, αν και η ινδική εισβολή καταδικάστηκε στον ΟΗΕ.

Το υπάρχον καθεστώς είχε διατηρήσει τη θέση του και τη διατηρεί ακόμη, γιατί αν δινόταν πλήρης ελευθερία απόσχισης, αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε αυτοδιάθεση μέχρι

παραλογισμού. Άλλοι βάσιμοι φόβοι αν δινόταν τέτοιο δικαίωμα, είναι οι εξής:¹²⁰

- Η απειλή για άλλες αποσχίσεις μέσα στην ίδια χώρα, γνωστή και ως «φαινόμενο του ντόμινο» ή «εσωτερική βαλκανιοποίηση», π.χ. αν γίνει ανεξάρτητη η Τσετσενία στη Ρωσία ή το Κασμίρ στις Ινδίες, ο κίνδυνος και άλλων τάσεων για απόσχιση στις δύο αυτές χώρες.
- Η εμφάνιση διασπαστικών τάσεων στην περιοχή, σε γειτονικές χώρες που εμπνέονται από το παράδειγμα αυτό («εξωτερική βαλκανιοποίηση»), π.χ. από το Κόσοβο.
- Το ζήτημα των εγκαταλειμμένων ή παγιδευμένων μειονοτήτων, Σέρβοι στο Κόσοβο.
- Η μη βιωσιμότητα του υπολοίπου τμήματος της χώρας.
- Ο κίνδυνος της δημιουργίας μη βιώσιμων νέων κρατών.
- Η βλάβη που επέρχεται στη βούληση της πλειοψηφίας με την αναγνώριση μονομερούς ανεξαρτησίας.
- Η δυνατότητα μίας μειοψηφίας να εκβιάζει συνεχώς την πλειοψηφία με την απειλή της απόσχισης.

Το ανωτέρω καθεστώς ισχύει και σήμερα, αλλά έχει κλονιστεί μετά από όσα συνέβησαν αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, συνεπεία της διεθνούς (αρχικά κυρίως δυτικής) αποδοχής της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και Κροατίας το 1991-1992. Επίσης το 1993 έγινε ανεξάρτητη η Ερυθραία από την Αιθιοπία δια των όπλων. Στο τέλος της δεκαετίας το NATO επενέβη στρατιωτικά στη Σερβία στα πλαίσια ανθρωπιστικής επέμβασης, οδηγώντας το Κόσοβο, το 2008, στην ανακήρυξη ανεξαρτησίας (η ανεξαρτησία του αναγνωρίζεται σήμερα από 108 κράτη). Επίσης, όπως είπαμε, μετά από δημοψήφισμα έγινε ανεξάρτητο το Μαυροβούνιο (το 2006) και το 2011 το Νότιο Σουδάν (είχε προηγηθεί μακρόχρονος ένοπλος αγώνας για ανεξαρτησία, το 1960-1972 και το 1983-2005 και στο τέλος διεθνής πίεση για ειρηνική λύση που θα συμπεριλάμβανε και τη δυνατότητα ανεξαρτησίας).

Η κατάσταση μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Με τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο στην επί δύο αιώνες ιστορία του αποσχιστικού εθνικισμού. Οι χωριστικές τάσεις και η απόσχιση, και κατά συνέπεια η υποστήριξη των αποσχιστικών κινημάτων, φαίνεται να μην είναι πλέον τόσο ανεπίτρεπτη και καταδικαστέα για τη διεθνή κοινωνία όπως ήταν κατά την περίοδο 1945-1989. Μία θετική πλευρά αυτής της εξέλιξης είναι ότι ίσως αυτό οδηγήσει ορισμένα κράτη στο να είναι πιο ανεκτικά και λιγότερο καταπιεστικά έναντι των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων μια και τέτοιες επιλογές μπορούν να έχουν σοβαρές συνέπειες. Μία από τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις είναι ότι οι χωριστικές ομάδες, από την πλευρά τους, μπορεί να είναι

¹²⁰ Buchheit, ο.π., 27-31.

υπερβολικές στις αξιώσεις τους και να προσδοκούν ή έχουν εξασφαλίσει έξωθεν υποστήριξη ευκολότερα απ'ότι κατά την εποχή του Ψυχρού Πολέμου.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το ισχύον καθεστώς τίθεται υπό αμφισβήτηση από πολλούς μελετητές του φαινομένου πολύ περισσότερο απ'ότι πριν το 1990. Ένας βασικός λόγος γι' αυτή την αμφισβήτηση είναι ότι δεν είναι όλα τα κράτη προϊόντα ελεύθερα εκφρασμένης αυτοδιάθεσης (τόσο από τις πλειοψηφικές όσο και από τις μειοψηφικές κοινότητες στη χώρα), και πάνω από όλα όχι λίγες κυβερνήσεις καταπιέζουν συστηματικά ευμεγέθεις πολιτισμικές ομάδες κατά τρόπο στυγνό χωρίς διάθεση για διάλογο και πολιτική λύση.

Όπως είχε παρατηρήσει ο Lee C. Buchheit, στο κλασικό του βιβλίο για την απόσχιση, μπορεί άραγε να υποστηριχθεί στα σοβαρά σήμερα ότι μία αυθαίρετα χαραγμένη αποικία έχει δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, ενώ μία εθνοτική ή περιφερειακή ομάδα, η οποία υφίσταται συστηματικές και κατάφωρες διακρίσεις, δεν έχει ρεαλιστική προοπτική αλλαγής;¹²¹

Με το υπάρχον διεθνές κανονιστικό καθεστώς μία μειοψηφία έχει μόνο δικαίωμα για ειδική προστασία ως μειονότητα με ειδικά μειονοτικά δικαιώματα, ακόμη κι αν αποτελεί το 20% ή περισσότερο του πληθυσμού. Νομικά πρόκειται αποκλειστικά για «εσωτερική υπόθεση» των κρατών, όπως ήταν και τα ανθρώπινα δικαιώματα μέχρι την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το κράτος μπορεί «να κρύβεται» πίσω από την αρχή της κυριαρχίας. Επιπλέον, δεν προβλέπεται διεθνώς (στο υπάρχον διεθνές δίκαιο) εσωτερική αυτοδιοίκηση/αυτονομία ή άλλες μορφές κοινοτικής συμμετοχής στην εξουσία. Προβλήματα δημιουργούνται ακόμη και για μικρότερες ομάδες γιατί υπάρχουν κράτη που δεν αναγνωρίζουν καν την ύπαρξη συγκεκριμένων μειονοτικών ομάδων (με αντίστοιχα μειονοτικά δικαιώματα) ή δεν τηρούν τα μειονοτικά δικαιώματα που ήδη προβλέπονται. Τέλος, το υπάρχον καθεστώς δεν υπήρξε, ούτε και είναι αποτελεσματικός αποτρεπτικός παράγοντας για επίδοξες αποσχίσεις όπως φαίνεται από το γεγονός ότι οι αποσχιστικές συγκρούσεις επιμένουν απτόητες και οι εξωτερικοί υποστηρικτές χωριστικών κινήμάτων έχουν αυξηθεί μετά το 1990.

Αν γίνει δεκτό ότι το υπάρχον κανονιστικό τοπίο είναι ελλιπές, αναποτελεσματικό κι συχνά άδικο, ιδίως όταν πρόκειται για ευμεγέθεις και πολιτικοποιημένες μειοψηφίες (άνω του 15% του πληθυσμού), υπάρχουν τουλάχιστον τρεις δυνατές επιλογές στο διεθνές κανονιστικό επίπεδο.¹²²

Μία πρώτη οδός είναι η διατήρηση αλλά περαιτέρω εδραίωση του μεταπολεμικού απαγορευτικού για την απόσχιση καθεστώτος, με απαραίτητη όμως ενίσχυση των

¹²¹ Στο ίδιο, 17, 213.

¹²² Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society: Towards Normative Paradigm Shift', *Nations and Nationalism*, 3, 4 (1997).

μηχανισμών προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως της μειονοτικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένης και της αυτονομίας ή ομοσπονδοποίησης («εσωτερική μη αποσχιστική αυτοδιάθεση» όπως λέγεται) αν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Το νέο αυτό καθεστώς μειονοτικής προστασίας και δικαιωμάτων εδραιώθηκε κυρίως στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, στο Καταληκτικό Κείμενο της Κοπεγχάγης το 1990, στο πλαίσιο της ΔΑΣΕ (Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη), και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, με τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995). Επίσης το Καταληκτικό Κείμενο της Γενεύης για τις Εθνικές Μειονότητες το 1991 (ΔΑΣΕ) αναφέρεται ενδεικτικά στην αυτόνομη διοίκηση ως μία από 14 δυνατότητες αντιμετώπισης και επίλυσης μειονοτικών ζητημάτων από τα κράτη με δημοκρατικό τρόπο.¹²³

Μία δεύτερη οδός είναι η μερική αλλαγή του ισχύοντος απαγορευτικού καθεστώτος με κατ' εξαίρεση αυτοδιάθεση (μονομερή ανεξαρτητοποίηση) σε ορισμένες περιπτώσεις ομοσπονδιακών κρατών, ειδικά αν προβλέπεται και από το σύνταγμά τους, όπως παλιότερα προβλεπόταν στα συντάγματα της Σοβιετικής Ένωσης, της Γιουγκοσλαβίας και της Βιρμανίας, και σήμερα προβλέπεται μόνο για την περίπτωση της Αιθιοπίας (και ίσως προβλεφτεί στο μέλλον σε μία ενωμένη ομοσπονδιακή Ευρώπη).

Η τρίτη οδός είναι η ριζική αναμόρφωση του υπάρχοντος καθεστώτος, με αποδοχή μονομερούς αυτοδιάθεσης, όταν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, όπως σε περιπτώσεις συστηματικών διακρίσεων και καταπίεσης χωρίς ρεαλιστικές δυνατότητες αλλαγής.

Σε ό,τι αφορά στη ριζική αναμόρφωση, οι υποστηρικτές της διακρίνονται (α) σε αυτούς που θεωρούν απαραίτητη την εκτεταμένη βία και καταπίεση της εν λόγω μειονηφίας, χωρίς ορατή δυνατότητα αλλαγής στο άμεσο μέλλον από πλευράς καταπιεστικού κράτους (π.χ. Lee Buchheit, Allen Buchanan, Oji Umozurike, κ.ά.)¹²⁴ και (β) σε αυτούς που θεωρούν ότι η βούληση της αυτοδιάθεσης ενός έθνους ή λαού που πλειοψηφεί σε μία περιοχή αρκεί από μόνη της, χωρίς κατάφορη αδικία ή βία εναντίον του (π.χ. David Miller, Harry Beran, κ.ά.) δηλαδή πρακτικά η Σκωτία, το Κεμπέκ ή η Καταλονία να επιλέξουν με δημοψήφισμα την ανεξαρτησία τους.¹²⁵

¹²³ A. Heraclides, *Security and Co-operation in Europe: The Human dimension, 1972-1992* (Λονδίνο: Frank Cass, 1993), 130-3, 150-6.

¹²⁴ Αυτή τη θέση ακολουθεί και ο γράφων, βλέπε A. Heraclides, 'Secession, Self-Determination and Non-Intervention: In Quest of a Normative Symbiosis', *Journal of International Affairs*, 45, 2 (1992), 'Secessionist Conflagration: What is to be Done?', *Security Dialogue*, 25, 3 (1994), 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ο.π..

¹²⁵ Buchheit, ο.π.. A. Buchanan. *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec* (Boulder: Westview Press, 1991). C. Tomushcat (επιμ.), *Modern Law of Self-Determination* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1993). Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ο.π.. P.B. Lehning (επιμ.), *Theories of Secession* (Λονδίνο: Routledge, 1998). M. Moore (επιμ.), *National Self-Determination and Secession* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1998). B. Coppieters &

Lee C. Buchheit

Allen Buchanan

David Miller

Κάθε μία από τις επιλογές αυτές έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Όμως χρειάζεται κάποια, έστω μερική βελτίωση από το υπάρχον απαγορευτικό καθεστώς, αφού δεν έχει οδηγήσει καν στην πρόληψη αυτών των συγκρούσεων και δεν πείθει διανοητικά και αξιακά. Από την άλλη, δεν νοείται επιστροφή στις ρίζες της αρχής της αυτοδιάθεσης, δηλαδή στην «εθνική αυτοδιάθεση» ή αρχή των εθνοτήτων, κάτι που θα οδηγούσε σε χαώδη κατάσταση, σε ένα κουτί της Πανδώρας, με ανεξέλεγκτες και ζοφερές συνέπειες και βέβαια στην ενίσχυση της έλλειψης ανεκτικότητας στις πολιτισμικές διαφορές στα εθνικά ομοιογενή κράτη.

Θα εξετάσουμε τώρα εν συντομία τον αποσχιστικό εθνικισμό, την κύρια σημερινή μορφή εθνικισμού και επιδίωξης αυτοδιάθεσης (απαγορευμένης αποσχιστικής αυτοδιάθεσης) που προέρχεται από μη-κράτη.

Ο αποσχιστικός εθνικισμός¹²⁶

Αντίθετα από ό,τι γενικά πιστεύεται, ο αποσχιστικός εθνικισμός δεν αποτελεί έκφραση μόνο του «εθνοτικού εθνικισμού», δηλαδή της ιδεολογίας και της λαϊκής κινητοποίησης που εμπνέεται από τη συνειδητοποίηση εθνοτικής ταυτότητας ή τη συνείδηση ξεχωριστού έθνους, ούτε αναπτύσσεται μόνο σε ένα κοινωνικό πλαίσιο πρόδηλης ανισότητας, κατάφωρων διακρίσεων και αδικίας. Για να αναπτυχθεί αποσχιστικός εθνικισμός ως μαζικό κίνημα που εκπροσωπεί την πλειοψηφία ενός λαού πρέπει να συντρέχουν τρεις θεμελιώδεις προϋποθέσεις:

1. Ύπαρξη μιας ευδιάκριτης πολυπληθούς οντότητας η οποία αποτελεί (σχεδόν εξ ορισμού) μία αριθμητική μειοψηφία που σαφώς διακρίνεται από τον υπόλοιπο πληθυσμό μιας χώρας.

R. Sakwa (επιμ.), *Contextualizing Secession: Normative Studies in a Comparative Perspective* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1998).

¹²⁶ Το υποκεφάλαιο αυτό αποτελεί περίληψη του τελευταίου μέρους του κεφαλαίου με τίτλο «Η αιτιολογία της απόσχησης» στο Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, ο.π., 13-20.

2. Ανισότητα, διαφορική μεταχείριση, αδικία ή καταπίεση, πραγματική ή όχι, και πάντως αίσθηση συγκριτικής μειονεξίας υπό το κράτος του ισχύοντος καθεστώτος.
3. Διαβίωση διαχρονική και ιστορική σε μια περιοχή της χώρας (σχεδόν εξ ορισμού σε παραμεθόρια ή παράκτια περιοχή) κατά τρόπο συμπαγή στην οποία η εν λόγω ομάδα αποτελεί την αριθμητική πλειοψηφία.

Ορισμένα επιπλέον συμπεράσματα της έρευνας αξίζει να σημειωθούν. Αν ένας πληθυσμός θεωρεί ότι αποτελεί έθνος ή εθνότητα, η ανισότητα και η διαφορική μεταχείριση δεν χρειάζεται να είναι πρόδηλες και συνεχείς, αρκεί μόνο η αίσθηση της συγκριτικής μειονεξίας και όχι της απόλυτης μειονεξίας (με χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα την ελληνική περίπτωση το 1821). Αντίθετα αν ένας πληθυσμός δεν αποτελεί έθνος ή εθνότητα, αλλά θρησκευτική κοινότητα (π.χ. οι Μόρο των Φιλιππινών), φυλετική-πολιτισμική ομάδα (π.χ. Νότιοι Σουδανοί) ή απλώς τους διαβιούντες σε μια περιοχή που αποτελούν ξεχωριστή κοινωνία από την υπόλοιπη χώρα και έχουν ταυτιστεί ιστορικά με την περιοχή αυτή (π.χ. η περίπτωση της Ερυθραίας στην Αιθιοπία), τότε δεν αρκεί η συγκριτική μειονεξία αλλά σαφείς διακρίσεις, ανισότητα και καταπίεση για να λειτουργήσει τάση για χωριστική κινητοποίηση.

Αυτές καθαυτές οι ανωτέρω τρεις προϋποθέσεις δεν οδηγούν αναγκαστικά στην ανάπτυξη χωριστικής τάσης. Ένα πλέγμα από παράγοντες, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τη διευκολύνουν. Μπορούν να διακριθούν σε ιστορικούς παράγοντες ή σε πιο πρόσφατους πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς ή κοινωνιοψυχολογικούς λόγους. Οι πρώτοι περιλαμβάνουν την ιστορική εμπειρία πριν το κράτος γίνει ανεξάρτητο: την ξένη διακυβέρνηση (π.χ. κατάκτηση, υπόδουλος λαός σε αυτοκρατορία), την αποικιοκρατία (και τα εξ αυτής αυθαίρετα σύνορα) και την αποικιακή διακυβέρνηση (εσωτερικές διοικητικές διαιρέσεις της αποικίας, σχέσεις των αποικιοκρατών με τη συγκεκριμένη μετέπειτα αποσχιστική μειονότητα). Στους πρόσφατους παράγοντες είναι η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός, η μαζική επικοινωνία, που αντί να επιφέρει μεγαλύτερη «κοινωνική επικοινωνία» μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, οδηγεί στην παγίωση των εθνοτικών ομάδων και την αμοιβαία καχυποψία και εχθρότητα, ο αυξανόμενος κρατικός παρεμβατισμός, η αποξένωση που δημιουργεί το απόμακρο γραφειοκρατικό κράτος, η συρρίκνωση της πολιτικής σκηνής που εμποδίζει ή περιορίζει την άνοδο σε νέες ηγετικές ελίτ και ρόλος του διεθνούς περιβάλλοντος, καθώς και επίσης και τα πρόσφατα παραδείγματα επιτυχημένων αγώνων ανεξαρτησίας, ειδικά των γειτονικών και τα παραδείγματα βιώσιμων και ευημερούντων μικρών χωρών.

Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής είναι βασικός για την ανάδειξη χωριστικής μειονοτικής ηγεσίας, την τοπική κινητοποίηση και πολιτικοποίηση, την πρόκριση της

αποσκίρτησης ως πολιτική επιλογή της πληθυσμιακής ομάδας. Το κράτος, με την πολιτική του (ή με την έλλειψη πολιτικής του, την αδιαφορία του), είναι αυτό που συνήθως έχει την πρωτοβουλία και ενισχύει ή όχι την αυτονομιστική τάση. Όσο απορρίπτει τα εύλογα αιτήματα της ομάδας αυτής και τον αυτοπροσδιορισμό της, τόσο προκαλεί ή ενισχύει τη χωριστική τάση. Αντίθετα η έγκαιρη αποδοχή των λογικών της αιτημάτων μπορεί να αποδυναμώνει την τάση αυτή (κάτι που πολλές κυβερνήσεις με τέτοια προβλήματα δεν φαίνεται να κατανοούν). Επίσης, στο μέτρο που το κράτος δίνει ελπίδες για τη βελτίωση της στάθμης της μειονότητας αλλά κατόπιν δεν τις εκπληρώνει, ενισχύεται η συσπείρωση, πολιτικοποίηση και αγωνιστικότητα της αυτονομιστικής ομάδας. Με τα σημερινά δεδομένα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και ευαισθησίας για τα ανθρώπινα και μειονοτικά δικαιώματα στάσεις «άρνησης» από μέρους του κράτους,¹²⁷ που για να επιβληθούν καθίσταται απαραίτητη η προσφυγή στο βίαιο καταναγκασμό, είναι όλο και πιο αναποτελεσματικές και έχουν σοβαρές συνέπειες.

¹²⁷ Για τη διάκριση σε λύσεις άρνησης και λύσεις αποδοχής σε εθνοτικές συγκρούσεις βλέπε A.Heraclides, 'Conflict Resolution, Ethnonationalism and the Middle East Impasse', *Journal of Peace Research*, 26, 2 (1989), 199-200. A. Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ο.π., 494-500.

Επέμβαση και ανθρωπιστική επέμβαση

Επέμβαση και η αρχή της μη επέμβασης

Ο κλασικός νομικός ορισμός της έννοιας επέμβαση είναι ότι συνίσταται στην καταναγκαστική παρέμβαση (*coercive* ή *dictatorial interference*) ενός κράτους σε ένα άλλο κράτος.¹²⁸ Η επέμβαση δεν επιτρέπεται με βάση την αρχή της μη επέμβασης, που καθιερώθηκε στο διεθνές δίκαιο από το πρώτο ήμισυ του 18^ο αιώνα, αρχικά από τον Christian Wolff και τον Emer de Vattel. Η δυνατότητα επέμβασης αποτελεί από το 1700 μέχρι σήμερα την εξαίρεση, δηλαδή ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που μπορεί να παραμεριστεί η αρχή της μη επέμβασης.¹²⁹ Στις Διεθνείς Σχέσεις η επέμβαση ορίζεται ως η εξωτερική παρέμβαση που στοχεύει κατά κύριο λόγο στην αλλαγή της δομής εξουσίας σε μία άλλη χώρα.¹³⁰

Στη σημερινή εποχή το ο Άρθρο 2, παράγραφος 7 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών επαναβεβαιώνει την αρχή της μη επέμβασης στην «εσωτερική δικαιοδοσία των κρατών». Η αρχή της μη επέμβασης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, όπως εδραιώθηκε σταδιακά από το 1648 και έπειτα, και σήμερα και με την αρχή της μη χρήσης ένοπλης βίας, που αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της σύγχρονης διεθνούς κοινωνίας. Μία σειρά από ψηφίσματα του ΟΗΕ έχουν ενισχύσει την αρχή της μη επέμβασης, όπως η Διακήρυξη του 1965 για τη Μη Αποδοχή της Επέμβασης στα Εσωτερικά των Κρατών και η Διακήρυξη του 1970 για τις Φιλικές Σχέσεις. Επίσης, η αρχή της μη επέμβασης συμπεριλήφθηκε και στις 10 Αρχές του Ελσίνκι (Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975) που διέπουν τις διακρατικές σχέσεις.

Η επέμβαση είναι μία από τις πιο πολυσυζητημένες έννοιες στο διεθνές δίκαιο και στις Διεθνείς Σχέσεις. Παρόλο που η επέμβαση συζητείται επιστημονικά από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, εντούτοις παραμένει κάπως ασαφής.¹³¹

Η ασάφεια των όρου οφείλεται καταρχήν στο γεγονός ότι ειδικά στη σημερινή παγκόσμια κοινωνία και παγκοσμιοποίηση, η διάκριση του τι είναι αποκλειστικά εσωτερικό

¹²⁸ L. Oppenheim, *International Law: A Treatise* (5^η έκδοση, επιμ. H. Lauterpacht) (Λονδίνο: Longmans, Green and Co., 1937) [1905], τόμος 1, 249. H. Bull, 'Introduction', H. Bull (επιμ.), *Intervention in World Politics* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1984), 1-3.

¹²⁹ P.H. Winfield, 'The History of Intervention in International Law', *British Year Book of International Law*, 3 (1922-1923), 139. C.G. Fenwick, 'Intervention: Individual and Collective', *American Journal of International Law*, 39, 4 (1945), 645-51. R. Higgins, 'Intervention and International Law', H. Bull (επιμ.), ο.π., 29-44. *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Αμστερνταμ: Elsevier, 1992-2000), τόμος 1 (1992), 1090-95, τόμος 2 (1995), 1436-9, τόμος 3 (1997), 619-22.

¹³⁰ J.N. Rosenau, 'The Concept of Intervention', *Journal of International Affairs*, 22, 2 (1968), 165-76. R. Little, *Intervention: External Involvement in Civil Wars* (Λονδίνο: Martin Robertson, 1975), 1-14. Βλέπε επίσης γενικότερα R. J. Vincent, *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974).

¹³¹ Winfield, ο.π., 130-49. Rosenau, ο.π., 165-76; R. Little, 'Revisiting Intervention: A Survey of Recent Developments', *Review of International Studies*, 13 (1987), 49-60. J. Macmillan, 'Intervention and the Ordering of the Modern World', *Review of International Studies*, 39 (2013), 1039-56; C. Reus-Smit, 'The Concept of Intervention', *Review of International Studies*, 39 (2013), 1057-76.

και τι όχι, τι ανήκει στη σφαίρα της εσωτερικής δικαιοδοσίας και τι στη διεθνή σφαίρα είναι δυσδιάκριτα, καθώς η διεθνής σφαίρα υπεισέρχεται όλο και περισσότερο στην εσωτερική σφαίρα. Επίσης λόγω των νέων τεχνολογιών υπάρχουν πολλοί τρόποι καταλυτικής επέμβασης σε ένα κράτος από άλλα, χωρίς η επέμβαση αυτή να εμπίπτει στην κλασική ορολογία της μη επιτρεπτής επέμβασης, δηλαδή της καταναγκαστικής επέμβασης. Με άλλα λόγια, μπορεί να υπάρξει ανατροπή του καθεστώτος μίας χώρας, όπως π.χ. στην περίπτωση της Χιλής του Πρόεδρου Αλλιέντε από τις ΗΠΑ (1973), χωρίς να φαίνεται ότι υπάρχει σαφής απειλή της κυριαρχίας, εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας (αυτοδιάθεσης) μιας χώρας ή να υπάρχει καταλυτική επέμβαση και αποσταθεροποίηση μίας χώρα μέσω του διαδικτύου. Δηλαδή, η κατεξοχήν αρωγός της μη επέμβασης, η αρχή της μη χρήσης βίας (Άρθρο 2, παράγραφος 4 του Χάρτη), σαφώς δεν αρκεί για να κατοχυρώσει τη μη επέμβαση και την εθνική κυριαρχία και ανεξαρτησία των κρατών.

Παρά την ασάφεια του όρου επέμβαση, το βέβαιο είναι ότι η κριτική ενός κράτους για τη μη τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν λογίζεται πλέον ως απαράδεκτη επέμβαση στα εσωτερικά των κρατών (βλ. Κεφάλαιο 9), όπως πιστοποιείται ειδικά από το 1975 και μετά, με τις ζωνρές συζητήσεις που γίνονται μεταξύ αντιπροσώπων των κρατών στα πλαίσια του ΟΗΕ, του ΟΑΣΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η επέμβαση που κατεξοχήν εξακολουθεί να απαγορεύεται είναι η «στρατιωτική επέμβαση», δηλαδή η «επίθεση» και χρήση ένοπλης βίας, καθώς επίσης η υλική υποστήριξη σε ανατρεπτικά κινήματα, σε επαναστάτες, τρομοκράτες κ.λπ. Κανονικά, η μόνη στρατιωτική επέμβαση που επιτρέπεται είναι αυτή που ισχύει και για τη χρήση ένοπλης βίας, δηλαδή μόνον κατόπιν της σύμφωνης γνώμης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ ή κατόπιν αιτήματος ενός κράτους που ζητάει στρατιωτική ή άλλη έμπρακτη βοήθεια από άλλα κράτη.

Υπάρχουν όμως και δύο περιπτώσεις που ενδέχεται να στοιχειοθετούν κατ' εξαίρεση επέμβαση ίσως και χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ: (1) οι εσωτερικοί πόλεμοι και (2) η γενοκτονία και τα άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Μία πρώτη βασική επισήμανση σε σχέση με την εσωτερική ένοπλη βία είναι ότι το διεθνές δίκαιο στέκεται ουδέτερο απέναντι σε αυτές τις καταστάσεις. Ο στόχος της διεθνούς κοινωνίας στη βάση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας μεταξύ των κρατών και όχι τόσο εντός των κρατών.¹³²

Η διεθνής έννομη τάξη δεν τηρεί ίσες αποστάσεις και ουδέτερη στάση έναντι των δύο πλευρών σε μία εσωτερική ένοπλη σύγκρουση. Η μη επέμβαση είναι κατά βάση μη επέμβαση υπέρ των επαναστατών, υπάρχει απαγόρευση της παροχής στρατιωτικής και άλλης βοήθειας σε επαναστατικά ή αποσχιστικά κινήματα. Ένα κράτος που απειλείται εσωτερικά μπορεί να ζητήσει ξένη βοήθεια και η βοήθεια, αν δοθεί, δεν λογίζεται ως απαράδεκτη

¹³² Vincent, ο.π., 236. T.J. Farer, 'The Regulation of Foreign Intervention in Civil Armed Conflict', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international* (1974), 335-75.

επέμβαση, αλλά είναι νόμιμη. Τα μόνα επαναστατικά κινήματα που νομιμοποιούνται να λάβουν βοήθεια, στρατιωτική και άλλη, είναι τα ανταποικιακά κινήματα αυτοδιάθεσης (με πιο πρόσφατες περιπτώσεις το Ανατολικό Τιμόρ κι τη Δυτική Σαχάρα) και τα κινήματα που αγωνίζονται εναντίον στυγνών μορφών ρατσισμού που προέρχονται από μία μειοψηφία σε βάρος της πλειοψηφίας, όπως π.χ. στη Νότια Ροδεσία (1965-1979) και στη Νότια Αφρική με το απαρτχάιντ (1948-1994). Ειδικά τα αποσχιστικά κινήματα βρίσκονται κανονιστικά σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση στη σύγχρονη εποχή, γιατί από τη μία, ως μειοψηφίες δεν έχουν το δικαίωμα μονομερούς αυτοδιάθεσης (απόσχισης) και, από την άλλη, τα ίδια τα κινήματα ή τα κράτη που τα βοηθούν παραβαίνουν βασικές αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, όπως τη μη χρήση ή απειλή χρήσης βίας και την εδαφική ακεραιότητα των κρατών.¹³³

Επειδή το καθεστώς αυτό κρίνεται άδικο και μεροληπτικό, ειδικά αν ένα κίνημα φαίνεται να έχει το δίκιο με το μέρος του, έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες από νομικούς και άλλους αναλυτές να εδραιωθεί ένα πιο ισομερές καθεστώς για τους εσωτερικούς πολέμους.

Μία λύση που έχει συζητηθεί είναι η αυστηρή εφαρμογή της μη επέμβασης και προς τα δύο μέρη, δηλαδή να μην επιτρέπεται ούτε η βοήθεια στο κράτος που τη ζητάει. Μία άλλη λύση είναι ότι αν δοθεί στρατιωτική ή άλλη απτή βοήθεια στο κράτος, τότε να επιτρέπεται η αντίστοιχη και ανάλογη βοήθεια και στο επαναστατικό ή αποσχιστικό κίνημα. Μία άλλη επιλογή είναι το γνωστό ως καθεστώς του «εμπολέμου» που ίσχυσε στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης στη δεκαετία του 1820.¹³⁴

Κατά το καθεστώς του «εμπολέμου» του 19^{ου} αιώνα, ένα άλλο κράτος δύναται να αναγνωρίσει ένα κίνημα ως εμπόλεμο και σε αυτή τη βάση, αν το θέλει, να νομιμοποιείται να το βοηθήσει διπλωματικά, ηθικά, οικονομικά και στρατιωτικά. Για να κριθεί όμως κάποιο κίνημα ως υπονήφιο για αυτό το καθεστώς, απαραίτητο ήταν να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις, όπως να υπάρχει εκτεταμένη ένοπλη βία σε μία χώρα ή να έχουν οι επαναστατικές δυνάμεις υπό τον έλεγχο τους μεγάλο τμήμα της χώρας.¹³⁵

Όμως το καθεστώς αυτό του εμπολέμου δεν έχει εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών, ακόμη και σε σαφείς περιπτώσεις κατά τις οποίες καλύπτονταν τα

¹³³ R.A. Falk, 'Janus Tormented: The International Law of Internal War', J.N. Rosenau (επιμ.), *International Aspects of Civil Strife* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 194-248. R. Higgins, 'Internal War and International Law', C.E. Black & R.A. Falk (επιμ.), *The Future of the International Legal Order* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 81-121. Farer, ο.π., 356-75. *Encyclopedia of Public International Law*, ο.π., τόμος 1 (1992), 597-601.

¹³⁴ L.C. Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination* (New Haven: Yale University Press, 1978), 40. M. Walzer, *Just and Unjust Wars* (Νέα Υόρκη: Basic Books, 1977), 91-5. *Encyclopedia of Public International Law*, ο.π., τόμος 1 (1992), 598-600.

¹³⁵ H. Lauterpacht, *Recognition and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 1947), 176-7. Falk, ο.π., 194-209. Higgins, 'Internal War and International Law', ο.π., 86-7. Farer, ο.π., 318-30.

παραπάνω κριτήρια, όπως στον ισπανικό, κινεζικό ή ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Υπό τις συνθήκες αυτές, ένας όλο και αυξανόμενος αριθμός μελετητών έχουν αρχίσει να διερευνούν κατά πόσο θα έπρεπε να επανέλθει ανανεωμένο το σύστημα του εμπολέμου και πάντως να επιτρέπεται σε ορισμένες σαφείς περιπτώσεις η βοήθεια στους επαναστάτες. Μεταξύ των περιπτώσεων που είχαν συζητηθεί από τους μελετητές κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν οι εξής:

(1ον) Εάν το εν λόγω κράτος είναι υπερβολικά βίαιο, με αποτέλεσμα η μειοψηφία να βρίσκεται στο έλεος του δυνάστη της, οπότε σε αυτή την περίπτωση η εν λόγω μειοψηφία να αποκτά το δικαίωμα στην μονομερή αυτοδιάθεση (απόσχιση), όπως έχει υποστηρίξει ο Lee Buchheit¹³⁶ και άλλοι (βλ. Κεφάλαιο Έθνος, Εθνικισμός, Αυτοδιάθεση).

(2ον) Αν πρόκειται για περίπτωση ρατσιστικής βίας ή στην ουσία αποικιοκρατικής βίας, όπως έχει υποστηρίξει Richard Falk¹³⁷ και άλλοι, και έχει αποδεχθεί και ο ΟΗΕ με ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης.

(3ον) Να επιτρέπεται έμπρακτη βοήθεια στο επαναστατικό κίνημα σε βάρος ενός κράτους που με τη στάση του έχει απολέσει κάθε επίφαση νομιμοποίησης, θέση που έχει υποστηρίξει ο John Burton,¹³⁸ να πρόκειται δηλαδή γι' αυτό που σήμερα λέγεται «αποτυχημένο κράτος» (*failed state*), κράτος παρίας (*pariah state*) ή κράτος εγκληματίας (*rogue* ή *criminal state*).

(4ον) Αν το κράτος που βρίσκεται σε εσωτερικό πόλεμο δεν προβλέπεται να γίνει πιο δίκαιο και φιλελεύθερο και αν είναι σαφές ότι η υποστήριξη στους επαναστάτες θα συμβάλει στη δικαιοσύνη και σε ένα πιο δίκαιο αποτέλεσμα, όπως έχει υποστηρίξει ο Charlez Beitz.¹³⁹

(5^{ον}) Αν ένα κράτος έχει προβεί σε εκτεταμένες και συστηματικές βιαιότητες κατά των πολιτών που είναι τέτοιου διαμετρήματος ώστε να σοκάρουν την ανθρωπότητα, όπως έχει υποστηρίξει ο Tom Farer,¹⁴⁰ ο Michael Walzer¹⁴¹ και άλλοι.

Το δίλημμα που προκύπτει είναι τί νομιμοποιείται να πράξει η οργανωμένη διεθνής κοινωνία στην περίπτωση ενός αιματηρού εσωτερικού πολέμου (εμφυλίου, αποσχιστικού ή άλλου) όταν μία κυρίαρχη κυβέρνηση δεν δείχνει καμία απολύτως διάθεση να επιλύσει τη διαφορά με ειρηνικό τρόπο, πάρα τη διεθνή κατακραυγή, ή στη περίπτωση που ένα κράτος προβαίνει σε φοβερά εγκλήματα σε βάρος μίας μερίδας του λαού του (όπως το καθεστώς των Κόκκινων Κμερ του Πολ Ποτ στην Καμπότζη, το καθεστώς του Ίντι Αμίν στην Ουγκάντα, το

¹³⁶ Buchheit, ο.π., 40-45.

¹³⁷ Falk, ο.π., 243-4.

¹³⁸ J.W. Burton, 'The Relevance of Behavioral Theories of the International System', J.N. Moore (επιμ.), *Law and Civil War in the Modern World* (Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 1974), 99-100.

¹³⁹ C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 92.

¹⁴⁰ Farer, ο.π., 356-7.

¹⁴¹ Walzer, ο.π., 101-8.

Πακιστάν σε βάρος του Ανατολικού Πακιστάν το 1971 ή η γενοκτονία στη Ρουάντα το 1991);

Ερχόμαστε έτσι στην μεγάλη συζήτηση που έχει λάβει χώρα κατά τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια σε σχέση με το κατά πόσον θα πρέπει να θεσπιστεί ή όχι η «ανθρωπιστική επέμβαση», όταν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί σχετική απόφαση για χρήση ένοπλης βίας από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Η ανθρωπιστική επέμβαση

Εισαγωγή

Ανθρωπιστική επέμβαση ορίζεται σήμερα ως η χρήση ένοπλης βίας από ένα ή περισσότερα κράτη ή από διεθνή οργανισμό, με η χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, με στόχο (α) τον τερματισμό ενός εσωτερικού πολέμου που έχει προκαλέσει εκτεταμένες αιματοχυσίες ή (β) τον τερματισμό εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, εγκλημάτων πολέμου, εθνοκάθαρσης ή γενοκτονίας.

Η επέμβαση αυτή δεν διαθέτει την έγκριση του κράτους όπου θα λάβει χώρα η επέμβαση και αφορά «ξένους», όχι υπηκόους του κράτους ή των κρατών που επεμβαίνουν στρατιωτικά (δηλαδή όχι όπως η επέμβαση οκτώ κρατών το 1900 στη Κίνα εναντίον της εξέγερσης Μπόξερ που είχε ως θύματα υπηκόους τους). Ωστόσο από πλευράς διεθνούς δικαίου και ΟΗΕ μέχρι και σήμερα, ισχύει η αρχή ότι οιαδήποτε επέμβαση (ανθρωπιστική ή όχι) θα πρέπει πρώτα να έχει την έγκριση-εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, που είναι το μόνο διεθνές όργανο που μπορεί να επιτρέψει τη χρήση ένοπλης βίας που κατά τα άλλα απαγορεύεται πλην της περίπτωσης της νόμιμης άμυνας. Όμως ενόψει της αδυναμίας του Συμβουλίου Ασφαλείας να αποφασίσει σε ορισμένες περιπτώσεις, τίθεται ως ζήτημα το ενδεχόμενο επέμβασης άλλου διεθνούς οργανισμού ή συνασπισμού κρατών ή ακόμη και ενός κράτους για ανθρωπιστικούς λόγους.

Η έννοια της ανθρωπιστικής επέμβασης έχει τις ρίζες της στην ιδέα του δίκαιου πολέμου, ειδικά στην χριστιανική εκδοχή του και στα έργα των διεθνολόγων νομικών του φυσικού δικαίου του 16ου και 17ου αιώνα που ήταν και οι πατέρες του διεθνούς δικαίου. Στο πλαίσιο του δίκαιου πολέμου κατά τον 16^ο αιώνα και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα αν ένα κράτος φερόταν με βάνανσο ή τυραννικό τρόπο στο λαό του μπορούσε ένα άλλο κράτος να επέμβει και να σώσει το λαό αυτό, ειδικά αν είχε ζητήσει ξένη βοήθεια.¹⁴²

Η ανθρωπιστική επέμβαση θέτει τεράστιο δίλημμα για τη διεθνή κοινωνία. Από την

¹⁴² H. Lauterpacht, 'The Grotian Tradition in International Law', *British Year Book of International Law*, 23 (1946), 46. M. Meron, 'Common Rights of Mankind in Gentili, Grotius and Suarez', *American Journal of International Law*, 85:1 (1991), 110-16. A. Heraclides & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent* (Manchester; Manchester University Press, 2015), 15-22.

μία πλευρά είναι βέβαια υπάρχει η ιερότητα της ανθρώπινης ζωής, το υπ' αριθμόν ένα ανθρώπινο δικαίωμα που πρέπει οπωσδήποτε να προστατεύεται και να γίνεται σεβαστό, δηλαδή εν προκειμένω να σώζονται ανθρώπινες ζωές, και από την άλλη, οι βασικές αρχές της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς δικαίου, δηλαδή οι αρχές της κυριαρχίας, ανεξαρτησίας και μη επέμβασης στα εσωτερικά των κρατών. Υπάρχει από τη μία η ανάγκη να υπάρξει κάτι το δραστικό και αποτελεσματικό όταν υφίσταται ανθρωπιστική κατάσταση ανάγκης (ανελέητες σφαγές αμάχων, εκτελέσεις αιχμαλώτων, πυρπολήσεις, καταστροφές, κ.λπ.) όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας αδυνατεί να επέμβει (λόγω ενός ή περισσότερων αρνησικυριών), και από την άλλη ο φόβος της κατάχρησης από την πλευρά των κρατών που επεμβαίνουν, ειδικά αν είναι ισχυρά κράτη ή υπερδυνάμεις, δηλαδή το να επέμβουν, όχι για λόγους ανθρωπιστικούς ή κυρίως ανθρωπιστικούς, αλλά προσχηματικά για λόγους οικονομικού, γεωπολιτικού ή άλλου στενού εθνικού συμφέροντος.

Σε γενικές γραμμές, οι φιλελεύθεροι διανοητές και φιλελεύθεροι άνθρωποι της δράσης τάσσονται υπέρ της επέμβασης προκειμένου να σωθούν ανθρώπινες ζωές ακόμη και όταν δεν υπάρχει εξουσιοδότηση από πλευράς ΟΗΕ. Οι συντηρητικοί πάλι, θεωρούν ότι η επέμβαση δικαιολογείται μόνο όταν θίγονται ζωτικά συμφέροντα μίας χώρας και ότι αυτή καθεαυτή η έννοια της ανθρωπιστικής επέμβασης είναι σχήμα οξύμωρο. Οι περισσότεροι ριζοσπάστες ή μαρξιστές, που θεωρούν δεδομένη την υποκρισία και την ιμπεριαλιστική τάση των μεγάλων δυνάμεων (ειδικά των δυτικών δυνάμεων), απορρίπτουν την ιδέα ή είναι ιδιαιτέρως αυστηροί στην τήρηση της διεθνούς νομιμότητας, υπό την έννοια ότι οποιαδήποτε χρήση κρατικής ένοπλης βίας να επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση αυτοάμυνας ή με έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας.

Στη σύγχρονη εποχή (1945 και μετά) η κατεξοχήν περίοδος της ανθρωπιστικής επέμβασης ήταν η πρώτη δεκαετία της μεταψυχροπολεμικής εποχής. Γι' αυτό πολλοί συνήγαγαν το συμπέρασμα ότι πριν από το 1990 - και παρά την εδραίωση του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη Σύμβαση κατά της γενοκτονίας του 1948 - η ανθρωπιστική επέμβαση ήταν καταδικαστέα και εκτός εποχής και πρωτοεμφανίστηκε για πρώτη φορά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον 19^ο αιώνα

Στην πραγματικότητα η ιδέα της ανθρωπιστικής επέμβασης δεν είναι κάτι το καινούργιο και δεν αναφερόμαστε εδώ στις ρίζες της έννοιας που συμβάδιζαν με την ιδέα περί δίκαιου πολέμου του 16ου και 17ου αιώνα. Η ανθρωπιστική επέμβαση, υπό την έννοια της χρήσης ένοπλης βίας για ανθρωπιστικούς λόγους, εμφανίστηκε σε τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις, από το 1821 μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, και σε μία τέταρτη πιο αμφιλεγόμενη περίπτωση. Επίσης εμφανίστηκε και σε άλλες περιπτώσεις μη χρήσης ένοπλης βίας σε μία εποχή που οι κριτικές στις στυγνές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (πριν τη έλευση του

διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) θεωρούνταν επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών.¹⁴³

Οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις πρωτοεμφανίζονται στην περίπτωση του ελληνικού αγώνα για ανεξαρτησία (Ελληνική Επανάσταση, 1821-1830), με τη ναυμαχία του Ναβαρίνου (1827), το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα και τη ρωσική εισβολή στα Βαλκάνια, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1828-1829). Επίσης, το 1860-1861 οι πέντε Μεγάλες Δυνάμεις επενέβησαν, με πρωτοστάτη την Γαλλία, για να σταματήσει ο εμφύλιος του Λιβάνου, με κύρια θύματα τους Μαρωνίτες και θύτες τους Δρούζους, με τις οθωμανικές τοπικές αρχές να κλίνουν υπέρ των Δρούζων (αποστολή γαλλικής στρατιωτικής δύναμης σε ρόλο ειρηνευτικής δύναμης με τη συνεργασία όμως των Οθωμανών). Μία τρίτη ανθρωπιστική επέμβαση θεωρείται η διπλωματική δραστηριότητα των έξι Μεγάλων Δυνάμεων σε σχέση με την Βαλκανική κρίση του 1876-1878, με κομβικό σημείο τις βουλγαρικές σφαγές από τους Οθωμανούς το 1876. Στο τέλος επενέβη στρατιωτικά η Ρωσία (με τις λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις, πλην της Βρετανίας, να τηρούν ευμενή ουδετερότητα), με κατάληξη το Συνέδριο του Βερολίνου (1878), με το οποίο το ανθρωπιστικό ενδιαφέρον για τους Χριστιανικούς πληθυσμούς αναγνωρίστηκε όσο ποτέ άλλοτε.¹⁴⁴

Αρκετοί μελετητές, ειδικά Αμερικάνοι, έχουν την τάση να θεωρούν ως ανθρωπιστική επέμβαση τον Ισπανο-Αμερικανικό Πόλεμο του 1898, που ναι μεν είχε ανθρωπιστικά κίνητρα, αλλά στο τέλος φάνηκε περισσότερο σαν ιμπεριαλιστική περιπέτεια, με τις ΗΠΑ να μην φεύγουν αμέσως από την Κούβα και να καταλαμβάνουν από τους Ισπανούς το Πουέρτο Ρίκο, αλλά ακόμη και τις Φιλιππίνες και άλλα νησιά στον Ειρηνικό Ωκεανό.¹⁴⁵

¹⁴³ Βλέπε περιπτώσεις τέτοιων παρεμβάσεων σε A. Heraclides & A. Dialla, *Historizing Humanitarian Intervention: The Long Nineteenth Century* (Αθήνα: Panteion University, 2015), 57-63.

¹⁴⁴ G.J. Bass, *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention* (Νέα Υόρκη: Vintage Books, 2008). Heraclides & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ο.π., 101-224. A. Heraclides, 'Humanitarian Intervention in the 19th Century: The Heyday of a Controversial Concept', *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, 26, 2 (2012), 215-40.

¹⁴⁵ Βλέπε Heraclides & Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ο.π., 197-22. Heraclides & Dialla, *Historizing Humanitarian Intervention*, ο.π., 231-86.

Η ναυμαχία του Ναβαρίνου, από τον Ambroise Louis Garneray

Η αποβίβαση στη Βυρηττό του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον Στρατηγό Beaufort d'Hautpoul (16 Αυγούστου 1860), από τον Jean-Adolphe Beaucé

Η μάχη πλησίον του Τελίς το 1877 [Ρωσο-Οθωμανικός Πόλεμος, 1877-1878], από τον Viktor Mazurovsky

Η μάχη του Kettle Hill [Ισπανο-Αμερικανικός Πόλεμος, 1898], από τον Mort Kunstler

Ως αποτέλεσμα των επεμβάσεων αυτών και της κυρίαρχης τότε οπτικής των πραγμάτων, η πλειοψηφία των διεθνολόγων νομικών, από τη δεκαετία του 1830 έως τη δεκαετία του 1930, για την ακρίβεια σχεδόν τα δύο τρίτα εξ αυτών, τάχθηκαν υπέρ της ανθρωπιστικής επέμβασης με όρους νομικούς (ότι αποτελούσε νομικό καθήκον η αρωγή αυτή), ηθικούς ή πολιτικούς. Οι νομικοί αυτοί που είχαν επίγνωση ότι οι ένοπλες αυτές επεμβάσεις παρέβαιναν την αρχή της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, θεωρούσαν ότι μπορούσαν να πραγματοποιηθούν σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις ειδεχθών πράξεων κατά της ανθρωπότητας, κατά προτίμηση με τη σύμφωνη γνώμη της πενταμερούς (μετέπειτα

εξαμερούς) Ευρωπαϊκής Συμφωνίας ή με την αποδοχή από το σύνολο των «πολιτισμένων κρατών». Έχει μάλιστα υποστηριχτεί ότι ίσως η αρχή της ανθρωπιστικής επέμβασης είχε γίνει μέρος του εθνικού διεθνούς δικαίου από το 1860 μέχρι το Μεσοπόλεμο.¹⁴⁶

Σε αντίθεση με τους νομικούς, οι πολιτικοί φιλόσοφοι της εποχής εκείνης ασχολήθηκαν ελάχιστα με την επέμβαση, ανθρωπιστική ή μη. Η κύρια εξαίρεση είναι ο Τζον Στίουαρτ Μιλ που τάσσεται κατά της επέμβασης, με κύριο επιχείρημα ότι κάθε καταπιεσμένος λαός θα πρέπει να κερδίσει μόνος του την ελευθερία του, χωρίς ξένη βοήθεια. Έτσι, θα εκτιμήσει την νεοαποκτηθείσα ελευθερία του και θα φερθεί με ωριμότητα και φιλελεύθερο πνεύμα στη διακυβέρνηση της χώρας. Δέχεται την κατ' εξαίρεση επέμβαση κυρίως σε τρεις περιπτώσεις: (α) όταν πολιτισμένα κράτη επεμβαίνουν κατά απολίτιστων για να τους εκπολιτίσουν, (β) όταν έχει ήδη εκδηλωθεί επέμβαση υπέρ του δυνάστη σε έναν εμφύλιο ή απελευθερωτικό πόλεμο (π.χ. η Ρωσική στρατιωτική επέμβαση υπέρ των Αυστριακών στην ουγγρική εξέγερση για ανεξαρτησία) και (γ) αν ένας απελευθερωτικός πόλεμος έχει διαρκέσει πολύ, με πολλά αθώα θύματα και καταστροφές. Στην τελευταία περίπτωση, η επέμβαση επιτρέπεται για να σταματήσει η αιματοχυσία και αποτρόπαιες πράξεις και να επέλθει ειρήνη και ο Μιλ αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, στην ελληνική περίπτωση το 1827-1830.¹⁴⁷

Συνολικά, από τον 1648 μέχρι σήμερα, μπορεί κανείς να διακρίνει τέσσερις περιόδους σε σχέση με την ανθρωπιστική επέμβαση:

- A. 17^{ος} 18^{ος} αιώνας: διπλωματικές επεμβάσεις (και όχι στρατιωτικές επεμβάσεις) από ευρωπαϊκά κράτη σε περιπτώσεις θρησκευτικών διωγμών στην Ευρώπη και αλλού.
- B. 1827-1914: στρατιωτικές ή διπλωματικές επεμβάσεις με κριτήρια ανθρωπιστικά, κυρίως κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Γ. 1945-1989: απόρριψη της ανθρωπιστικής επέμβασης στον ΟΗΕ.
- Δ. 1990-σήμερα: η ανθρωπιστική επέμβαση και πάλι στο προσκήνιο, ξεκινώντας από τις πολλές επεμβάσεις της δεκαετίας του 1990.

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον Ψυχρό Πόλεμο

Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (1947-1989) ελάχιστες επεμβάσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Κυρίως τρεις θεωρούνται μάλλον ή εν μέρει ανθρωπιστικές από τους μελετητές που ασχολούνται με τις ανθρωπιστικές επεμβάσεις:¹⁴⁸

¹⁴⁶ A. Heraclides, 'Humanitarian Intervention in International Law 1830-1939: The Debate', *Journal of the History of International Law*, 16 (2014), 26-62. Heraclides & Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ο.π., 57-80.

¹⁴⁷ J.S. Mill, 'A Few Words on Non-Intervention', J.S. Mill, *Dissertations and Discussions. Political, Philosophical and Historical*, τόμος 3 (Λονδίνο: Longmans, Green, Reader and Dyer, 1867), 153-78.

¹⁴⁸ N. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society* (Oxford: Oxford University Press, 2000). S. Chesterman, *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

(1) Η στρατιωτική επέμβαση της Ινδίας εναντίον του Πακιστάν στο Ανατολικό Πακιστάν που οδήγησε στον τρίτο Ινδο-Πακιστανικό Πόλεμο, με την οποία σώθηκαν οι Βεγγαλέζοι (σχεδόν ένα εκατομμύριο νεκροί και εκατομμύρια πρόσφυγες στην Ινδία) και έτσι δημιουργήθηκε το νέο κράτος του Μπαγκλαντές (1971).¹⁴⁹

(2) Η στρατιωτική επέμβαση του Βιετνάμ εναντίον της Καμπότζης (1979-1979) η οποία υπέφερε από το αποτρόπαιο καθεστώς των Κόκκινων Χμερ υπό τον Πολ Ποτ (ενάμιση με δύο εκατομμύρια αθώοι νεκροί).¹⁵⁰

(3) Η στρατιωτική επέμβαση της Τανζανίας στην Ουγκάντα του αιμοσταγούς Αμίν Νταντά (1978-1979).¹⁵¹

Περιέργως όμως κανένα από τα τρία αυτά κράτη (με μερική εξαίρεση την Ινδία το 1971) δεν επικαλέστηκε ανθρωπιστικούς λόγους για την επέμβαση, αλλά λόγους νόμιμης άμυνας, προφανώς επειδή κατά την εποχή εκείνη, η έννοια της ανθρωπιστικής (ένοπλης) επέμβασης δεν έχαιρε αποδοχής (υποστηριζόταν μόνο από μία μειοψηφία νομικών διεθνολόγων). Μάλιστα, οι επεμβάσεις της Ινδίας και του Βιετνάμ κατακρίθηκαν εντόνως, στα πλαίσια του ΟΗΕ, από την πλειονότητα των κρατών.¹⁵²

Φωτογραφία από σκηνή της στρατιωτικής επέμβασης της Ινδίας στο Πακιστάν το 1971 (τρίτος Ινδο-Πακιστανικός Πόλεμος)

¹⁴⁹ J. Salzberg, 'UN Prevention of Human Rights Violations: The Bangladesh Case', *International Organization*, 27, 1 (1973), 115-27; A. Heraclides, *The Self-Determination of Minorities of International Politics* (Λονδίνο: Frank Cass, 1991), 155-8. Wheeler, ο.π., 55-77; Chesterman, ο.π., 71-4.

¹⁵⁰ M. Leifer, 'Vietnam's Intervention in Kampuchea: The Rights of States versus the Rights of People', I. Forbes & M. Hoffman (επιμ.), *Political Theory, International Relations, and the Ethics of Intervention* (Basingstoke: Macmillan, 1993), 145-56; Wheeler, ο.π., 78-100.

¹⁵¹ F. Hassan, 'Realpolitik in International Law: After Tanzanian-Ugandan Conflict "Humanitarian Intervention" Reexamined', *Willamette Law Review*, 17 (1981), 865-82. Wheeler, *Saving Strangers*, 111-30.

¹⁵² Wheeler, ο.π., 65-77, 89-110, 122-36. Chesterman, ο.π., 71-4, 77-80.

Φωτογραφία από σκηνή της στρατιωτικής επέμβασης του Βιετνάμ στην Καμπότζη (Πόλεμος Βιετνάμ-Καμπότζης, 1978-1979)

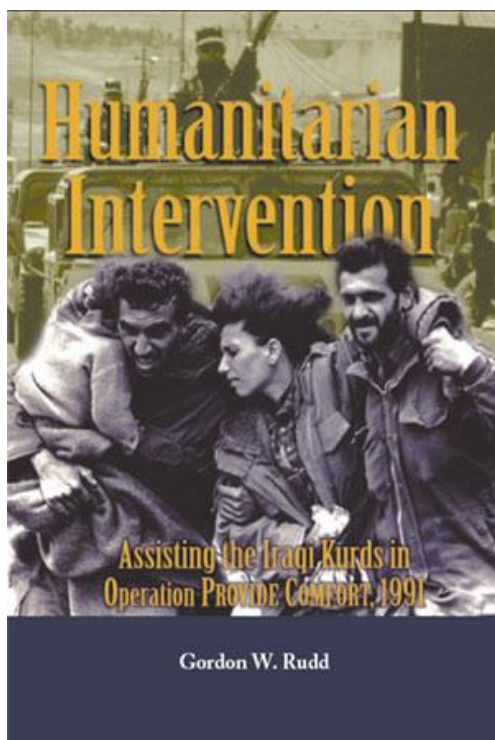
Φωτογραφία από σκηνή της στρατιωτικής επέμβασης της Τανζανίας στην Ουγκάντα (Πόλεμος Τανζανίας-Ουγκάντας, 1978-1979)

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή

Όπως είπαμε η κατεξοχήν περίοδος της ανθρωπιστικής επέμβασης υπήρξε η πρώτη δεκαετία της μεταψυχροπολεμικής εποχής.

Κατά τη δεκαετία 1990-1999 έλαβαν χώρα οι εξής ανθρωπιστικές επεμβάσεις: υπέρ των Κούρδων στο βόρειο Ιράκ (1991), με οριακή εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, στη Σομαλία (1992), με σαφή εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας, του αφρικανικού περιφερειακού διεθνούς οργανισμού ECOWAS (του Οικονομικού Οργανισμού των Κρατών της Δυτικής Αφρικής) στη Λιβερία (1990-1992), χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας, η ανθρωπιστική επέμβαση του NATO

στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1992-1995) και η πολυσυζητημένη επέμβαση του NATO στη Σερβία και στο Κόσσοβο υπέρ των Κοσοβάρων Αλβανών, κατά το πρώτο μισό του 1999, χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας. Επίσης το 1999 έλαβε χώρα ανθρωπιστική επέμβαση ειρηνευτικών δυνάμεων στο Ανατολικό Τιμόρ με πρωτοστάτη την Αυστραλία κατόπιν σχετικής εξουσιοδότησης από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Στη δεκαετία του 1990 δεν έλαβε χώρα ανθρωπιστική επέμβαση (με ή χωρίς εξουσιοδότηση) σε μία περίπτωση που κατεξοχήν χρειαζόταν για να σωθούν εκατοντάδες χιλιάδες αθώοι, στη γενοκτονία στην Ρουάντα (1994), με σχεδόν ένα εκατομμύριο νεκρούς (η ανθρωπιστική επέμβαση έλαβε χώρα ότι ήταν πολύ αργά).¹⁵³

Εξώφυλλο βιβλίου για την ανθρωπιστική επέμβαση υπέρ των Κούρδων του Ιράκ

¹⁵³ J. Mayall (επιμ.), *The New Interventionism, 1991-1994: United Nations Experience in Cambodia, former Yugoslavia and Somalia* (Cambridge: Cambridge University, 1996). O. Ramsbotham & T. Woodhouse, *Humanitarian Intervention: A Reconceptualization* (Cambridge: Polity Press, 1996). S. Hoffmann, κ.ά (επιμ.), *The Ethics and Politics of Humanitarian Intervention* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1996). Wheeler, ο.π., Chesterman, ο.π.. M. Berdal & S. Economides (επιμ.), *United Nations Interventionism, 1991-2004* (Cambridge: Cambridge University, 2007).

Φωτογραφία μίας σκηνής από την ανθρωπιστική επέμβαση του ΟΗΕ στη Σομαλία

Φωτογραφία μίας σκηνής από την επέμβαση του ΝΑΤΟ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1995)

Φωτογραφία μίας σκηνής από την επέμβαση του ΝΑΤΟ στο Κόσοβο/Σερβία (1999)

Φωτογραφία του Βελιγραδίου μετά από μία Νατοϊκή αεροπορική επίθεση κατά την επέμβαση του ΝΑΤΟ στο Κόσοβο/Σερβία (1999)

Φωτογραφία μίας σκηνής από τη γενοκτονία στη Ρουάντα (1994)

Εκτός από τη Ρουάντα, στην επόμενη δεκαετία δεν πραγματοποιήθηκε επέμβαση σε άλλες περιπτώσεις σφαγών, με προεξέχουσα την περίπτωση του Νταρφούρ στο δυτικό Σουδάν, παρά το λουτρό αίματος για το οποίο υπεύθυνη ήταν η σουδανική κυβέρνηση και ο στρατός (2009-2010), με διακόσιες χιλιάδες νεκρούς ή στην περίπτωση του εμφυλίου πολέμου στη Συρία (2011-σήμερα). Ωστόσο, πραγματοποιήθηκε ανθρωπιστική επέμβαση υπέρ των εξεγερθέντων στην Λιβύη (2011), με πρωταγωνιστή το ΝΑΤΟ (και κυρίως τη Γαλλία, τη Βρετανία και τις ΗΠΑ), κατόπιν έγκρισης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (με δύο αποχές από πλευράς μόνιμων μελών) καθώς και στην Κεντρική Αφρικανική Δημοκρατία (2013-2014), με πρωταγωνιστή τη Γαλλία και αφρικανικά κράτη, με την έγκριση του ΟΗΕ.

Φωτογραφία μίας σκηνής από την επέμβαση στη Λιβύη (2011)

Η συζήτηση σήμερα

Σήμερα, παρά τη μείωση της κυριαρχίας των κρατών στη πράξη, η εθνική κυριαρχία και η μη επέμβαση (ως απαγόρευση της φυσικής βίαιης επέμβασης) εξακολουθούν να θεωρούνται σημαντικές αρχές-πυλώνες της διεθνούς κοινωνίας. Από την άλλη, θεωρείται εξίσου σημαντικός ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα κράτη ή ακριβέστερα τα κράτη που σέβονται τον εαυτό τους, είναι προστάτες των πολιτών τους, όχι δήμιοι, θύτες ή βασανιστές τους. Τί γίνεται όμως, όταν ένα κράτος συμπεριφέρεται σαν μαζικός εγκληματίας έναντι των ίδιων των πολιτών του, εκλαμβάνοντας την εθνική κυριαρχία ως «άδεια για να σκοτώνει», όπως ο Ίντι Αμίν, ο Πολ Ποτ, ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, ο Σαντάμ Χουσεϊν ή ο Χάφεζ Ασσάντ;

Η ευφορία της έλευσης της νέας πιο δημοκρατικής Ευρώπης το 1990, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οδήγησε ορισμένους στο να υποστηρίξουν το «δικαίωμα», ή ακόμη και την «υποχρέωση» των κρατών, να επέμβουν εάν ένας λαός υποφέρει και καταδιώκεται μέσα στην ίδια του τη χώρα. Αν και λίγοι αναλυτές υποστηρίζουν αυτή τη θέση, φαίνεται ότι η έννοια της κυριαρχίας έχει υποστεί σοβαρές ρωγμές σε αυτά τα ζητήματα λόγω του καθεστώτος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁵⁴ Έτσι, από το 1990 και μετά, ακόμη και υποστηρικτές της αρχής της μη επέμβασης δεν επιμένουν ότι ποτέ, σε καμία

¹⁵⁴ G.M. Lyons & M. Mastanduno (επιμ.), *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention* (Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 1995). T.J. Biersteker & C. Weber (επιμ.), *State Sovereignty as Social Construct* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Βλ. επίσης αφιέρωμα 'Rethinking Nationalism and Sovereignty', *Journal of International Affairs*, 45, 2 (1992).

απολύτως περίπτωση, δεν δικαιολογείται ηθικά ή νομικά η επέμβαση. Θεωρούν όμως απαραίτητη την ύπαρξη σχετικής απόφασης από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Τί θα γίνει όμως αν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί μία τέτοια απόφαση; Μήπως τότε δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για επέμβαση χωρίς διεθνή κύρωση; Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν νομιμοποιείται η χρήση ένοπλης βίας, υπό τον όρο να μην απειλείται η εδαφική ακεραιότητα ή ανεξαρτησία μίας χώρας, χωρίς απόφαση ή εξουσιοδότηση από τον ΟΗΕ, εάν ο αποκλειστικός στόχος της επέμβασης είναι η προστασία των πολιτών μίας χώρας από συστηματικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικά σε περιπτώσεις μαζικών φόνων αμάχων;

Από το 1990 και μετά έχει αρχίσει μία εκτεταμένη συζήτηση στις Διεθνείς Σχέσεις (ειδικά στις κανονιστικές Διεθνείς Σχέσεις), στην πολιτική φιλοσοφία και στο διεθνές δίκαιο (έχουν γραφτεί άνω των εκατό βιβλίων για το θέμα αυτό) καθώς στα πλαίσια του ΟΗΕ και άλλων διεθνών οργανισμών, καθώς και διεθνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων και ερευνητικών ινστιτούτων, για την στοιχειοθέτηση κριτηρίων για ανθρωπιστική επέμβαση. Τα κύρια κριτήρια που συζητιούνται σήμερα είναι τα εξής:¹⁵⁵

- Οι παραβιάσεις να είναι συστηματικές και μαζικές στα όρια της στυγνής καταπίεσης και της γενοκτονίας.
- Να κινδυνεύει η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια στην εν λόγω περιοχή.
- Να έχουν σαφώς εξαντληθεί όλα τα μέσα για ειρηνική επίλυση.
- Να μην υπάρχει άλλο διαθέσιμο αποτελεσματικό μέσο για την εδραίωση της ειρήνης.
- Να υπάρχουν βάσιμες ελπίδες ότι η επέμβαση θα είναι επιτυχής και θα φέρει το ζητούμενο αποτέλεσμα.
- Να μην κινδυνεύουν με την επέμβαση να απειληθούν άλλες εξίσου σημαντικές αξίες εκεί ή σε γειτονικές περιοχές.
- Να έχει αποκτηθεί για τη συγκεκριμένη περίπτωση διεθνής νομιμοποίηση για την επέμβαση, δηλαδή να θεωρείται πλέον δικαιολογημένη πράξη, αναγκαίο κακό.
- Η επέμβαση να μην είναι ιδιοτελής (ή πιο ρεαλιστικά όχι κατά βάση ιδιοτελής).
- Σαφείς ενδείξεις δυνατότητας απεμπλοκής των στρατιωτικών δυνάμεων μετά την επέμβαση.

Προφανώς είναι δύσκολο να ισχύουν ταυτόχρονα όλες οι παραπάνω προϋποθέσεις. Θα υπάρχει, σχεδόν πάντοτε, διχογνωμία αν αυτές ισχύουν ή όχι, καθώς σε τελευταία

¹⁵⁵ F.R. Tesón, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality* (Νέα Υόρκη: Transnational Publishers, 1997) [1988]. Ramsbotham & Woodhouse, ο.π.. Hoffmann, κ.ά, ο.π.. Wheeler, ο.π.. Chesterman, ο.π.. J.L. Holzgrefe & R.O. Keohane (επιμ.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, and Political Dilemmas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). A.F. Lang (επιμ.), *Just Intervention* (Ουάσινγκτον: Georgetown University Press, 2003). J. Welsh (επιμ.), *Humanitarian Intervention and International Relations* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2004). T. Nardin & M.S. Williams (επιμ.), *Humanitarian Intervention* (Νέα Υόρκη: New York University Press, 2006). T.G. Weiss, *Humanitarian Intervention: Ideas in Action* (Cambridge: Polity Press, 2007).

ανάλυση πρόκειται για υποκειμενικές εκτιμήσεις όσο δεν υπάρχει έγκυρη διεθνής τοποθέτηση από τον ΟΗΕ. Και άραγε, είναι ποτέ δυνατό να εμπλακεί μία χώρα, ειδικά όταν πρόκειται για μεγάλη δύναμη μόνο με κριτήρια αλτρουισμού, να υποστεί το κόστος ενός πολέμου μόνο για αρχές; Άλλωστε, μία από τις μεγαλύτερες θυσίες για ένα κράτος είναι να ρισκάρει να έχει θύματα για χάρη κάποιου άλλου ξένου λαού χωρίς απτά οφέλη. Και μπορεί άραγε να έχει εσωτερική νομιμοποίηση μία τέτοια ενέργεια επέμβασης σε άλλη χώρα, όταν δεν διακυβεύονται εθνικά συμφέροντα (ασφάλεια, στρατηγική επικράτηση του αντιπάλου, πετρέλαια κ.λπ.); Από την άλλη μπορεί να υπάρχει έντονη πίεση από την κοινή γνώμη για άμεση επέμβαση για να σωθούν ζωές.

Η επέμβαση υπέρ των Κοσοβάρων και κατά της Σερβίας, χωρίς την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας, δημιούργησε μία πολύ μεγάλη συζήτηση.¹⁵⁶ Πολλοί φοβήθηκαν τότε ότι είχαν ανοίξει οι ασκοί του Αϊόλου και θα είχαμε ανεξέλεγκτες επεμβάσεις εκ μέρους των μεγάλων κρατών σε βάρος μικρότερων κρατών με πρόσχημα ανθρωπιστικό, όμως κάτι τέτοιο δεν συνέβη.

Συνεπεία της περίπτωσης του Κοσόβου, μία νέα ιδέα άρχισε να κυκλοφορεί που επανεκτιμήσει την κατάσταση, θέτοντας το όλο ζήτημα σε άλλη βάση, εντός μίας νέας αρχής, της «Ευθύνης Προστασίας» (Responsibility to Protect, R2P ή RtoP όπως είναι γνωστή εν συντομία). Η ιδέα αυτή είχε πρωτοεμφανιστεί στα πλαίσια της Αφρικής στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (στον απόηχο της γενοκτονίας στη Ρουάντα), ως «η κυριαρχία ως ευθύνη» των κρατών (*sovereignty as responsibility*).¹⁵⁷ Την πρωτοβουλία ανέλαβε μία ανεξάρτητη επιτροπή από προσωπικότητες, γνωστή ως International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), η οποία υπέβαλε, το 2001, στον ΟΗΕ έκθεση με τίτλο *Responsibility to Protect*.¹⁵⁸

Η αρχή της Ευθύνης Προστασίας υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ, στο Καταληκτικό Κείμενο της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής (15 Σεπτεμβρίου 2005). Το σκεπτικό της νέας αρχής είναι ότι πρωτίστως υπεύθυνα για την προστασία των πολιτών τους είναι τα κράτη (οι

¹⁵⁶ Βλ.π.χ. R.A. Falk, 'Kosovo, World Order, and the Future of International Law', *American Journal of International Law*, 93, 4 (1999), 847-57. B. Simma, 'NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, 10 (1999), 1-22. A. Cassese, 'Ex injuria jus oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?', *European Journal of International Law*, 10 (1999), 23-30. L. Henkin, 'Kosovo and the Law of "Humanitarian Intervention"', *American Journal of International Law*, 93, 4 (1999), 824-8. A. Schnabel & R. Thakur (επιμ.) *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (Τόκιο: United Nations University Press, 2000). Independent International Commission on Kosovo, *Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2000).

¹⁵⁷ F.M. Deng κ.ά., *Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa* (Ουάσιγκτον: The Brookings Institution, 1996).

¹⁵⁸ G. Evans & M. Sahnoun, 'The Responsibility to Protect', *Foreign Affairs*, 1, 6 (2002), 99-100. R. Thakur, 'Outlook: Intervention, Sovereignty and the Responsibility to Protect: Experiences from ICISS', *Security Dialogue*, 33, 3 (2002), 327-8. International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *Responsibility to Protect* (Οττάβα: International Development Research Centre, 2001), 16-18.

κυβερνήσεις) και ότι η κυριαρχία δεν είναι απόλυτη εξουσία, αλλά αποδεκτή αν ένα κράτος τηρεί ορισμένους στοιχειώδεις κανόνες συμπεριφοράς έναντι των πολιτών του. Αν τα κράτη δεν φανούν ικανά να προστατεύσουν τους πολίτες τους, τότε προσφέρεται διεθνής βοήθεια. Αν όμως οι κυβερνήσεις είναι αυτές που προκάλεσαν την ανθρωπιστική κρίση, τότε το Συμβούλιο Ασφαλείας καλείται να παρέμβει, εν ανάγκη και με τη χρήση ένοπλης βίας. Το Συμβούλιο Ασφαλείας πρέπει να παρέμβει, ειδικά αν έχουν διαπραχθεί ένα ή περισσότερα από τα εξής τέσσερα μεγάλα εγκλήματα που καταγράφονται από την παράγραφο 138 του Καταληκτικού Κειμένου της Διάσκεψης Κορυφής: (α) γενοκτονία, (β) εγκλήματα πολέμου, (γ) εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή (δ) εθνοκάθαρση.¹⁵⁹

Η πρώτη εφαρμογή της αρχής αυτής θεωρείται η επέμβαση στον πρώτο εμφύλιο πόλεμο της Λιβύης το 2011.¹⁶⁰

Με βάση το Καταληκτικό Κείμενο και την έκθεση της ICISS, συνάγονται έξι κριτήρια για ανθρωπιστική επέμβαση (τα δύο πρώτα κριτήρια υιοθετήθηκαν και από τη Σύνοδο Κορυφής, τα υπόλοιπα τέσσερα αναφέρονται στην έκθεση του ICISS): (1) τα ανωτέρω τέσσερα εγκλήματα, (2) το εν λόγω κράτος αδυνατεί να προστατεύσει τους πολίτες τους ή το ίδιο είναι υπεύθυνο για τα εγκλήματα, (3) σωστή πρόθεση (δηλαδή ανθρωπιστικά κίνητρα όχι σχετιζόμενα με ιδιοτελή συμφέροντα), (4) να πρόκειται για ύστατη λύση (δηλαδή να έχουν εξαντληθεί και να μην τελεσφορούν τα ειρηνικά ή άλλα μέσα πίεσης), (5) να υπάρχει αναλογικότητα μέσων σε σύγκριση με την πρόκληση και (6) να υπάρχουν σοβαρές προοπτικές επιτυχίας του ένοπλου εγχειρήματος.

Το δίλημμα της ανθρωπιστικής επέμβασης παραμένει ένα από τα πλέον δύσκολα ζητήματα και συνεχίζει να απασχολεί για πολύ καιρό τη διεθνή κοινωνία και τις διεθνείς σπουδές.

¹⁵⁹ Βλέπε προηγούμενη σημείωση και τα εξής: T.G. Weiss, 'R2P after 9/11 and the World Summit', *Wisconsin International Law Journal*, 24, 3 (2006), 741-60; A.J. Bellamy, 'Whither the Responsibility to Protect? Humanitarian Intervention and the 2005 World Summit', *Ethics and International Affairs*, 20, 2 (2006), 143-69; C. Stahn, 'Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm?', *American Journal of International Law*, 101,1 (2007), 99-120; J. Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2010).

¹⁶⁰ T.G. Weiss, 'RtoP Alive and Well after Libya', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 287-92. A.J. Bellamy, 'Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 263-69. J.M. Welsh, 'Civilian Protection in Libya: Putting Coercion and Controversy Back into RtoP', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 255-62.